

T

Taanisz (*h.*). Böjt.

Taanisz (*h.*). Böjt. Korrumpáltan *tajnesz*.
L. *Böjtnapok*.

Taanisz cibbur (*h.*). *Közböjt*. Korrumpáltan: *tajnesz cibbur*.

Tab, kisk. Somogy vm. 3236 lak. A tabi (orthodox) hitközség már a XVII. sz. vége felé fennállott. Az első időkről azonban jóformán semmit sem tudunk, mert az 1866-iki nagy tűz alkalmával az egész levéltár elpusztult. Mindössze egy dokumentum maradt meg, mely a hitközség évszázados multja mellett bizonyít: a Chevra Kadisa tagkönyve, mely 160 éves. Az első rabbi, akiről tudunk, Jomtov Ber Hakohen volt; 1770 táján halt meg Tabon. Utóda R. Wolf Abelesz sírköve «nagy esodatevő»-nek magasztalja. A jelenlegi rabbi Breuer Bernát elődei példáját követve, vallásos szellemben vezeti a hitközséget. Régente kisebb imaházakban tartották az istentiszteletet, új templomot Hönig Dezső műépítész tervei alapján csak 1897. építtetett a hitközség. Egy tanerős népiskolája 1862. létesült. Talmud Tórája 1886. nyílt meg abban épületben, melyet Karpelesz Mór adományozott a hitközségnek erre a célra. Tizenöt év után, tanulók hiánya miatt, megszűnt a tanítás, de 1922 óta újból működik a Talmud Tóra. A hitközség intézményei: az id. Hercog Mór elnöklete alatt álló Chevra Kadisa, a Nőegylet, melynek id. Hercog Mórné az elnöknője, az Ifjúsági Egyesület, melynek élén Hász Sámuel áll. A hitközség költségvetése 13,500 P, filantropikus célra 600 P-t költenek. Anyakönyvi területéhez Karád, Kőröshegy, Kőtese, Badatonszárszó, Kapoly, Bálványos, Zics, Nágocs, Nagycsepely, Teleki, Zala és Tosvaj községek tartoznak. Lélekszáma 543, a családok száma 125, az adófizetőké 120. Foglalkozás szerint: 6 nagykereskedő, 1 gazdálkodó, 2 szabadpályán levő, 2 tanító, 65 kereskedő, 1 ügyvéd, 4 köztisztviselő, 2 munkás, 3 nagyiparos, 2 orvos, 12 magántisztviselő, 18 iparos és 14 magánzó. A hitközség 91 tagja vett részt a világháborúban és 16-an estek el. Az ellenforradalomnak három áldozata van. Mai vezetősége: Breuer

Bernát főrabbi, Löwy Sámuel elnök, Nádas Benó alelnök, Weisz Jenő, Kuttner Mór, Krausz Dávid, id. Hercog Mór, Friedmann József, Deutsch Elkán, Weil Emil, Schlesinger József, Reichmann Éliás és Singer Mór előjárók és Kuttner Miksa titkár.

Tabak Selomó Léb, rabbi, Máramarosszigetendaján volt és a rabbinikus irodalomban komoly munkásságot fejtett ki. Megjelent művei: *Erech Sáj*, kommentár a Sulchan Aruchhoz; *Tesuvosz Sáj*, responsumok és *Erech Sáj*, homiletikus magyarázatok. Meghalt 1907.

Tábori, 1. Kornél, író és hírlapíró, szül. Szolnokon 1879 jún. 24. A hírlapírói pályát egész fiatalon a Pesti Naplónál kezdte. Az orosz-japán háború idején haditudósító volt, a világháborúban pedig Erdélyből írt harctéri riportokat; az összeomlás után a bécsi levéltárból közzétette Kossuth elkobzott leveleit. Megírta a fővárosi rendőrség történetét, szerkesztette a Pesti Napló «Háborús Almanachjai»-t és a Detektív Szemlét. Munkái: *A borzalom országa*. Kalandozás Oroszországban; *Nyomor és bűn a gyermekvilágban*; *Uri gonosztevők*; *A levegő hősei*; *Pesti élet*; *Híres emberek anekdotái*; *A kártyázó Budapest*; *Szegény Erdély*; *Titkos rendőrség és kamarilla*; *Pesti bűnösök*; *Pesti spirítiszták*; *A rejtelmes ifjú*; *Lili már nagy lány*; *Józi utazásai*. Kriminálisztikai művei, melyeket Székely Vladimir rendőrfőnökkel közösen írt: *A bűnös Budapest*; *Nyomorultak, gazemberek*; *A tolvajnép titkai*; *Az erkölcstelen Budapest*; *A csaló Budapest*; *Beteg szerelem*; *Bűnös nők*.

2. **T. Róbert**, újságíró, szül. Budapesten 1855 nov. 10., megh. u. o. 1906. Újságírói pályáját Bécsben és Berlinben kezdte s onnan jött Budapestre, ahol három évi megszakítással, mely idő alatt Temesváron volt szerkesztő, haláláig működött. Főképen regényeket írt, melyek közül jelentősebbek: *A szobor titka* (1885); *Párbaj* (1890); *Az élet folytatásokban* (1890); *Temesvári királybíró* (1892); *A nagy játék* (1893); *Korhadat oszlopok* (1895); *A negyvenéves férfiú* (1897); *Oceania* (1898); *Megfagyott pezsgő* (1899); *A*

királynő keztyüi (1901); *Beszédes Kalára*; *Fehér kereszték*; *Azután*; *Kétféle igazság*. Számos ifjúsági regényt is írt, amelyek nagyon népszerűvé tették nevét.

Tachanun (*h.*). *Könyörgés*. Tulajdonképpen a sacharisz és minchó imának egyik része, mely közvetlenül a tefillót követi. Bűnbevallást is tartalmaz, ezért sok helyütt a vidujt is beiktatják ide. Kétféle T.-t különböztetünk meg, rövidet és hosszabbat. A hosszabbat csak hétfőn és csütörtökön mondják a sacharisz ima keretében. Főrésze a 6. Zsoltár, ezt néhány bibliai vers előzi meg és *sómér Jiszról* kezdetű költemény követi, majd ismét bibliai versek. A T.-t reggel a jobb és este a bal kézre borulva, ülve és halkán kell elmondani. Hétfőn és csütörtök reggel bibliai versgyűjteményt mondanak előtte, a vulgárisan *hosszú vehu rachum-nak* nevezett részt. (Ezt állva mondják.) Ilyenkor a Zsoltárt még egy refraines költemény követi. Az *Ovinu Malkénu* kezdetű ima is a T. egyik része. A T. minden olyan alkalommal, melynek csak csekély ünnepe (nem teljes hétköznapi) jellege van, elmarad, sőt már az előző nap délutánján sem mondják. Elmarad egész niszán hónapban, sziván elsejétől a sovuoszt követő nap utánig, áv hó 15-én, tisri egész hónapjában, kivéve a bűnbánó napok köznapijait, chanuka 8 napján, sevát hó 15-én, kis purim mindkét napján, ádar 7. napján, purim két napján; péntek délutántól szombat délutánig, az újhódat megelőző nap délutánjától újhóld délutánjáig. Oly helyeken, hol a köznapi minchót nagyon későn imádkozzák, T.-t nem mondanak. Chásszideus vidékeken minden nevesebb ember halálozási évfordulóján is elmarad. Elmarad akkor is, ha az esküvő vőlegény jelen van az imánál, úgyszintén a koma, illetőleg az újszülött fiú apja jelenlétében a brisz napján. Teljesen a T.-hoz alkalmazkodik a szombat délutáni minchó tefillót követő *cidkoszchó cedek* ima. Ha elmarad a T., ez is elmarad. Olyan alkalmakkor, amikor T. nincs, az imát lezáró 87. Zsoltár helyett rendszerint a 29. Zsoltárt mondják.

F. D.

Tachlisz (*h.*). *Cél*: a munka, vagy vállalkozás gyakorlati célja.

Tachrichin. A halottas ruha héber neve. Régi időkben a zsidóknál is a díszes halotti ruha divott. De miután ez ártalmas fényűzésre vezetett és a szegények gyászába a szegénykezés érzését is keverte, R. Gamliél elrendelte az egyforma halotti ruhát, mely lenből, gyolcsból készül. A halotti ruhák varratán nem kötnek csomót. A halotti ruhák a felöltöztetés sorrendjében a következők: ing, nadrág, öv, sapka, tallisz. A vallásos emberek halotti ruháikat még életükben készíttetik el. A meggyilkoltakat ruhájukban temetik el. L. *Kütl*, *Tallisz*.

Táge essen (*j.*). *Ingyen-kosztolás*. A szegények élelmezésének ebben a rendszerében a tehermegosztás elve érvényesül. Az ellátatlanok «napokat esznek», vagyis minden nap főlváltva más-más házban kosztolnak. A jesivákban ez a konviktust pótolja.

F. M.

Táháró (*h.*). *Tisztítás*. Tágabb értelemben a holttest mosdatásának szertartása. A halott mosdatását csak akkor szabad megkezdeni, ha a

halotti ruhák már elkészültek. Maga a mosdatás a következőképpen történik. Két vagy három ember felemeli a halottat úgy, hogy lába, keze a földet ne érje s reáhelyezi a mosdatódeszkára, vagy márványra (lábával az ajtó felé). A holttestet langyos vízzel mossák meg, annak minden részét. Majd álló helyzetben tartják a halottat s kilenc mérték vízzel leöntik fejétől lábáig. A mosdatók minden leöblítés után ez kiáltják: *tohór* (tisztá). Majd tojásból és borból készült keverékkel kenik meg testének részeit ugyanolyan sorrendben, ahogy a mosdatást végezték. Végül letörlik a holttestet. A mosdatásnál az *Énekek éneke* leíró verseit idézik s annak sorrendjében haladnak, nevezetesen: fej, szemek, arc, kezek, vállak, lábszárak. Majd a felöltöztetés következik. L. *Táchrichin*.

F. D.

Taku (*Teko*) *Mózes*, filozófiai író. II. Endre korában élt, állítólag azonos Teka comessel (l. o.), aki magas állami méltóságokat töltött be. Gazdasági tevékenysége mellett igen nevezetes irodalmi munkásságot fejtett ki a filozófiai gondolkodás leküzdésére, mert azt a vallásos élet szempontjából veszedelmesnek tartotta.

Tál (*h.*). A napjában háromszor (ünnepen többször) elmondott főimában (tefilló) peszach első napjától egészen semini aceresz napjáig a második áldás közepén (*lehosiá* szó után) Istennek harmatot adó hatalmát is dicsőítik a következő formula keretében: *másiv horuach umorid hatol* = aki hozza a szelet és hullatja a harmatot. Az év folyamán való első mondása a peszach első napján tartott muszaf istentisztelet keretében ünneplésséggel történik; az előimádkozó fehér köpenyben, úgynevezett halottasruhában végzi az istentiszteletet. Ezt a szertartást nevezik *tál-bencsolásnak*. Az idézett szövegnek az egész rítus-tendő folyamán való mondása csak a keleti ritusban használatos.

F. D.

Tallisz (*h.*). *Imaköpeny*; az a négyszélű gyapjúlepel, melyben a zsidó férfiak az imádkozást végzik. Hosszában a szélek felé jobb- és baloldalon fekete szövés csikozza. A régi Izraelben öltőruhának használták és egész napon át hordották. Formája és viselési módja a tógára emlékeztet. Ma csak az imánál használják. Lényeges alkotó része a négy szélén lecsúngó *szemlélőrojt* (l. *Cicisz*). Ha ez szabálytalanul van megcsomózva, vagy ha már megkopott, akkor a T. maga is liturgiai célokra alkalmatlan. Díszes része az ezüst- vagy aranszálakból szövött felső (nyak) dísz: az *átóró*. Ez néha fémlemezekből áll; egyeseknél pusztá selyemszalag a dísz. A modern istentiszteleteken divatos a selyemből készült T., ezt rendszerint csak összehajtott átvető formájában használják. Háromféle formában használják: 1. a szigorúan vallásosak, különösen az orthodox irányzatot követő rabbik a fejükre borítják; 2. laikusok, ha konzervatívok, köpenyszerűen a vállukra borítják (leginkább ez a forma divik); 3. a haladó irányzathoz tartozók shawlszerűen összehajtván a nyakukra vetik. Az előimádkozó mindig felölti a T.-t (sok vidéken a köznap esti maariv-imánál nem), a közönség csak a sacharisz és muszaf alatt, de jom-kippurkor minden imánál. Akit Tóra elé szólítanak, az a szombati minchónál is magára veszi, de sok hitköz-

ségben nem ölti fel. Általában a bar micvo (l. o.) után kötelező, sok helyütt mégis csak házasságok után öltik fel, másutt viszont kis gyermekek is. Tehetősebbeknek és jámboroknak van külön köznapi és külön ünnepi T.-uk. A T. felöltésénél külön áldást mondanak, rendszerint úgy, hogy a T.-t a fejre borítják. Férfiakat T.-ban temetnek el, de a szemlélő rojtot elszakítják és a koporsóból kilógatják, a T. díszét pedig letépi. F. D.

Tallisz kóton (h.). *Kis tallisz. Arbá kánfosznak* (négy sarkú) is mondják; vulgárisan *cidáklí-nak*. Négyzetalakú gyapjából készült, kb. egy méter hosszú, s a vállnak megfelelő keskeny ruhadarab, középpütt négyszögű nagy kivágással, hogy a fejen át a vállra vethessék. Négy sarkán van a szemlélő rojt, a *cicisz*, akár a talliszon. Viselése bibliai parancson alapszik (Mózes V. 15, 37—41). De míg a talliszt csupán istentisztelet alkalmával és a ruha felett viselik, addig a T.-t a ruha alatt, az ingen hordják egész nap. Mikor felöltik, ugyanazt a benedikciót mondják, mint a tallisz felvételekor. Minthogy a szemlélő rojtokra vonatkozó bibliai parancs azt mondja: «nézzétek azt», a szigorúan vallásos emberek, különösen a chászsideusok úgy viselik a T.-t, hogy valóban láthatóak járás-kelés közben is és a szemlélő rojtokat a mellényük alól kilógatják. A szemlélő rojtnak az a szimboliztikus értelme van, hogy állandóan Isten törvényeire, a kiválasztottsággal járó köteleességekre és az ember személyes szentségére emlékeztesse a zsidót. Csak férfiak viselik, de már gyermekkoruk óta, mert a flóra akkor adják a cidáklit, mikor betüvetésre fogják. Akik úgy viselik, hogy a szemlélő rojtokat kilógatják, ezeket, ha temetőt látogatnak, elrejtik, talán azért, mert a halottak talliszáról a ciciszt leszakítják és nem illik hivalkodni olyan dolgokkal, amiktől a halottakat megfosztották. A középkorban a keleteurópai s így a magyarországi zsidók előtt teljesen ismeretlen volt a T. s igen valószínű, hogy annak eredete is a középkori üldözésekben keresendő. Ekkor ugyanis, hogy a tallisz használata feltűnővé ne váljon, a ruha alatt viselték azt a Bibliában előírt meghagyás szerint, míg a ruhát befedő talliszt csupán a zsinagógákban használták. Sok helyt a T.-t a holttesten is rajta hagyják. A legrégebb említés a T.-ról Jacob ben Aser 1350 körül élt rabbittól származik (V. ö. *Tur «Órach Chajim» XXIV.; Maimonides «Jad Hachazáka»*). F. D.

Talmid chochom (h.). *Talmudtudós.* A Talmud az ember legnemesebb értékét a tudásban látja és a tudós részére tiszteletet követel. Legszébben a következő mondásában fejezte ki erről való felfogását: Ha egy tudós önhibáján kívül felejtette el tudományát, nem szabad vele sértően bánni. (*Menáchet* 99). F. M.

Talmud (Tanulmány), a zsidóság szent irodalmának az a része, mely a Bibliának, főképp törvényi részének fejtegetésével foglalkozik, de közli azokat a teológián kívül eső témákat is, amelyek ezer éven át, ötszáz évvel Kr. előtt és 500 évig Kr. után foglalkoztatták a zsidó érdeklődést. Rituális és jogi döntéseken kívül tehát régi hagyományokat, bölcseseti gnómákat, mondákat, földrajzi, asztronómiai, orvostudományi,

geometriai feljegyzéseket is tartalmaz a T. Mindezek mint szóbeli tárgyalások, spontán megjegyzések kerültek a T.-ba, rendszer nélkül, többnyire az eszmetársulás fonalán. A döntések, írásmagyarázatok, a különböző viták és különböző vélemények, de az évezredes periódus történelmi emlékei és tudományos megismerései is egy forrásból, a hagyományból táplálkoztak. A «hagyományozott Tan» leírása a legrégebb időkben tilalom alatt állt és nemzedék nemzedéknek, iskola iskolának adta át a sok évszázad felszaporodott anyagát. Ennek az óriási hagyománynak megőrzésével egyes mnemonikai művészek hivatásszerűen is foglalkoztak, «medencék, melyek egyetlen csepp sem eresztettek át». Később, mikor már nem lehetett az emlékezetre bízni azt az óriási örökséget, leírták és így keletkezett az a monumentális munka, amelyet T.-nak hívnak. Ez két részből áll: *Misná*-ból és *Gemará*-ból. A tórai törvény értelmezés alakjában oly hagyományok is találhatóak a T.-ban, melyek még a Mózes előtti, sémi őskorba nyúlnak vissza (pl. 7 napos gyász Jákob halálánál). Viszont a tórai törvények rövid fogalmazásából azt kell következtetni, hogy értelmezések már akkoriban is szóbeli hagyomány tárgyai voltak; így pl. az engesztelés napjára a Tóra az önsanyargatást írja elő, de semmiképp sem határozza meg annak formáját, ami arra vall, hogy ez a forma már régen beidegződött a népeletbe és bővebb megmagyarázása fölösleges volt. A T. hagyományozói kb. 300-ban Kr. e. *tanna* néven szerepelnek (l. *Tannaiták*). Az egyes tudósok véleménye csak irányadó volt, döntő súllyal csupán az iskola (*methibta*) bírt. Ez törvényhozó és kiközösítő erővel volt felruházva s tagjai csak az autorizáltak (*szemicha*, kézföltevés által felavatottak) lehettek. Ez a testület legalább 70 tagból állott. A tagok közül tízen külön elnöki tisztséggel bírtak és végrehajtó testületként működtek (*résé kálló*). A gyűléseket az ünnepek előtti hónapban tartották, amikor tárgyalás alá vették az időközben otthon feldolgozott anyagot; a gyűléseken jelen voltak hátsó sorokban a tanítványok százai és részt vehettek a tárgyalásban, de szavazati jogot nem gyakorolhattak. Előbb a bibliai igék fonalán haladt az előadás és a hozzáfűzött törvényt magyarázat a vallásgyakorlat (Halacha) hagyományos formáját ismertette, később már a bibliai íge szövegében nem gyökerező kérdések özőne került tárgyalás alá. Csak lassanként kristályosodott az előadott anyag kezdetleges rendszerbe. A Bibliának nem törvényi része (haggada, aggada), a moralizáló és történelmi anyaga épülés céljára sokkal szabadabb elbánásban részesült; az aggadai (moralizáló) írásfejtegetés későbbi időkben négy fő irányba ágazódott el. A négy irányt *pardész* (prász = paradicsomkert) szóban foglalták össze: 1. *pesat* (egyszerű, szó szerinti értelem); 2. *remez*, allegorikus, rendszerint valamely helyesírással fölösleges, vagy különös módon hagyományozott betű célzatos utalásaképp; 3. *d'rás*, célzatok sokféle más irányban; 4. *szód*, titkos értelme a betűk számértékének. Ebben az aggadai anyagban sok régi népies hit, történelmi adat, bölcseseti vélemény van felhalmozva, de még ma sem tudják szigorú pontossággal eredeti helyeire elosztá-

lyozni ezt az anyagot; így találunk néha a babiloni Hammurabi kódexből való jogi képzeteket, melyeket a Biblia más képzetei sem bírtak feledésbe dönteni. A Kr. u. 70-ben bekövetkezett államfelbomlás és szétszóródás után a hagyomány maradt meg egyetlen nemzeti kapcsolatnak. Hillelnek tanítványa, Rabbi Jochánán ben Zakkai állott akkor a testület élén és ez engedélyt nyert Titustól, hogy Jamniában nyithassa meg a szanhedrini joghatóság bíró iskolát. A hagyomány anyagának összegyűjtésével legelőször R. Meir, a mártirhalált halt r. Akiba tanítványa foglalkozott és ő vetette meg alapját a R. Juda hanászi által kb. 200-ban Kr. u. végleg megszerkesztett *Misnának*, azonban sok anyagnak figyelmen kívül hagyásával, melyet aztán R. Nechemia állított össze *Toszefta* (toldalék) néven és mely a tételek indoklására is kiterjeszkedik. A *Misna* 6 rendre oszlik: 1. A mezőgazdasággal kapcsolatos adózási és jótékonsági törvények. 2. Ünnepek. 3. Női jog. 4. Kártérítések, polgári és büntetőjog (itt foglal helyet a hagyományozás szabályozása és a tanítási ethika, *Abót* is). 5. Áldozatokról. 6. Tisztasági törvények. Minden rend több traktátusból és minden traktátus több fejezetből áll. De voltak a *Misna* mellett más gyűjtemények is, melyeket azonban a *Misna* kizárólagossá vált tekintélye kiszorított. Ilyen kiszorított, apokrifnek mondott gyűjtemények: a *Barajták* (*Misna chiconá*, künrekedt *Misna*), melyeket a későbbi vitákban a *Gemárában* gyakran idéznek ellenbizonyítékkép; és melyeket utóbb *Toszefta* (toldalék) néven állítottak össze; a többi gyűjtemény nem jutott ilyen jelentőséghez. A *Misnát* magát ép úgy tették törvényfejtegetés alapjává, mint azelőtt a Tórárt. E fejtegetést *Gemárának* nevezzük, tudósait pedig *amóráknak*. Őt ilyen amóra-emberöltő szolgáltatja az anyagot a palesztinai vagy jeruzsálemi T.-gyűjteményhez, melynek alapját R. Jochánán vetette meg. Ennek halála után a hagyományozás hegemoniája Babiloniára (új-perzsa birodalomra) terelődik át. A jeruzsálemi T. rendszeresség tekintetében mögötte marad a kb. 500-ban Kr. előtt összeállított babiloniainak, minek következtében a Rabina és R. Ási által rendezett babilonai T. került egyeduralomra, a palesztinai azonban aggadai anyagának nagyobb gazdagsága, valamint aram dialektusának jellegzetességénél fogva szolgáltat a filológiai kutatásnak kimeríthetetlen kincseshányát. A babilonai *Gemárában* legfőbb tekintélyek Ráb, ki még Palesztinában R. Juda hanászi előadásait hallgatta s az ő tekintélyével jutott fölénybe vallásos kérdésekben továbbá Sámuel, ki jogi kérdésekben szerzett nagyobb tekintélyt már azért is, mert jól ismerte a perzsa jogrendszert is és udvari jogtanácsosa volt Nahardeában az exilarchának. A babilonai *Gemárában* is keleties rendszertelenség uralkodik, az anyag nem mindig tárgyi kapcsolatban, hanem néha a szerzők azonossága szerint, néha az eszmetársulás fonatán halad, nagyon sok kitérés zavarja az eszmemenetet s ez valamint a stílus szófukarsága, a szóbelileg még értett formuláknak eredetiségükben való közlése nagyon nehézzé teszik a T. megértését. Egyes spontán egyéni nyilatkozatok az irodalmi stílus esiszoltságot is nélkülözik. A T.-

nak a másvallásuakkal szemben tanusított türelmetlenségét és igazságtalanságát rendszerint az értelmükből kivetkőztetett, összefüggésükből kiszakított idézetekre alapítják. Ilyen félreértés tárgya pl. ez a hely: «Pogány (perzsa) földje olyan mint a pusztaság, aki birtokba veszi, az jogot szerzett rá. Miért? Mert a pogány, amint a vételárat kézhez vette, a birtoklás jogát elvesztette, a zsidó pedig addig nem szerezte meg, míg az adásvevési szerződés nem jutott a kezébe. A föld azért olyan mint a pusztaság (*Bábá Báthra* 54. l. o.). Pedig itt a zsidó terhére szól a tanítás, mely a perzsa törvényben gyökerezik. Arról van ugyanis szó a szövegben, hogy az adófizetés alól azzal szoktak kibujni, hogy az eladó közvetlen aratás után adta el a földet, amikor még nem érkezett el az adófizetés ideje, a vevő pedig, hogy az adófizetést kitolja, csak az adófizetés határideje után vette birtokba. Ezen időn belül azonban az a veszély fenyegette, hogy egy harmadik személy (a király, a gazdátlan földnek ura), vagy aki az adót le akarja érte fizetni, ráteszi a kezét. (V. ö. *Guttmann M.*, «Das Judentum u. seine Umwelt» 311. l.) Sok előítélet is fűződött az idők folyamán a T.-hoz. Már 553-ban Justinianus császár a 145. sz. Novellában megvetőleg emlékszik meg róla, azontúl sok esetben érte egyházi átok és halálos ítélet (máglyán való elégetésre); akadtak azonban keresztény körökben védői is, akik között Reuchlin a legnevezetesebb. Mai nap már Goldschmidt Lázár fordításában a teljes német T.-ot bírjuk. Egyes főbb részeit mások is lefordították és ezzel a T.-hamisítók aknamunkáját megnehezítették. Magán a zsidóság körén belül a karaiták foglaltak vele szemben ellenséges állást, mivel tanításait nem találták a bibliai igében gyökerezőnek és emiatt különszakadtak a rabbanita zsidóságtól. A T.-i logikai okoskodás valóban nagyon elütő a modern tudományokétól, azonkívül maga a törvényfejtegetés is kazuisztikus, oly esetekre kiterjedő, melyeket a való élet nem nyújt.

T.-kommentárok. A T. szövege úgy nyelvi, mint tárgyi tekintetben sok nehézséget tár a tanulmányozó elé és még több fejtörést okoz azoknak, kik az egyes autorok különböző tárggyal kapcsolatos jogi vagy egyéb természetű fel fogásai mögött föltétlen egységet akarnak kimutatni, anélkül, hogy a filológiai jöhiszemőség ezt okvetlenül megkövetelné. Fokozza ezt a nehézséget az az általánosan tapasztalható tény, hogy a *Gemára* már nem ismeri a *Misna* eredeti értelmét, más feltevés alapján állva, fejtegetése a *Misna* intencióiival szemben meglepő és idegentül hat azokra, kik e körülményt figyelembe nem veszik. Ez okból igen nagy irodalma keletkezett a T.-kommentároknak. Legismertebb a *Rásié* (Rabbi Selómó Jicchakié), ki 1040. szül. Troyesben (Franciaország). Ez előző kommentároknak ügyes felhasználásával, világos stílusával, rövidségével sok régi magyarázatot feledésbe borított, de maga is sok új kérdést tárt fel és hagyott megoldatlanul. Ezek szolgáltatnak anyagot egy gyűjteményes kommentár: a *Toszáfot* (Pótlások) összeállítására. Ebben Rási vejei és unokái jutnak inkább szóhoz. Ez a két kommentár ma is állandó kísérfője a hagyományos T. kiadásokban, a

szövegnek, újabb héber betűtípusban, az ú. n. *Rási-betűben*. A T. tanulmányozása ezentúl mindjobban a «pilpul» disputatórikus módszer útvesztőjébe vezet, ahol nem az eredeti értelem keresése volt a cél, hanem a felhozott érvek lebírása, virtuóizálás az éleselméjű disztinkciókban. A pilpul módszerét főképp Pollak Jakob honosította meg Lengyelországban 1500 körül.

T.-i kódexek. Míg a nyugati országokban a zsidóság a maga elszigetelt helyzetében csak a szöveget nyomon kísérő kommentárok által igyekezett a T. szövegének értelmezéséhez eljutni, a mörök kultúrájával érintkezésbe jutott spanyol zsidóság a filozófiai rendszerépítés logikai művészetével is megismerkedve, a T. törvényfejtető anyagát is ilyen rendszeresítő megmunkálás tárgyává tette. Majmuni Mózes (XII. sz. vége) volt e tekintetben úttörő. Ő a különböző traktátusokba szétszórt, de az anyag vagy a logikai elv tekintetében összetartozó anyagot tárgyi elrendezés kedvéért teljesen felforgatja, újjá csoportosítja, az egymással szembenálló nézetek között a kiválóbb tekintélyek véleményét fogadja el és mellőzi legjobb törvényalkotói belátása szerint a kisebb tekintélyek véleményét. Vita helyett kész törvénykönyvet nyújt a *Misna Tóra*, vagy mások által *Jad Hachazúka*, «Hatalmas kéz» névvel illetett művében, mely már nem a pusztá törvénytételekre szorítkozik, hanem azok vallásfilozófiai alapfogalmakból való levezetésével is remekel. A T.-i dialektikának Majmuni e rendszeres műve nem vetett gátat, csak újabb anyagot adott az ő állásfoglalása és a T.-i szerzők eredeti elgondolása közötti ürráthidalására. Mint törvénykönyvet a zsidó vallásgyakorlat még idegenkedett döntő tekintéllyel elismerni. A reformáció vallásos mozgalmának kellett a zsidóság lelkivilágaira is átvetni hullámain, hogy végül egy rendszeresen összeállított, a kérdéseket nyugvópontra juttató és általános elismerésre számító kódex nélkülözhetlenségének tudatára ébredjen. Caro József 1520 táján átdolgozta Jakób ben Asernek előzően megjelent *Arba Turim* (röviden *Tur*) c. kódexét és ez *Sulchan Aruch* c. alatt általános uralomra jutott legalább is a keleti zsidóságnál, de a nyugati zsidóság számára is kibébszerű módosítások árán sikerült azt Isszerlesz Mózesnek alkalmazhatóvá tennie.

T.-tudomány. A XIX. és XX. sz. érdeme, hogy a T.-ot is a Bibliához hasonlóan filológiai módszerrel teszi tanulmányozás tárgyává. Ez a módszer függetleníti magát a hagyományos felfogásoktól és szakítva minden előzetes feltevésével, magának a szövegnek meghallgatásától várja a feleletet arra, hogy szerzői mit akarnak mondani, miért, milyen eszméknek hatása alatt, milyen körviszonyok között, milyen tanokkal szemben vallották tanaikat, milyen idegen képzetvilág gyakorolt rájuk hatást. Természetesen kénytelen néhol a szövegben is nehézségeket vagy ellentmondásokat felfedezni és azokból elsősorban az eredeti szöveg kiadásától várja a kellő felvilágosítást (Müncheneri kódex után Strack adott ilyen relative legjobb szöveget). Segédeszköztül szolgál a T.-i nyelv grammatikai és szótári

ismerete; a szókincset magából a T.-ből kell az ismert módszerekkel megfejteni és e tekintetben nélkülözhetetlen az aram, görög, latin, perzsa nyelveknek ismerete. Az *Aruch* c. T.-i szótár számos átdolgozása után a magyar Kohut Adolf adta ki *Aruch Completumát* és ugyancsak a magyar Krausz Sámuel (I o.) a T.-i latin-görög szavak szótárát azoknak etimológiai, átírási és áthangoztatási szabályaival. A T.-i fogalmak enciklopédiáját a magyar Guttman Mihály adja ki *Clavis Talmudis* c. alatt füzetes vállalatban. A T. teljes szótárát Lewy adta ki. A T. azonkívül csaknem minden tudományhoz szolgáltat tudománytörténeti anyagot. Ezért az újabb kor főképp enciklopédiákban (*Jewish Encyclopaedia*, *Ocár Jiszráél*) és folyóiratok százaiban dolgozza fel a T. orvosi tudományát, természettudományát, földrajzi adalékait, mondáit, bölcséletét stb. A T. aggadái részének rendszeres irodalomtörténeti feldolgozását nyújtja a magyar Bacher Vilmos az ő forrásmunkává vált műveiben: *A tannák aggadája*, *A palesztinai amorák aggadája*, *A babiloni tannák aggadája*. Igen jelentékeny szolgálatot tesznek a további kutatásoknak a magyar Löw Immánuel művei, amelyek a T.-i állattanról és növénytanról nyújtanak rendszeres áttekintést. A T.-nak a Biblia írására, kanonizálására és szövegkezelésére vonatkozó adatait a magyar Blau Lajos dolgozta fel, míg számos más T.-i tanulmánya a T. babonáját, jogrendszerét, házasságjogát, liturgiáját állítja szellemtörténeti megvilágításba. Klein Sámuel érsekújvári főrabbi, most a jeruzsálemi héber egyetem tanára, bibliai és a T.-i korok geografiájának jeles kutatója és kutatásainak eredményeiről több kitérő munkát írt. Az összehasonlító irodalomtörténethez szolgáltattat becses adalékokat a magyar Heller Bernátnak a mese vándorlását és a T.-ban való változatát kimutató alapvető műve.

F. M.

T.-kiadások. A T. teljes kéziratos kódexe Münchenben, részlegesen pedig Flórenben, Rómában, Karlsruheban, Oxfordban, Párisban, New-Yorkban és Hamburgban van meg, a jeruzsálemi T.-é pedig csupán Leydenben. A müncheni kódexet kiadta Raphael *Rabbinowitz* (München 1868—1886., 15 köt., a 16. kötetet H. Ehrentreu, Przemysl 1897). A babiloni T. első kiadása volt 1488-tól kezdődően Soncinóban és Pesaróban; ezt követte az époly híres bornbergi T. 1531. és 1548.; a Giustiniai-féle, Venezia 1546—51.; Sabbionetta 1563. és köv., Konstantinápoly 1583. és köv.; Basel 1578—81; Krakkó 1602—1605., 1616—20. és 1617—39., mely utóbbi teljes. Továbbiak: Amsterdam 1644—48., Frankfurt a. Oder 1697—99., Amsterdam 1714—19., Frankfurt a. M. 1720—22., mely utóbbi valamennyi nagyszámú későbbi folio-kiadás alapja. Ilyen 12 kötetes T.-kiadások: Prag 1728—39., Berlin és Frankfurt a. O. 1734—39., Amsterdam 1752—1765., Sulzbach 1755—63. és 1766—70., Wien 1791—97., 1806—11., 1830—33., 1840—49., 1860—73., Dyrhnfurth, 1800—04, 1816—21, Slavita (Oroszorsz.) 1801—06., 1808—13., 1817—22., Prag 1830—51., 1839—46., Wilna és Grodno 1835—1854., Csernowitz 1840—1849., Zsitomir

1858—64., Varsó 1854—64., 1863—67., Wilna 1859—66., Lemberg 1860—65., Berlin 1862—68., Stettin 1862. és köv. A leghíresebb T.-kiadás a Romur testvéreké Wilnában 1886. és köv. A jeruzsálemi T. első kiadása Veneziában jelent meg 1523. és köv. években, utána Krakó 1609., Zsitomir 1860—67., Piotrkow 1898—1900. Legjobb a Luncz-féle, mely a század elejétől kezdve Jeruzsálemben jelent meg. A jeruzsálemi T. 20 traktátusát Ugolino latinra fordította Thesaurus Antiquitatum Sacrarum c. szériája XVII., XIX. és XXX. köteteiben 1755—65. Teljes francia fordítása Moïse Schwabtól Le T. de Jerusalem c. 11 köt. Paris 1871—89. A Babiloni T. részleges fordítása Aug. Wünsche drezdai prot. lelkésztől származik, s címe «Der Babilonische T. in seinen haggadischen Bestandteilen I.—III. 1886—89. Teljes és hű német fordítása és vokalizáló héber-aramaeus szöveg-kiadása Lazarus Goldschmidtől a bombergi szöveg alapján Berlinben jelent meg 1898-tól kezdve 12 kötetben. Rodkinson részleges angol fordítása (1904) hibás. L. *Amorák, Tannák, Baboreusok, Gáóni korszak és Etika.*

A Talmud a Misna-szöveg alapján oszlik traktátusokra. Maga a Misna 523 fejezetből áll s a következő részekre oszlik:

I. *Zeráim* (Vetések) mely a köv. *szedárimból* áll: Beráchót, Péah, Demai, Kiláim, Sebiit, Terumót, Maászérót, Maászér, Séni, Challa, Orla, Bikkurim.

II. *Moéd* (Ünnepek): Sábbát, Erubin, Peszáchim, Sekálim, Jóma, Becá, Rós Hasánah, Taánit, Megilla, Móéd Kátán, Chagiga.

III. *Násim* (Nők): Jebámót (levirátusi házasság), Ketubót (házassági jog), Názir (fogadalmak), Gittin (válás), Szóta, Kiddusin.

IV. *Nezikin* v. *Jesuót*: Bába Kámma, Bába Mecia, Bába Báthra, Szanhedrin, Makkót, Sebuóth, Edujót, Abóda Zára, Ábót.

V. *Kodásim*: Zebóchim, Menáchót, Chullin, Bechórót, Arákin, Temura, Keritót, Meillah, Támid, Middót, Kinnim.

VI. *Tohorót*: Kelim, Oholót, Negáim, Parah, Tohorót, Mikváót, Nidda, Maksirin, Zábim, Tebul Jóm, Jadáim, Ukzin.

A Misna és T. legfőbb kiadásai és kommentárjai: 1. Misna-kiadások: Első M.-kiadás Nápoly 1492., fo., Maimonides kommentárjaival; ezt követték Venezia 1546—50. fo.; u. o. 1549. qu., Bertinoro kommentárjaival; Riva di Trento 1559. fo.; Sabbionetta és Mantova, Maimonides és Bertinoro komm. 1559—63. qu.; Venezia 1606. fo. Attól kezdve máig számos kiadása van. A XIX. sz.-ban Maimonidesnek az arab eredetiből héberre fordított kommentárját átjavította J. Derembourg párisi egyet. tanár. A további kommentárok közül főbbek: Aser ben Jehiel (Toledo 1327), kiadták Amsterdamban 1714—16.; Samson de Sens és Jomtób Lippman Heller kommentárjai. Fordításai: Mishna sive Totius Hebraeorum Juris, Rituum, Antiquitatum ac Legum Oralium Systema cum clarissimorum Rabbino-rum Maimonidis et Bertinoro Commentariis Integris; quibus accedunt variorum auctorum Notae ac Vertiones in eos ediderunt codices; Latinitate donavit ac Notis illustravit *Guilelmus Surenhu-*

sus. Amsterlodami 1698—1703. Vol. 6. fo. Ez a kiváló kiadás nemcsak a teljes héber szöveget és a latin fordítást, hanem a kommentárokat is tartalmazza. Teljes német fordítás «Mishnayot» c., Berlin 1832—34. qu. 6. köt. Ezen kívül van egy vokalizált héber szövegű és teljes német fordítással ellátott M.-kiadás is, azonkívül: Joh. Jac. Rabe «M. oder der Text d. Talmuds übersetzt u. erläutert. 6. k. qu. Onolzbach 1760—63. Újabbak: D. Hoffmann és E. Baneth berlini rabbiszemináriumi professzoroktól szintén konfrontális szöveggel, Vittorio Castiglioni v. római olasz nagyrabbitól pedig olasz fordítás. S. R

Irodalom. A Misna és T.-kiadások l. a szövegben. Mindkettő tanulmányozásához a nagyszámú irodalomból a köv. a legfontosabbak: Z. Frankel, Hodegetica in Mishnam (Leipzig 1859); u. a., Introductio in Talmud Hyerosolitanum (Breslau 1870); J. Brüll, Mebo ha-Misna (Frankfurt a. M. 1876—85. I.—II.); Joach. Oppenheim héber bevezetője (Pressburg 1882); Abr. Geiger, Lehrbuch z. Sprache d. Mischna (Breslau 1845); L. A. Rosenthal, Über den Zusammenhang d. Mischna. Ein Beitrag z. Entstehungsgeschichte d. Mischna (1891—92); u. a., Der Mischna, Aufbau u. Quellenforschung (1903). Az egész T.-ra vonatkozóan: Z. Frankel, Beiträge z. Einleitung in den Talmud (Monatsschr. 1861); W. Brüll, Die Entstehungsgeschichte d. Babylonischen Talmuds als Schriftwerks (Jahrbuch 1876); E. Bischoff, T.-Katechismus (Leipzig 1904); u. a., Kritische Geschichte d. T.-Übersetzungen (Frankfurt 1899); Bacher Vilmos, Exegetische Terminologie d. jüdischen Traditionsliteratur I.—II. (Leipzig 1899—1905); u. a., Agada d. palästinaischen Amoraer; u. a., Agada d. Babilonischen Amoraer; u. a., Agada d. Tannaiten; H. L. Strack, Einleitung in den T. (2. kiad. Leipzig 1894; Mielziner, Introductio in the T. (Cincinnati, több kiad.). A két utóbbi teljes bibliográfiával.

Talmud az Új-Testamentumban. Az Új-Testamentum hőse, Jézus, valamint hagyományozói és leírói zsidók voltak és így érthető, hogy egész képzetviláguk a rabbinikus zsidóság gondolatvilágából való volt, mely később a Talmudban, illetve Midrásokban rakódott le. A jelenkor egyik leghíresebb keresztény teológusa Harnack így nyilatkozik e tekintetben: Jézus semmi új gondolatot nem hozott. Mi is lehetne új, miután az emberiség Kr. e. oly rég óta élt és annyi szellemben és ismeretben volt része? A monoteizmus már rég meg volt alapítva. Lehetett-e ama zsol-tárköltőnek erős és mély vallásos egyéniségét túlhaladni, aki vallotta: «Kicsodám van az égben és kívüled nem kívánok senkit sem a földön?»... stb. (V. ö. *Das Wesen des Christenthums* 1900. 30. l.). Néhány példa hadd világítsa meg ezt: 1. «Boldogok, kik az igazságért üldözöttek» (*Máté* 5. 10.) A Talmudban (*Bába Káma* 93a): «Mindenkor tartozzék az ember az üldözöttekhez és nem az üldözőkhöz, mert lám a madarak közt egysincs, mely több üldözést szenvedne, mint a gerle és mégis egyedül ezt tette az Írás alkalmassá az áldozatra. (*Lev. Rabba* 27): «Isten az üldözöttnek jár utána» (*Kohélet* 3. 15.) vagyis, ha az igazságos ember üldöz igazságost, Isten akkor is az üldözöttnek fogja pártját, sőt ha igazságos gonoszt vesz üldözőbe, akkor is Isten az üldözöttet kéri számon». *Máté* 5. 21., 22.: «Mondott nektek: Ne ölj, aki azonban öl, a bíróságnak adassék át, én azonban azt mondom, hogy valaki csak bosszantja is testvérét, bíróságnak adassék át, aki pedig azt mondja testvérének: ostoba, a Szinhedrionnak adassék át, aki pedig bolondnak mondja, a tízes pokolnak lesz kiszolgáltatva».

Talm. *Kiddusin* 28a: «Aki felebarátjának azt mondja: rabszolga, átok alá vettessék; aki fatyúnak mondja, botbüntetést kapjon, aki pedig gonosznak csúfolja, annak a sértett életét aláshatja (élelmiszermegvonással, *Rási*). *Bárá Mecia* 58b: «Egymást ne bántalmazzatok» *Móz.* III. 25. 17. sz. ez szóbeli bántalmazásra értendő. Ha valaki bűnbánó, nem szabad neki azt mondani: Emlékezz csak ezelőtti életmódodra. Ha zsidó vallásra térnek fia, nem szabad neki azt mondani: emlékezz csak őseid életére... Ha szenvedés vagy betegség éri az embert, vagy ha gyermekeit kellett eltemetnie, ne mondjuk neki, amit Jóbnak mondtak barátai: «Hát nem nyujt bizalmat a vallásosságod?... Gondold meg csak, vesztébe ment-e már ártatlan?». Súlyosabb még a szóbeli bántalmazás, mint a vagyoni (károsítás), mert csak az előbbinél találjuk a kitétel: félj a te Istenedtől (*Móz.* III. 25. 17.). Az egyik jóvátehető, a másik nem. *Ábót* 3. 11: «Aki felebarátját többek előtt megsérti... még ha Tóratudás és jócselekedetek birtokában van is, nem részese a túlvilági életnek... Aki mászt megszégyenít, olyan mintha vért ontana, mert orcáinak pírját veszi el».

2. *Máté* 5. 23–24.): «Azért, ha ajándékodat az oltárhoz akarod vinni és ott megemlékezel arról, hogy atyádfiának valami panaszja van ellened, hagyd ott az oltár előtt ajándékodat és menj el, békéld meg először atyádfiával.» *Talmud*, *Jóma* 8, 9: «Embernek Isten elleni bűnét az Engesztelés napja kiengeszteli, embernek ember elleni vétkét csak akkor, ha (a bántalmazó) előbb megköveti (a bántalmazottat)».

3. *Máté* 5. 27.: «Hallottátok, hogy megmondattok a régieknek: Ne paráználkodjál! Én pedig mondom nektek, hogy valaki nőre tekint gonosz kívánságból, immár paráználkodott azzal szívében; *Midrás*, *Vajikra Rabba* 23: «az is, aki szemével paráználkodik, paráználának mondatik... mert írva van: «ne járjatok szívetek és szemetek után, melyek paráznaságra csábítanak benneteket»; *Beráchót* 61a: «Aki egy asszony mögött egy folyón megy át, annak nincs része a túlvilági életben. Aki egy asszonynak pénzt olvas a kezébe, hogy ezalatt szemet vessen rá, az, ha annyi Tóraismeretnek és jócselekedetnek tulajdonosa is, mint Mózes tanítónk, nem fog büntetlenül kikerülni a gyehennai ítéletből, mert írva van (*Példab.* 11 21.): «Kezet kézbe, nem marad büntetlenül a gonosz»; *Talmud*, *Nidda* 13b: «Aki szemérmetlen gondolatok hatalmába adja magát, azt nem engedik be Isten mennyei honába.» *Midrás*, *Tanchuma*: «Ha egy asszony koitusz közben más férfire irányítja gondolatát, nincs ennél nagyobb házasságtörés.» *Pesz.* 112: Rabbi Akiba végrendeletében meghagyta fiának, hogy elvált asszonyt ne vegyen feleségül, mert az olyan házasságból való gyermek, melyben a házafelek lelkileg még máson csüggnék, erkölcsi értelemben már törvénytelennek tekintendő».

4. *Máté* 5. 30.: «Ha jobbkezed megbotránkoztat téged, vágd el azt és vedd el magadtól, mert jobb neked, hogy egy vesszen el tagjaid közül, hogysem az egész tested a gyehennára vettessék»; *Talmud*, *Nidda* 13b: «Mit jelent e

bibliai ige: Kezeitek vérrel vannak telve? (*Jer.* 1. 15.). Azt, ha valaki kezével paráználkodik... annak keze vágassék le... Jobb, ha hasa felvágatik, semhogy a romlás vermébe essék».

5. *Máté* 5. 31.: «Megmondattok nektek: Ha valaki elbocsátandja nejét, adjon neki válólevelet. Én pedig mondom nektek, aki nejét elbocsátja, paráznaság okán kívül, paráznává teszi azt és aki elvált nőt vesz el, paráználkodik»; *Talmud*, *Gittin* 90b: «Gyűlöli Isten az elbocsátást». *Maleáchi* 2. f. 16. v.: «Ha valaki első feleségét elbocsátja, az oltár is könnyet ejt miatta, amint írva van: (*u. o.*) elborítjátok Isten oltárát könnyekkel, sírással és jajveszékléssel, úgy hogy nem is fordul többé áldozataitok felé...»

6. *Máté* 5. 39.: «Én pedig mondom nektek: a gonosznak ne álljatok ellene, hanem aki téged jobbfelől arculüt, fordítsd neki a másikat is»; *Talmud*, *Sábbát* 88b: «akik megaláztatnak, de nem aláznak meg, kik meghallgatják gyalázásukat, de nem gyaláznak, kik szeretetből cselekszenek és a szenvedést örömmel veszik... olyanok, mint a napfelkelte teljes erejében (*Bir.* 5. 31.); *Beráchót* 17a: «Mindennapi ima: Szidalmazóimmal szemben némuljon el lelkem és lelkem porhoz hasonló legyen (tapodják bár, túrje)»; *Béth Hamidrás* 5, 61: «Ha bal arcodba üt, nyújtsd oda a jobbikat is.» Számos más példa van arra, hogy a Talmud is oly erkölcsi mélyítéssel értelmezi a tórai igét, mint az Új-Testamentum, azzal a különbséggel, hogy a Talmud magában az alapigében, egy-egy szavának kiemelésében, nyomatékában találja a célszót alapját és nem a maguk tekintélyével fedi a Talmud bölcsőinek következtetéseit (Én pedig mondom nektek.) Már magában a Bibliában is találunk hasonló erkölcsi elmélyítést, amikor pl. a Tóra vagy Jeremiás próféta hangoztatja: «Metéljétek meg szívetek kergét és nyakátokat ne keményítsétek meg» (*Móz.* V. 10. 16.), ez a. m. «ne csupán a szokásos szertartást végezzétek magatokon, hanem szívetekre is terjedjen ki a megtisztítás».

6. *Máté* 5. 43.: «Hallottátok, hogy megmondattok: Szeresd felebarátodat, de gyűlöld felebarátodat.» A mondat első fele tudvalevőleg *Móz.* III. 19. 18.-ból való, a de-vel kezdődő rész azonban pusztán önkényes következtetés, melyre a szöveg semmiféle alapot nem ad. A tórai vers teljes szövege: «Ne állj boszút és ne tarts haragot néped flaira, hanem szeresd felebarátodat mint tenmagadat. Én vagyok az Isten.» A *jeruzsálemi Targum* aram fordítás hozzá teszi: «Ami neked kellemetlen, ne tedd neki», ami nem egyéb, mint a «mint tenmagadat» magyarázata. A fordító ugyanis lelkiismereti kérdést csinált abból, hogy oly feladatot ne rójjon az olvasóra, amely emberileg lehetetlen: Annnyira szeretni embertársunkat, mint önmagunkat, emberfölötti teljesítmény volna, de megkímélni őt attól, mi nekünk is fáj, jogos követelmény. Ezt a körülírást találjuk az apokrif *Tóbit* könyvében (4, 15) is és később Hillel ajkairól is ez hangzik el. De megtaláljuk keresztény iratban is: a *Tizenkét apostol tanításában*. Ellenben Jézus ajkairól (*Máté* 7. 12.) így hangzik: «Mindazt, amiről akarjátok, hogy az emberek megtegyék nek-

tek, tegyék meg nekik.» Ebben már nem reális követelményt kell látnunk, hanem menyeyei célpontot, mellyel szemben az ember eleve is tehetetlennek érzi magát. Akiba e bibliai ígét magas összefoglaló tételnek mondja, vele szemben Ben Azrai még magasabb rendűt lát ebben: «Ez az ember leszármazásának családfája... attól fogva, hogy Isten megteremtette, Isten hasonlóságára teremtette» (*Móz. I. 5. 1.*). Az a tény ugyanis, hogy egy emberpártól származik minden nép és hogy ezen egy emberpár fölött ott lebeg az Alkotó, kihez való hasonlatosságunk természetünk alapvonása, általánosabb és magasabb elv annál a pusztá parancsnál, melynek alapja nincs megadva, hogy t. i. szeressük embertársunkat mint magunkat. A Midrásban (*Beresit R. 24*) folytatása e tanításnak: «Ne mondd: mivel én meg lettem sértve, legyen felebarátom is, hanem gondolj Isten képmására. Vagyis mint embertárs, talán hajlandó volnál sorsodat ráhárítani, de ha arra gondolsz, hogy Istent sérted benne, akkor megváltoztatod gondolkodásodat irányában.» Jézusnak ajkain e hozzátételt: «de gyűlölöd ellenségedet» úgy érthetjük, hogy a «gyűlöl» a héber eredetiben (szánó) voltaképp csak szakítást, közönyösséget, nemszeretést jelent (pl. ha valakinek két felesége van, egyik kedvelt, a másik «gyűlölt» stb.), a következtetést pedig arra alapította, hogy a «felebarát»-ot nem embertárs értelmében, hanem közelálló, honfitárs értelmében vette.

F. M.

Talmud-hamisítások. Félreértés, rágalom, lenézés, kiátkozás, mágiya üldözi a Talmudot jóformán a keletkezése óta (*l. Talmud*). A tudatlanság és a gyűlölet válságból válságba sodorta és sorsának drámai feszültsége még a legújabb korban sem enyhülhetett meg. A gyűlölők korábban vették észre, mint talán maga a zsidóság, hogy a zsidó nép ebből építette ki minden üldözést elbíró fejlődését és sokkal tovább fogják azonosítani a Talmudot a zsidósággal, mint ahogy a zsidóság a Talmuddal fogja azonosítani magát. A mai zsidóság nagy része alig tudja már, hogy az erkölce a Talmud erkölceiben gyökerezik, hogy a haladás első ösztönei, a munka nyugtalanságai, a lelki tisztulások lázas hevűletei a Talmudból szikráztak a zsidó néplélekbe, a gyűlölők mégis most is még a Talmudon igyekeznek sebet ütni, ha magát a zsidóságot akarják megsebezni. De ami a sötét századokban csak a tudomány sötétsége volt, az a felvilágosodottság korszakában a sötétség tudományává erősödött. Szisztematizálták a Talmudgyűlöletet és új fegyverekkel új hadjáratot indítottak a Talmud ellen. A talmudi szöveg meg nem értésétől eljutottak a félreértésig, a félreértéstől a félremagyarázásig, ettől a ferditésig és végül a hamisításig. Nincs a világirodalomnak olyan dokumentuma, amelyet annyiszor és annyiféleképpen hamisítottak volna, mint ahányszor és ahányféleképpen a Talmudot hamisították. De valamennyi hamisító egyazon cél felé törekedett és mindegyik mindig olyan szellemet és olyan jogfelfogást hamisított bele a Talmudba, ami azt a látszatot keltette, mintha a Talmud az erkölestelenséget és a jogtalanságot kodifikálta volna. A leleplezéstől nem félték, mert

kevesen voltak azelőtt nemzsidó körökben, akik a gigantikus munka útvesztőin eligazodhattak volna, a zsidó tudománytól pedig nem féltették a hamisításaikat, mert abban bíztak, hogy a keresztény tanuzása több hitelre talál, mint a zsidóé. A legtöbb hamisító az esküre, a családi életre és a magánjogra vétette magát. Kitaláltak talmudi szentenciákat, amik az eskü szentségét csúffá teszik. Szinte megmérhetetlen az az ethikai magasság, amelyre az eskü megtámadhatatlan szentségét emelte a talmudi szigorúság, a hamisítók mégis esküellenes tendenciákat hamisítottak beléje. És ha már a Talmudot hamisították meg, megrágalmazták a liturgiát is és azt hazudták, hogy a jomkipuri Kol nidre az esküszegésre szabadítja fel a zsidó lelkiismeretet. Ezt a hazugságot terjeszti az *Antisémita Katekizmus* is. Itt abban rejlik a hamisítás, hogy az ima leglényesebb szavait elhallgatják. Delitsch keresztény teológiai tanár, a Talmud és a zsidó irodalom alapos ismerője, megállapítja: «Ami ama eskük és fogadalmak meghiusítását illeti, melyet a zsidók *Kol Nidre* estén elmondott imájukban kérnek, úgy az csak *udőszarnó al nafsoszónó* hozzáfűzéssel értendő, itt tehát olyan fogadalmakat értenek, amelyeket önmaguknak tettek az emberek és mikor már megtették, arra a belátásra jutnak, hogy azok bűnös, vagy kivihetetlen föltevéssek voltak; *de nem vonatkozik a mentesítésért való könyörgés olyan fogadalmakra, amelyeket másokért és mások javára tettünk, sem olyan esküre, amelyet a bíróság előtt teszünk.*» Ugyanilyen durva hazugságokkal hamisították meg a családi életre vonatkozó talmudi jogszabályokat is, azt állítván, hogy azok az általános erkölcsökbe ütköző elnézéssel ítélik meg a házasságtörést és a nem-zsidó nővel való házasságtörést egyenesen megengedik. Ezzel szemben igaz, hogy a világnak egyetlenegy törvényködexe sem üldözi olyan szigorú büntetéssel a házasságtörést, mint a Talmud, amely a zsidó nép egész életét a családi élet tisztaságára építette fel (*Erubin 19a, Kiddusim 21b, Szanhedrin 82a*). De nem csupán zsidó és zsidó között tiltja a házasságtörést, hanem zsidó és nemzsidó között is, mert a házasságot szentségnek deklarálja minden ember számára valláskülönbség nélkül. (*Szanhedrin 57b, 58a*). Sokszor idézik az antiszemiták rabbi Eliás szavait, aki úgy döntött a Talmudban, hogy nemzsidó nőt megbecsteleníteni még engesztelés napján sem bűn. Már Delitsch is megállapította, hogy ilyen vagy ehhez hasonló kijelentés nincsen a Talmudban és rabbi Eliás tannaita, vagy amóra a Talmudban nem is szerepel. Sok olyan részlete van a Talmudnak, amelyet a nemzsidó fordítók félreértettek, mert nem ismerték a viszonyokat, amelyekre a talmudi döntések vonatkoztak, vagy a nyelv hiányos ismerete miatt a hivatkozott talmudi helyet hibásan interpretálták (*l. Talmud*). Vádat kovácsoltak pl. a Talmudnak abból a rendelkezéséből is, hogy a pogány által elveszített tárgyat nem kell visszaadni a tulajdonosának, de vissza kell azt adni, ha zsidó vesztette el. (*Bába Mecia 24, 13*). A Talmud, amely szigorúan a Biblia alapján áll és attól soha el nem távolodott, de inkább még meg is szigorította erkölcsi követel-

ményeit, nem kodifikálhatott olyan jogot, amely a Biblia szellemével ellenkezik. A Biblia egyenlő jogot követel az idegen számára is és ez a súlymértékre is vonatkozik és mindenre, aminek kétféle alkalmazása az idegen számára károsodást jelenthet. Az itt idézett talmudi helyet alaptalanul gyanúsították meg és erőszakosan magyarázták abba a pogányellenes tendenciát. Mert akik helyesen olvassák a Talmudot és ismerik a kommentárokat is, tudják, hogy az idézett helynek csupán az a része tartalmaz kodifikációt, amely a zsidókról szól, a másik része nem döntés, hanem jelentés csupán, azzal a nyilvánvaló célzattal, hogy a zsidók ne kényszerítsenek rá a nemzsidókra olyan kötelességet, amelyet az ő jogrendszerük nem ismer. Már most tudni kell, hogy az akkori pogány népek között érvényes törvények értelmében a talált tárgyak a megtalálót illették. A Talmud leszögezi tehát a tényt, nehogy a saját jogrendszerük ellenére nemzsidókat a talált tárgyak visszaadására kényszeríthessenek. Jogfosztásról tehát szó sem lehet, hanem inkább még jogkiterjesztésről, mert a pogányt még akkor sem lehetett a talált tárgy visszaszolgáltatására kényszeríteni, ha ezt zsidó vesztette el. A zsidókra nézve azonban nem fogadta el a Talmud ezt a jogfel fogást, mert az ő etikája szerint más ember vigyázatlanságából nem szabad hasznot húzni és azért a zsidók számára kodifikálta, hogy az elveszített tárgyat vissza kell adni a tulajdonosának. A Talmudot azonban nemcsak helytelen interpretálásokkal, hanem tudatos hamisításokkal is igyekeztek megbélyegezni, hogy ezzel megbélyegezzék a zsidó erkölcsöket is. Már a középkorban is akadtak lelkiismeretlen emberek, sok esetben kikeresztelkedett zsidók, akik a Talmudot meghamisították. Akadtak még a felvilágosodás korában is Talmudhamisítók, sőt manapság is akadnak még olyanok, akik a Talmudot az antiszemitizmus szolgálatában meghamisítják. A legismertebbek közül való Aron Briman, aki Justus néven a *Zsidók Tükrét* írta; Ausztriában hamisításért börtönre és kiutasításra ítélték. Volt zsidó, protestáns, katolikus. A másik ismert talmudhamisító *Rohling* tanár, aki nemcsak a zsidókat, de a protestánsokat is támadja. Ismert még Ecker, továbbá Rodkinson, May Simon és Meyer Pál kitért zsidók, akik azonban csak másodrendű szerepet játszanak. A összes T.-at tartalmazza a Wienben 1890. megjelent *Acten und Gutachten im Prozess Rohling gegen Bloch* c. mű.

Talmud-Tóra. Szó szerint talmudikus tanulmányt jelent, de Talmud-iskolát is. A hagyomány alapján, amely azt tartja, hogy: *T. keneged kulom*, a Tóra tanulmányozása mindenek fölött áll, a legtöbb hitközség a zsidó tudományok és a zsidó erkölcsök ápolására T. iskolát létesít.

Tal umótor (h.). Harmat és eső. L. *Tal*.

Tamás, I. István, író és ujságíró, szül. Pécsen 1904. Szabadkán a Bácsmezei Napló szerkesztőségében dolgozott, majd Párisba került, mint a lap tudósítója. Jelenleg Budapesten ujságíró. *Fekete majális* c. verskötete jelent meg (1924) és *Öt világrész a Szajna partján* (1926).

2. *T. Sári*, költő, szül. 1904. Verseit a *Nyugatnak* írja. *Bőpalástos napok* c. verskötete komoly figyelmet keltett.

Tamuz, a zsinagógai év negyedik hónapja. Mindig huszonkilenc nappól áll. Újholdja csak vasárnapra, keddre, csütörtökre és péntekre eshetik. A zodiákusban sárkány (?) a jele. *Sivó ószor betamuz* = *Tamuz 17.* (L. *Három hét*). F. D.

Tanchuma Midras, a Pentateuch-haggadót három különböző gyűjteménye. A midras R. Tanchuma palesztinai amóra nevét viseli, de nem ő a szerzője. Azért nevezték el róla, mert a tanítások vagy az ő, vagy a stílusában író tanítványai nevében kezdődnek ily formulákkal: «Így kezdte» v. így «prédikálta» R. Tanchuma. Valószínű, hogy az ő homiliáit a Midrás szerkesztői felhasználták a T.-nál is, melynek részei különböző időkből valók. A T. 1.-t Buber gyűjtötte össze különböző kéziratokból s adta ki (Wilna 1885). Ez a Pentateuch egyes, hetifejezeteihez írott homiliákból és haggadikus magyarázatokból áll. Ez a legrégebbi rész s régebbi, mint a Berésit Rabba, mely a T.-t idézi. A T.-nak ez az első része az V. sz.-ból való, tehát még a Babiloni Talmud lezárása előtt időből. A Talmud maga hivatkozik is rá (*Kiddussin* 33b) egy vita alkalmából. A homiliák ezen szavakkal kezdődnek: «mint az Írás mondja», vagy «mint írva van». Erre következik egy vers többnyire a hagiografákból, ennek kifejtése és a Pentateuchra vonatkoztatott homília, mely rövid halachikus értekezésből áll. Ezek egy kérdést tárgyalnak, melynek bevezetése: «Jellamdénu Rabbénu» (a. m. «rabbink tanítás meg bennünket») az erre adott válasz ily kezdettel: «Így tanított bennünket rabbink». A feleletek rendszerint vagy a Misnán, vagy a Baraitán alapulnak. A homiliák a zsidóság jövőjét, illetőleg optimista reményeket tartanak ébren, másrészt néhol túlságosan tömörek és megrövidítettek. A T. lényegében haggadikus Midras, de számos halachikus mondást, döntést és szabályt is tartalmaz. A haggadikus nagyon különböző: a *Pentateuch* verseinek egyszerű megmagyarázása mellett a gnosztikusok és szkeptikusok szigorú cáfolatát, továbbá vitatott szövmagyarázatokat, a «notarikon» és «gematria» szerinti magyarázatokat, elbeszéléseket és parabolákat, aforizmákat, erkölcsi mondásokat és példabeszédeket is tartalmaz. Utóbbiak is erős erkölcsi tartalmukkal tűnnek ki. Ilyenek pl.: «Nem szabad adni alkalmat tisztességes embernek sem a lopásra, de még kevésbé a tolvajnak» (*T., Vájislách* 12. 85b); «A hivatal az után megy, aki menekül tőle» (*u. o. Vájikra* 4. 2b); «Ha nem engedsz a gonoszsnak, az nem fog követni téged, sem nem fog beléd költözni» (*u. o. Szazria* 11. 20b). Az összes többi Midrasok idéznek a T.-ból, úgyszintén a gáonok és a régi rabbinikus tekintélyek is. A középkorban Európában az első tudós, aki felhasználja és említi azt, Rasi (XI. sz.) volt. — A T. 2. része, másképpen *Jellamdénu*, melynek nagyjából elveszett, de számos hivatkozás történik rá. A fennmaradt rész főképpen a *Pentateuch* II. részére vonatkozik. — A T. 3. része haggadikus Midras s valójában az átrevideált kiadása az előbbi kettőnek, későbbi szerzők hozzáfűzéseivel. Ge-

nesis-homiliái eredetiek s emellett a Babiloni Talmudot is igénybe veszi magyarázatainál. Az Exodus-magyarázat a T. 2-ből való, két fejezet kivételével. Ezt a Midrast is a tekintélyek közül először Rási használja fel és idézi. Ezt a T.-t sokáig összetévesztettek az elveszett «Jellandénu»-val s először azon a címen adták ki Konstantinápolyban 1522.; u. a. újra kinyomták Velencében 1545., míg a 3. kritikai kiadás (Mantova 1563) különböző hozzátoldásokat tartalmaz s alapjává lett az összes későbbi kiadásoknak. Ennek szerkesztői a padovai R. Meir ben Abraham és Ezra de Fano voltak. Az utóbbi igen értékes indexet is mellékelte hozzá s ez szintén fel van véve a későbbi, főleg oroszországi kiadásokban. S. R.

Irodalom. Zunz, Gottesdienstliche Vorträge; S. Buber, Einleitung zum Midrasch-Tanchuma; u. a., T. (szövegkiadás, Wilna 1885); Bacher Vilmos, Agada der palästinesischen Amoräer III.; Weiss, Dor-Dor we-Dorsaw III.; A. Epstein, Kadmut ha-Tanchuma (Beth-Talmud V.); L. Grünhut, Széfer ha-Likkutim IV—VI. (Jerusalem 1900); Jew. Encycl.

Tanna debé Elijáhu, két részből álló Midras, melyet véglegesen a IV. sz. vége felé szerkesztettek. Az első rész a *Széder Elijáhu Rabba*, a második *Széder Elijáhu Zuta*. Ezen Midrásokról már a Talmud is említést tesz (*Ketubót* 106a) s a legenda szerint Elijáhu próféta tanította volna rá R. Anant, a III. sz.-ban élt babiloni amorát. A T.-ra vonatkozó Baraitákat a Babiloni Talmud u. a. címen felveszi s mindkét részről említést tesz. A T. tárgya a világrendszer fejlődése. Az emberi történelem különböző korszakait «sittósz»-nak (sorozat) nevezi. Az első korszak a Paradicsomból való kiűzésig terjed s ezenkívül még öt korszakot említ, de valamennyi még az ember teremtetése előtt lett megállapítva az isteni gondviselés szerint, amely a következőkön alapult: 1. Tóra (isteni törvény), 2. a Gébinom (Pokol), 3. Gan-Éden (Paradicsom) v. büntetés és jutalmazás a jövő életben, 4. a trón v. a világ isteni kormányzása, 5. a «Sém ha-Mosiach», a Messiás neve v. a világegyetem restaurálása és 6. a «Bész ha-Mikdos», a Templom v. az Istentől való függőség. Még mielőtt ezen isteni gondolatból eredő alapok letétettek volna, Izrael jövője már meghatározott, különben nem részesülhetett volna a Tórában. A második korszak a vízözönig terjed, mert az első tíz generáció nem tudott igazgatosan élni, morálisan lezüllött s ezért a vízözön szükségzerű volt. A harmadik korszak a vízözöntől Manasséig, Juda királyáig tart. Ez a Törvény, a papság és királyság, valamint a nép történetét tárgyalja az egyiptomi kivonulástól Manasse rossz kormányzatáig. A negyedik a Tórával, a Misnával, vagyis szóbeli hagyománnyal, valamint a második Templom építéséig terjedő korról és a jövővel s az emberi élet szentségével foglalkozik. A hatodik korszak felöleli a messiási kort, a jövő világot és ezzel kapcsolatban az örök békéről is értekezik. Hangsúlyozza az erény, a vallásos élet és a Törvény tanulmányozásának fontosságát, bünbánatra és jótékonykodásra, zsidókkal és nemzsidókkal szemben való nagyobb türelmességre, a tudósok tisztelésére, szerénységre és alázatosságra s a nemzsidó szokások kerülésére buzdít; fáradságos munka és a lélek szabadsága az emberi élet célja ezen

Midrások magasztos tanítása szerint. Valamennyi tanítás allegórikus magyarázatokkal van fűszerezve. Sokat foglalkozik a T. a «derech erec»-cel, mely alatt az illetendő, tisztos magaviseletet érti s amely egyik alapja a világrendszer és a társadalom fennállásának. A «derech-erac» ellenkezőjével, a «görbe úton való járással», az immoralis és erényes emberhez nem méltó cselekedetekkel is foglalkozik a T., kiterjeszkedve a bűnökre is. Sok helyen gyönyörű imádságok teszik színessé a zsidó szellem eme nagyszerű megnyilvánulását. A T. az egyetlen haggadikus mű, amely rabbinikus-karaita vitát tartalmaz, de azt is finom konciliáns hangon, minden élesség nélkül, jöllehet a szóbeli hagyomány elvetését a karaiták részéről kifogásolja. Míg a T. megszövegezésének idejét a tudósok egyhangúlag a X. sz.-ra teszik, addig keletkezésének helyét nem tudták eldönteni. Míg Zunz, Rappoport, Bacher, Hochmuth, és Oppenheim Babiloniát, vagy Palesztinát tartják keletkezési helyének, addig Gudemann Itáliába teszi azt. Szerinte az összeállító sokat utazott és Babiloniában is megfordult, amely akkor még mindig a zsidó tudomány központja volt. Erre vall az említett karaita vita, másrészt az a tény, hogy Babilónia bővebb ismerete nem tűkrözdök vissza, azt a következtetést engedi meg. arra vall, hogy az összeállítónak nem lehetett a hazája. J. Derembourg egyenesen Rómába valónak tartja az összeállítót. Graetz is elfogadja ezt, de még tovább megy s a Midras nyelvének «Babilon»-ját Rómával azonosítja, Gog és Magog harcát pedig a magyarok itáliai betörésével, amely éppen 889—955 közt volt. Valamennyi nézetnek leghevesebb ellenzője Friedmann, aki természetesen tartja a T. babiloni szerkesztését. A mű különböző korszakból való eredetét a benne foglalt három dátum is tanúsítja. Ezek valamennyie megfelel a X. sz.-nak. A T. szövegének régi eredetét igazolja, hogy a Babiloni Talmudnak több, mint 20 helyén tétetik róla említés s hogy magának a T.-nak szövege négy Amoreus rabbira hivatkozik, felvéve azoknak véleményeit. A T. első kiadása Velencében jelent meg 1598. s ennek alapjául egy 1186-i kézirat-másolat szolgált. Második kiadása Sámuel ben Mose Haidától való s 1677. jelent meg Prágában, kommentárokkal és szövegváltoztatásokkal. Későbbi kitűnő és magyarázatokkal ellátott kiadások: Jacob ben Naftali Herztól (Zolkiew 1798), Abraham ben Judah Löbttől (Sidlkov 1835); Isaac Elia ben Samuel Landuától (Wilna 1840). Legjobb az 1880-i varsói kiadás, mely mindkét fennmaradt szöveget tartalmazza. A legutóbbi kiadás az 1900—903-i bécsi «Széder Elijáhu Rabba» és «Széder Elijáhu Zutta» címmel, egy 1073-i vatikáni kézirat alapján, kritikailag revideálva és a «Meir Ajin» c. kommentárral, valamint M. Friedmann kimerítő bevezetésével ellátva. S. R.

Irodalom. Bacher Vilmos (Monatsschrift XXIII.); u. a. (Revue des Études Juives XX.); Grätz, Geschichte der Juden 3. kiad. V.; Gudemann Geschichte des Erziehungswesens und der Kultur der Abendländischen Juden II.; Hochmuth Abraham (Neuzeit 1868. No. 23 és köv.); Oppenheim (Beth Talmud I.); Rappoport, Toledót de Rabbi Natan (Bikkuré Haïtim X.); Theodor (Monatsschrift XLIV.); Zunz, Gottesdienstliche Vorträge II. (Frankfurt a. M. 1892); J. Derembourg (Revue des Études Juives II—III.); Schulm Ochsner, T. (Jewish Encycl. 1904).

Tannák, vagy *tannaiták* (*Tannaim*). Írás-magyarázók, a Talmud bölcsei. A T. elnevezés a «teni» v. «tena» (tanítani) arameus szóból származik. Általában tehát a szóbeli törvény magyarázóit hívták így, különösen pedig azokat, akiknek tanításait a *Misna*- és a *baraita*-szövegek tartalmazzák. Akiknek nevei itt előfordulnak, azokat hívja a *Gemára tannaim*-nak, míg a későbbi tekintélyeket, tehát azokat, akik a *Misna* és a *baraiták* megszövegezése után éltek *amorák*-nak (*Amoraim*) nevezi. Azonban nem minden törvénytudománymagyarázót, aki a *Misnában* előfordul, neveznek tannaitának, hanem csupán azokat, akik a Hillel és Sammáj iskolájából kikerült nemzedékhez tartoztak és I. Juda ha-Nászi korában éltek. Azokat meg, akik ezek előtt éltek, a *Gemára* «Zekénim ha-Risónim» (a régebbi öregek) névvel nevezi. Viszont az *amorák* korában a tanna nevet a *Misnában* és a tannaita tradíciókban járatos tudósoknak adták. A tannaiták korszaka, amely a mai időszámítás utáni 10—220 év közt, tehát összesen 210 évig tartott, hat generációt tett ki s mindegyik generációt kiválóbb egyéniségek képviselték. Az első generáció (10—80 közt) Hillel és Sammáj iskolájából került ki s ennek kiválóbb tudósai voltak: Akabia ben Mahalael, Raban Gamaliel az idősebb (l. o.), R. Chanina, a főpap szeganya (első adlátusa és helyettese), Simon ben Gamaliel és Jochanan ben Zakkai. A második generáció (80—120 között) vezető tudósai: II. Raban Gamaliel pátriárka, R. Cádok, Dósa ben Harkinas, Eliezer ben Jakob, Eliezer ben Hyrkanos, Josua ben Chananja, Eleazar ben Azárja, Juda ben Bathyra. Harmadik generáció (120—140): R. Tarfon, Ismáel, Akiba, Jochanan ben Nuri, Joszé ha-Gelili, Simeon bar Nanosz, Juda ben Baba és Jochanan ben Baróka. Negyedik generáció R. Akiba halálától Simeon ben Gamaliel pátriárka haláláig (140—165), a köv. kiváló tudósokkal: R. Méir, Juda ben Ilai, József ben Chalafta, Simeon bar Jochai, Eleazar ben Sammua, Jochanan ha-Szandelár, Eleázár ben Jacob, Nechemiah, Josua ben Karha és maga a pátriárka. Ötödik generáció (165—200): R. Nathan ha-Babli, Symmachus, I. Juda ha-Nászi, Joszé ben Juda, Eleázár ben Simeon, Simeon ben Eleázár. Hatodik generáció (200—220), amelybe tartoznak Juda ha-Nászi kortársainak egy része és tanítványai, akiket a *Tószefta* és *Baraita* sorol fel nem pedig a *Misna*. Neveik: R. Polemo, Issi ben Juda, Eleázár bar Joszé, Ismáel ben Joszé, Juda ben Lakis, Chijja, Aha és Abba. Ezeket fél-tannaitáknak hívják. A fentebb említett «Zekénim ha-Risónim», akik a tannaiták előtt éltek s akiknek nevei a *Misna*, *Tószefta*, *Gemára* és *Midras* szövegekben fordulnak elő, a következő kiváló tudósokból állott: R. Simeon ha-Cádik, az igazságos, József ben Joézer, József ben Jochanan, Josua ben Parachja, Nittai ha-Arbela, Juda ben Tabbai, Simeon ben Setah, Semája és Abbalion, Hillel és Sammáj. (V. ö. *Bacher* Vilmos, «Agada der Tannaiten»; H. *Strack*, «Einleitung in den Talmud»; *Mielziner*, «Introduction to the Talmud» 1894). L. *Amorák*.
S. R.

Tannenbaum, 1. *Abrahám*, rabbi, 1780. és 1815 között Sopronkeresztúron működött, majd

Szikszón. Nagymartonban is megfordult és itt a *Saáre Tóró* c. munka szerzőjével kiadta Alfászi responsumait.

2. *T. Jakab*, rabbi, szül. Szendrón 1832., megh. 1897., ahol atyja, *T. Benjámin Wolf* rabbi volt. 1858-ban Tállyán, 1869-től kezdve Mezőcsáton, 1873-tól Putnokon működött s itt híres jesivát tartott fenn. Tanítványainak száma ezrekre megy. Responsumait és aggadikus magyarázatait halála után adták ki gyermekei. Utódja egyik fia, *T. Mayer* tornai rabbi lett.

Tanuzási képesség. Az abszolutizmus által Magyarországra kényszerített osztrák polgári törvénykönyv 593-ik szakasza szerint oly egyének, kik nem tartoznak valamely keresztény valláshoz, nem tanuskodhatnak elhunyt keresztények végső akaratáról. Az uralkodó 1860. jan. 6-iki rendelete hatályon kívül helyezte a zsidók T. ét korlátozó szakaszt, úgyszintén az addig gyakorlatban volt rendelkezést is, mely zsidónak tanuvalloását a keresztényével szemben kétes értékűnek, «bedenklich» mondja.

Tänzer Aron, rabbi, szül. Pozsonyban 1871. jan. 30. A pozsonyi rabbiiskolán, majd a berlini egyetemen tanult és filozófiai doktorátust tett. 1896-ban Hohenemsben választották meg Tirol és Vorarlberg főrabbiává, 1904 óta pedig Meranban működik ugyanilyen minőségben. Számos tanulmányán kívül írt önállóan megjelent művei: *Die Religionsphilosophie Josef Albo's* (1896); *Der israelitische Friedhof Hohenems* (1901); *Judentum und Entwicklungslehre* (1903); *Geschichte der Juden in Tirol und Vorarlberg* (1903 és köv.).

Tápiószele, nagyk. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm., 9739 lak. A zsidó hitközség 1770 körül alakult, ami főként a régi sírkövekből állapítható meg, azonban az alapítókról és az első évtizedek eseményeiről nem tudunk semmit. A templomot 120 évvel ezelőtt építették és ugyanakkor létesítették a Chevra Kadisát is. Elemi iskola is fennállott, amelynek alapítási ideje ismeretlen, de annyi bizonyos, hogy 1867. már magyarul tanítottak benne. 1924-ben a tanulók számának csökkenése és az államsegély megvonása folytán az iskola beszüntette működését. Az 1890-es években egy feltűnést keltő eset kapcsán országszerte ismertté vált a hitközség. Lichtenstein Ignác, az akkori rabbi *Judentum und Christentum* c. füzetet adott ki, amelynek a mottója ez volt: «Kinek a zsidó vallás nehéz, keresse üdvét Jézus kebelén.» A füzet megjelenése nagy konsternációt keltett az egész országban s a rabbi elmozdítását követelték, azonban pártfogói is akadtak és heves harc keletkezett. Végül a közzelháborodás láttán a rabbi önként lemondott állásáról. Az ily módon megüresedett rabbiszék betöltetlen maradt és 1923. a hitközség a nagykátai rabbisághoz csatlakozott. A hitközség tagjai közül háborúban 14-en vettek részt, 7 hősi halált halt, akiknek nevét a templomban levő emléktáblán örökítették meg. A hitközség kongresszusi alapon működik és a VI. községkerülethez tartozik. 32 családban 116 lelket számlál. Az adóízetők száma 42. Foglalkozás szerint: 12 kereskedő, 6 gazdálkodó, 6 iparos, 4 magántisztviselő, 4 piaci árus,

4 magánzó, 1 orvos, 1 ügyvéd, 1 munkás, 1 hitközségi alkalmazott, 1 nyug. tanító, 1 nyug. intéző és 1 egyéb. Az évi költségvetés 3974 pengő. Anyakönyvi területéhez tartoznak Tápiógyörgye, Újszász és Zagyarékás községek. A mai vezetőség: Lichtig Sándor elnök, Weisz Károly alelnök, Kossály Marcell pénztárnok, Löwi Hugó ellenőr, Klein Mór és Jakubovits Herman gondnokok, Nagy Imre és Lichter Samu előjárósági tagok, Marosi Bernát jegyző.

Tapolca, nagyk. Zala vm. 7055 magyar lakossal. A zsidó hitközség története 1703. kezdődik a Lób nevű család ittvaló letelepedésével. Ez az uradalom haszonbérletét bírta. 7—8 évtizeden át nem szivárgott be más zsidó. A XVIII. sz. vége felé Direnből, a Rajna vidékéről származó Lessner és a Beledről származó Dukesz-családok ősei telepednek le, de a letelepülési engedélyt azzal a kikötéssel kapták, hogy sok gyermeket nem szabad a világra hozniok. Valamivel később jöttek Morton Izsák, Frisch József és Frisch Bernát. Ez a két-három család persze nem élhetett még szervezett hitközségben és ünnepeit jóskáig Keszthelyen tölti. 1813-ban Lessner Júda a saját házában zsinagógát épít és azt közhasználatra bocsátja. Az engedély-okirat korlátozó kikötése 3—4 évtized alatt feledésbe ment és a hitközség tetemesen megnövekedett. A negyvenes években környékbeli és más vidékről való zsidók is beköltöztek, úgy hogy a hitélet már szilárdabb keretbe kívánczolt. Az 1813. megalakult hitközség a harmincas években megszervezi az anyakönyvvezetést, amelynek első bejegyzése az 1831. aug. 17. T.-án született Morton Kasparra vonatkozik. A hitéletet ebben az időben Breier Izrael rabbihelyettes vezette, később pedig 1853-ig Meissel Jakab. 1853 ban rendszerezítik a rabbi-állást és erre Neuhaus Ábrahám nagyvázsonyi rabbit hívták meg, aki 1881-ig működött. Utána Rosenstein Mór, később nagykikindai rabbi következett, majd Singer Bernát 1893 - 1905., amikor Szabadkára választották meg. 1905—1911. Schönwald Károly, 1920. Miklós Bernát, 1920—1926. Eisenberger Géza, jelenlegi gödöllői rabbi és 1927-től Halpern Salamon tölti be a főrabbi stallumát. A mai hitközségi fundust 1855. Lessner Salamon és Morton Mór vették meg részvényjegyzési alapon 2400 forintért a templom céljaira. Ezt 1863. fel is építették gótikus stílusban Tarek József sümegi építész tervei szerint. Díszes freskóit egy Rosenfeld nevű keszthelyi festő festette. A templom és a hitközség történetét megírta akkor Feleki Lajos felsőnépiskolai tanár, hitközségi jegyző és a monográfia egy példányát örök emlékül a templom falában helyezték el. 1840 körül Pollák Rudolf Uriel, Dukesz Mendel Léb megalapították a Szentegyletet, amely első gondnokaiul Morton Izsákot és Lessner Ferencet választotta meg. A Nőegyletet Dukesz Manóné, Fischer Dávidné, Friss Józsefné, Frisch Bernátné és Lessner Adolfné 1870. alapították. A krajcár-egylet Lőke Mór kezdeményezésére 1880., a leányegylet 1928. alakult. Az iskola 1845 táján létesült, 1850. hatosztályúvá bővült, a magyarnyelvű oktatást 1860. rendszerezítette benne a hitközség. A zsinagóga szószékén valamivel előbb honosította meg a magyar szót

az 1853. megválasztott Neuhaus Ábrahám. A hitközség a kongresszusi irányt követi és a IX. községkerülethez tartozik. Anyakönyvi területe kiterjed Kisapáti, Dinel, Balatonederics, Gulács, Gyulakeszi, Haláp, Lesenceistvánd, Lesenctoma, Káptalantóti, Szigliget, Badacsonytomaj, Tördemic, Nemesvita, Kapolcs, Monostorapáti, Talliándörög, Csicsó, Tagyon, Szentantalfa, Balatonhenye. A hitközség 239 családban 771 lelket és 262 adófizetőt számlál. Ebből esik a kerületre 54 család, 166 lélek, 48 adófizető. Az 1927/28. évi kiadás 27,820 P. Hitéleti célokra 16,000, filantropikus célokra 930, szociális célokra 320 és kulturális célokra 6070 P.-t fordít. Szükségeit a 6903 P.-re rúgó rendes bevételeiből és a hitközségi adójövedelemből fedezi. Jövedelmeit szaporítja még az 1904. létesített 500 P-s Bikur Cholim, az 1922. létesített 7500 P.-s és az 1919. létesített Talmud Tóra-alapítvány. Kulturális törekvését jellemzi, hogy a Talmud Tóra könyvtárának fejlesztésére évről évre költségvetésileg biztosított összeget fordított. A teherviselésben osztozódik: 8 nagykereskedő, 58 kereskedő, 5 nagyiparos, 44 iparos, 11 gazdálkodó, 8 ügyvéd, 5 orvos, 2 mérnök, 10 köztisztviselő és nyugdíjas, 33 magántisztviselő, 7 tanító, 2 vállalkozó, 35 magánzó, 11 kereskedelmi alkalmazott, 14 iparossegéd, 5 munkás, 26 egyéb. 3 munkanélküli és 10 közadakozásból él. A hitközség több tagja figyelemreméltó tevékenységet fejt ki a közgazdasági életben is. Lessner Sámuel a balatonmelleki borkereskedelem egyik felvirágoztatója és az ő munkásságához fűződik a külföldi piac megszervezése is. Erdemes munkásságot fejtenek ki ezen a téren Schwarz és Frisch László is. Rechnitzer Rezső szeszgyárat, Freller Jenő fűrésztelepet, Ascher József téglagyárat, Freller Adolf asztalosárú telepet, Keszler Jenő ecetgyárat létesített. A világháborúban csak maga az anyaközség 164 katonát adott az országnak, 29 hősi halált halt. Tragikus fejezetet írt a hitközség történetébe az ellenforradalom, amely 11 áldozatot követelt. 1919. szept. 2. agyonlőtték és agyonverték Kell Árpád rendőrbiztost és Weiler Ignác kereskedőt. 1919. szept. 9. Breier Ignác szódagyárost, Breier Mór kereskedőt, a feleségét és Hermann nevű rokkant katonaflukat, Gartenraun Gyula tanítót, Korein Dezső kereskedőt, Löwinger N. bádogost, aki vendégségben volt T.-n, Singer Bernátot, aki idióta volt és egy ismeretlen zsidó molnár-segédet, aki Tóth molnárnál dolgozott. A hitközség vezetősége: Halper Salamon főrabbi, Berger Sándor ügyvéd, elnök; Szücs Jenő bankig., alelnök; Szücs Arnold ügyvéd, iskolaszéki elnök; ifj. Lessner Mór birtokos, pénztáros; Rosner Mór nagykeresk., ellenőr; Grosz Dezső bankig., templomgondnok; Rechnitzer Rezső meszgyáros. Steiner Miksa borkereskedő, gondnokok: Frisch László szállótulajdonos, tb. elnök; Kálmán Armin igazg.-tanító, titkár; Frisch Hermann főkántor, Spitzer Lázár alkántor. A Chevra Kadisaelnöke: Berger Sándor; alelnökei Löbl Béla és Lessner Mór, a Nőegyletelnöke: Frisch Lászlóné, a Leányegyleté: Lessner Adolfné. Az elemi iskola tanítói: Kálmán Armin, Stern Irma.

Tapolczai Dezső*, színművész, szül. Pápán 1866 nov. 1., megh. Budapesten 1925 ápr. 26. A

sziniakadémia elvégzése után több mint tíz évig vidéken működött, a Vigszínház megnyitása óta pedig ennek egyik legkedveltebb komikusa 1919-ig; amikor a Városi színház h. igazgatója, 1921-től pedig a Főv. Operettszínház igazgatója volt.

Tarczal nagyk. Zemplén m. 3839 lak. A tarczali (orthodox) hitközség alapításának időpontja ismeretlen. A hitközség minden valószínűség szerint a múlt század elején alakult. Miután a hitközség levéltárában a multa vonatkozó feljegyzések nincsenek, nem állapítható meg kik voltak a hitközség alapítói és első előljárói. Templomot a múlt század közepetáján épített a hitközség, míg az egytanerős népiskoláját 1901. létesítette. A hitközség egyetlen intézménye a Chevra Kadisa. A hitközség meglehetősen kis költségvetéssel dolgozik. Lélekszáma 280, családok száma 76, adót 60-an fizetnek. Foglalkozás szerint: 1 tanító, 2 gazdálkodó, 20 kereskedő, 1 orvos, 6 iparos és 30 egyéb. A hitközségnek a világháborúban részt vett tagjai közül 5-en estek el. A hitközség mai vezetősége: Rosner Hermann rabbi, Weisz Sámuel elnök, Klein Jakab gondnok, Webermann Arthur ellenőr, Weisz Jakab, Windt Jakab, Webermann Emanuel és Safir Ármin előljárók, Atlasz Mór hitközségi titkár.

Tarczai Lajos, szocialista író és politikus, szül. Pakson 1882. Mint egyetemi hallgató került a szocialista munkásmozgalmába. 1904. szerkesztette a Világosság c. szabadgondolkodó lapot, majd tanítói képesítést nyert s az anarchista gróf Batthyányi Erwin híres bögréi iskolájában lett tanító. Onnan visszatérve a szocialista párt alkalmazásába lépett. 1912-ben Amerikába ment, ahol szocialista lapot szerkeszt. Műve: *Szakszervezeti útmutató* (Jászai Samuval együtt). T. zs.

Tardos-Tauszig Ármin, grafikus, szül. Temesvárott 1874. A rézkarc technikáját Wesemann bécsi akadémikuskánál tanulta. Szegeden teljesen felszerelt rézkarcoló műhelye van. Először 1904. állított ki a Nemzeti Szalonban, majd résztvett a Műcsarnok 1909. grafikai kiállításán (*Az utolsó kilométerkő. Felsőmagyarországi téli táj*). Gyűjteményes kiállítása volt 1917. a Szent György céhben. Több lapja van a Szépm. Múz.-ban. Ő tervezte a szegedi zsinagóga óshéber feliratait és stilizált virágdíszéseit. F. B.

Tarjag micvósz. A Szentírás 613 törvénye. A Talmud ennyire bontotta fel a Tóra törvényeit. Ezek közül 365 elrendelő, 248 tiltó parancsolat. A Talmudszerzők szimbólikus jelentőséget tulajdonítottak annak, hogy az isteni törvény szintén 613 részből áll, mert a parancsok száma az esztendő 365 napjának, a tilalmaké pedig az emberi test 248 szervének felel meg. (A Talmud anatómiája szerint ugyanis az ember teste ennyi részből áll.) A Talmud csak úgy jutott el a 613-as végösszeghez, hogy egy-egy törvényt kétfőre bontott, s így az alaptörvény rendelkező részét kiegészítí a tiltó rendelet. A szombatra vonatkozó törvény alapigéje így hangzik: «Megemlékezzél a szombat napjáról». Ez formája szerint elrendelő. Aztán így folytatódik: «Ne tégy e napon semmi dolgot!» Ez már tiltó forma, de értelme szerint ugyanaz, mint a rendelkező rész. A Talmud mégis két törvénynek számítja. A törvények pontos összeállítása

Majmuni, *Széfér Hamicvósz* c. könyvében található. Itt helyesbbíti a régi összeállításokat (Haláhot gedólót) és a Levuosz ünnepi pijutjában foglalt *azárósz-t* is. F. M.

Tarján Vilmos, hírlapíró, szül. Budapesten 1881. Egész fiatalon lett 1903. az akkori Magyar-ság, majd a Friss Ujság, Magyar Hírlap s később megalakulásától 1920-ig Az Est belső munkatársa s mint ilyen rendőri riportjaival ezt az addig elhanyagolt ágát az ujságírásnak oly mértékben felvirágoztatta, hogy a külföldi lapok állandóan átvették újszerű nyomozásait, melyek súlyos bűntügyekben sokszor felderítő hatásúak voltak. A világháború alatt szerajevói és harcéri tudósításokat írt, majd a hadseregszállítási bűntügyek leleplezésére indított cikksorozatot. Sokáig igazgatója volt az Otthon Írók és Hírlapírók Körének. Később a New-York Rt. vállalat igazgatója lett, a Kávésipartestület pedig társelnökévé választotta. S. R.

Tarnai János*, ny. kuriai tanácselnök, jogtudományi író, szül. Gyöngyösön 1843. Jogi tanulmányait a budapesti és lipcei egyetemeken végezte, aztán ügyvédi gyakorlatot folytatott Budapesten. 1891-ben táblabírónak, majd 1897. kúriai bírónak nevezték ki, 1912. kúriai tanácselnök lett, 1917. nyugdíjaztatta magát. Nagy része volt a ma érvényben levő bünvádi perrendtartás és számos más büntetőjogi törvényjavaslat előkészítésében. 1880–93-ig a Magyar Igazságügy c. jogi folyóirat szerkesztője és főmunkatársa volt. Lefordította Beccaria olasz jogtudósnak *Büntett és büntetés* c. korszakalkotó munkáját. Önálló munkái: *Huszonkét levél az 1842-től 1854-ig terjedő időszakból*; *Csemegi Károly emlékezete*; *A koronaügyészi hivatal*; *Sajtójogi dolgozatok*; *A becsületsértő cselekményekről*; *A politikai büntet*; *Strike és a büntetőjog*; *Angol jogászi játék*. Lefordította Zola Emil több regényét is.

Tárnoki jog. Zsidókkal kapcsolatban az a hatásköri hatalom, amellyel az 1405-iki országgyűlés a tárnokmestert felruházta. Eszerint a tárnokmester felelbbviteli fóruma lett az igazságszolgáltatásnak, amelyet első fokon a királyi városi hatóságok láttak el. 1440-ig még úgy, ahogy tartotta magát az országos zsidóbírói hivatal (l. *Zsidóbíró*), de ekkor végkép megszűnt és az országos zsidóbíró hivatala a tárnokmesterre szállt át. Mivel a zsidók újra meg újra megerősített szabadságlevelük ellenére is épp úgy, mint a többi polgárok, első sorban a városok polgári és büntetőhatóságának voltak alávetve, ebből aztán következett, hogy másodfokon a tárnokmester fennhatósága alá tartoztak. Mátyás korában a T.-nak ez a kiszélesítése már bevezetett tényként áll fenn, később pedig 1502. II. Ulászló egész természetszerűleg jelenti ki, hogy a zsidók «mindig s régi idők óta» a király után a főtárnok hatalma alá tartoznak. A T.-ot meghatározó 1503 előtt kelt törvénynek 6. cikkelye a zsidók és keresztények közti peres ügyekkel foglalkozik és a törvényhatóságok illetőségét a zsidókra nézve már kedvezően állapítja meg. Keresztény csak a budai várnagyhoz idéztethetett zsidót és innen került az ügy a tárnok elé. Zsidó viszont csak a helyi törvényhatóság előtt foghatott perbe kereszt-

tényt és ha a város kiváltságai másképp nem intézkedtek, felebbezés folytán az ügy innen is a tárnok elé került. A peres ügyekben azonban csak akkor lehetett felebbezniök, ha a perelt összeg háromszáz forintnál nagyobb volt. A városok azonban keveset törődtek a törvénnyel és a zsidókon elkövetett igazságtalanságokat sem a tárnoknak, sem pedig a királynak nem volt módjában megszüntetni.

U. L.

Taslich (*h.*). Az a hagyományos szertartás, amely a büntől való feloldást szimbolizálja. Ros hasónó első napjának délutánján, vagy ha ez szombatra esnék, úgy második napon, a zsidó hivek valamely folyóvízhez vonulnak és ott Micha könyvének utolsó versét mondják el. Ezekben többek közt azt hirdeti a próféta: «(Isten) újra irgalmaz nekünk, eltünteti bűneinket és a tenger mélységeibe *veti* összes vétkeinket». Ebben a versben fordul elő a T. szó (*T. bimculósz jom* = elveti a tenger mélységeibe) és nemcsak a népies szokás származott ebből, de még a neve is. A babonás színezetű szokás mögött a bűntelherkomoly tudata rejtőzik és az a remény, hogy az ember erős akarral a bűneiből kitisztulhat és el is vetheti azokat magától. Magához a szertartáshoz természetesen senki sem fűzi azt a gondolatot, hogy bűneit egyszerűen a vízbe dobja és meg is szabadul tőlük; csupán a próféta ígéréteben keres megnyugvást és erőt a megtisztuláshoz. A bűnök eldobásának jelképezésére kenyérmorzst vetnek ilyenkor a folyóvízbe.

F. D.

Tasnád (*Tasnád*, R.). Szilágy vm. 5263 lak., ebből 371 zsidó. Mióta laknak itt zsidók, ismeretlen. A régi temetőben van egy sírkő 1805-ből, egy másikon (1827-ből) domborművű szőlőfűrtők láthatók. Az új temető régebbi sírkövei koronát, vagy «Dávid pajzsát» tartó oroszánokkal és szarvasokkal vannak díszítve. Hagyomány szerint már 1823 előtt működött itt egy Izsák nevű rabbi. 1833—74 Paneth Chajim Becalél (szül. Bielitzben 1803.), P. Ezekiel orsz. főrabbi fia volt a rabbi. Responzumait és beszédeit *Derech Jibchar* c. kiadta fia, P. Aser Sámuel hídalmasi rabbi (Munkács 1894). Utóda volt Rosenberg Salamon 1875—98-ig, akit veje, Ehrengruber Sámuel követett 1899—1920. A községi alapszabály 1833-ból való, 1839. alakult a Chevra Kadisa, 1867. épült a díszes és tágas templom.

Tass, nagyk. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. 3310 lak. A tassi (statusqo) hitközség alapításának időpontja ismeretlen, miután a hitközség egyetlen, multjára vonatkozó okiratot sem őriz. A kis hitközségnek van Chevra Kadisája és egy imaháza. Költségvetése évi 750 pengő. A hitközség anyakönyvi területéhez Dab, Dömsöd és Szalkszentmárton községek tartoznak. Lélekszáma 35, a családok száma 10, adót 13-an fizetnek. Foglalkozás szerint: 2 gazdálkodó, 1 szabad pályán levő, 9 kereskedő. A világháborúban 8 tagja vett részt és 1 esett el. Iskolája vagy Talmud Tórája nincs a hitközségnek. A hitközség vezetősége: Justh Dénes állatorvos, elnök és Eisler Szilárd jegyző, ki egyúttal a pénztárosi teendőket is végzi.

Tata, nagyk. Komárom és Esztergom közig. egyesített vm., 8491 lak. Azok közzé a községek közé tartozik, amelyekről hiteles ada-

tok alapján tudjuk, hogy zsidók már az Árpádok alatt, a XIII sz.-ban laktak s itt hitközséget alapítottak. (V. ö. *Ortvay* Tivadar, «Pozsony története» II. 2. r. 277 old.). Sajátságos körülmények kedvezhettek a zsidók letelepülésének, mert T. nem volt püspöki székhely és az akkori törvények szerint csak ilyenben telepedhettek meg a zsidók. Fel kell tételezni, hogy sokáig zavartalanul lakhattak itt. A folytonosság első ízben 1360. szakadhatott meg, mikor Nagy Lajos király rendelete kiűzte őket. De a rendelet visszavonása után 1364. visszaköltöztek. Hasonló sors érte őket 1492. is, mikor Mátyás király fia, Corvin János, T. akkori földesura üzte ki őket hamis besúgás alapján (l. *Tatai kiűzetés*). Túl sokáig azonban e száműzetés sem tartott és 1518. újból találunk zsidókat T. községében. (V. ö. *Wenczell* Gusztáv, «Tata fénykora» 38. l.) A legkatasztrófalisabb válságot a mohácsi vész után élte át a T.-i zsidóság. Nyolc ízben vonultak át a szultán hadai a városra és ez annyira elpusztult, hogy csak 40 ház maradt meg. (V. ö. *Mohl* Adolf, «Tata plébánia története».) A zsidók is vagy elpusztultak, vagy elköltöztek és csak a kuruc-labanc harcok lezajlásával, az 1711. kötött szatmári béke után telepedtek le újból zsidók T.-n, főleg Cseh- és Morvaországból. Megint megszervezték a hitközséget és rabbit csak később választottak. Az újjászervezés után való első rabbijuk Kempner Áron volt, aki Stomfán szül. 1773., (?) megh. T.-n 1813. Goldberger Izidor, aki tudományos célokból kutatta át T. temetőjét, megállapítja (*Hacófe* VII. 53), hogy az ott talált legrégebbi sírkő 1740-ből való. Talált még egy nikolsburgi (1743) és egy leipniki származású asszony feje fölé állított sírkövet is. Az akkor használt zsinagóga már régen állott, még pedig a mai zsinagóga helyén, amely eredetileg az Esterházy grófok hitbizományának területe volt, ami abból állapítható meg, hogy 1749. már olyan rossz állapotban volt, hogy tatarozni kellett és erre engedélyt kértek az uradalomtól. (V. ö. *Büchler* Sándor, «Magyar Zsidó Szemle» XI. 502). 1770. T.-n 310 zsidó lélek lakott, Tóvároson 70; 1804: 316, 80; 1806: 330, 84; 1807: 382, 79; 1843: 1092, 62; 1845: 1080, 74; 1847: 1102, 72; 1848: 1211, 72; 1851. azonban T.-n már csak 655 zsidó lakott, Tóvároson ellenben a zsidó lakosok száma 310-re szaporodott (V. ö. *Rohrbacher-Rédei* Miklós «Tata története» és írásbeli közlését). Feltűnő, hogy a szabadságharc után T. zsidósága hirtelen lecsökkent, Tóvárosé pedig nagyon felemelkedett. A zsinagógát 1861. lovag Wechselmann Ignácnak, a pesti Dohány-utcai templom kisebbített terve szerint alakították át, azonban tornyok nélkül, mert azok felépítésére már nem volt fedezet. Rituális fürdőjét, paplakját, pászka-sütőházát a saját költségén szintén a hitközség építette. A zsidó hitközséghez tartozik a Tóváros is, továbbá a T.-i és gesztesi járás következő hitközségei: Kócs, Bokod, Dad, Kömlőd, Szák, Szend, Mocsá és Császár. 1885 óta miniszteri rendelet alapján tatai és tóvárosi kerületi hitközség név alatt működik. A zsidó egyház szervezése után kongresszusi alapra helyezkedett. Ma 280 családban 840 lelket és 250 adófizetőt számlál. Évi

költségvetése 19,453 P. Hitéleti célokra 1927/28. 11,744 P-t költött. Alapítványai, amelyeket Raditz Zsigmond és neje kiházasítási célokra, Földesi Dóra, Földes Etelka, Práger Mór és neje szegény tanulóksegélyezésére létesítettek, elérték-telenedtek. Elemi iskoláját 1853. létesítette és 1867. rendszeresítette benne a magyarnyelvű oktatást. A Nőegylet 1878 és a Poel Cedek 1893 óta működik. A világháborúban 22 tagja hősi halált halt. A hitközség története több értékes nevet örökített meg. Farkasházi Fischer Mórt (l.o.), aki megalapította és európai hírnévre emelte a herendi porcellángyárat; Handler Márk főrabbit, Hevesi Simon pesti vezető-főrabbi édesatyját, kitűnő hebraistát és talmudtudóst, Singer Ödön hegedűművészt. Az általános gazdasági fejlődést előmozdították Pollák Sándor fiai, akik 50 munkást, 6 tisztviselőt foglalkoztató szőnyeggyárat alapítottak (tulajdonosok: Pollák Arthur és Pollák Hugó); Leopold Sándor fiai, akik bőrgyárat (tulajdonosok: Leopold Ferenc, József és Sándor) és Ganz Dezső, aki téglagyárat épített. A hitközség élén állanak: Goldberger Izidor főrabbi, Schwartz Jakab elnök, Dukát Jenő alelnök, Schwartz József pénztáros. A Nőegylet elnöksége: Szarvas Jenőné, Weisz Ilona, Kellner J. titkár, a Poel Cedek elnöke Brüll Ignác, jegyzője Dukát Jenő.

Tatali kiűzetés. Mátyás király halála után kezdődött el Magyarországon a zsidók legszomorúbb korszaka. Abban a gyászos korszakban, amely 1526-ig, a mohácsi vészig tartott, az ország is a legreménytelenebb időköt élte. Az állam, a királyság és a törvény tekintélyének süllyedése, az oligarchia pártvillongása, a köznemesség zabolátlansága, a nép nyomora és elégedetlensége mind hozzájárultak ahhoz, hogy ebben a kaotikus helyzetben a zsidóságon bosszulja meg magát az általános kedvetlenség és felébredjenek a közép-kor szörnyű zsidóüldözéseinek rémei. Mátyás király meg tudta fékezni a zabolátlankodókat és elhárította a fenyegető veszedelmet, de az ő halála után felszabadultak ismét a szenvedélyek és legelső sorban a városok éreztették gyűlöletüket a zsidókkal. Beatrix, Mátyás özvegye és Corvin János, Mátyás fia, akik az új királyválasztásig közösen vezették az ország ügyeit, Mendel Jakab zsidó prefektus (l. *Mendel Jakab*) közbenjárására felléptek a zsidók érdekében a városokkal szemben, de rendelkezéseiket nem a zsidók iránt érzett igazságosság irányította, hanem a kincstár közvetlen érdeke, mert mindenekelőtt kihangsúlyozták, hogy a zsidók a kincstár tulajdonába tartoznak. Ha ilyen kincstári érdekek nem állottak fenn, a különben nem rossz indulatú fiatal herceg keményen és türelmetlenül bánt el a zsidókkal, ahogy azt nem egy eset igazolja. Legjellemzőbb erre a zsidók T.-e, amely 1490 körül történt. Tata városa ugyanis Mátyás halála után a zsidókat részben kiűzte, részben pedig olyan erőszakoskodásokat követett el velük szemben, hogy a zsidók kénytelenek voltak önként elhagyni a várost. Corvin János mindenben helyeselte a város eljárását, ő maga, miut Tatának birtokosa hagyta meg az ottani várnagyoknak, hogy ha még volnának Tatán zsidók, azokat is üzzék ki és min-

den ingó és ingatlan vagyonukat foglalják le. Rendeletét azzal indokolta meg, hogy a zsidók Krisztus ellenségei és így a szent törvényekkel ellenkeznek, hogy a keresztények velük együtt lakjanak. Végül pedig utalt a zsidók nagymérvű uzsoráskodására, mely a polgároknak, jobbágyoknak és a földesuraknak egyaránt jelentős károkat okozott. Corvin János a kiűzött zsidók házaik közül Mózesét és Ábrahámét Csicseri Orosz Mihálynak, az egyik várnagynak adományozta, amiről a tanács birtoklevelet állított ki és ez már egész nyíltan kijelenti, hogy nem annyira az uzsoráskodásból származó károk miatt, mint inkább a lélekre nézve veszedelmes fertőzésre való tekintettel vált szükségessé ez az elközbás. A két házhoz tartozó szántóföldek és egyéb telkek is örök időkre Csicseri Orosz Mihály tulajdonába mentek át szolgálatainak megjutalmazására. A zsidók csak Corvin Jánosnak 1504. bekövetkezett halála után tértek vissza Tatára. 1518-ban azonban már minden kétséget kizáróan ismét laktak zsidók Tatán.

Tatárok. 1241-ben leverték IV. Béla seregeit a T. és előzőnlötték Magyarországot. Ázsiából törtettek előre és ellepték egész Kelet Európát. A magyar és külföldi zsidók a «messiási fájdalma» hozzájárulását tekintették őket, s a nyomukon járó kataklizmát a Kabbala misztikusai a messiási idők előjelének tartották. A tatárokat számosan a tíz zsidó törzs utódjainak vélték, ahogy azt egy korabeli író feljegyezte. Azt írja róluk, hogy a pusztában az aranyborjút imádták és mikor Mózes törvényét elhagyták, tovább vándoroltak a Káspitenger hegyei közé, ahova különben Isten zárta be őket. Külföldön, ahová nem ért el a tatárhorda, még zsidók is hitelt adtak ennek a feltevésnek, amit Németországban később pogromok ürügyéül használtak fel. Magyarországon a zsidók ellen nem emeltek semmiféle vádat, ellenben a kunokat meggyanusították, hogy együtt tartottak a tatárokkal. Magyarországon azért a zsidók is rettentően megszenvedték a tatárjárást, ép úgy, ahogy a magyarok. Hogy a zsidók ellen mennyire nem merült fel semmiféle vád, az kitűnik később azokból az intézkedésekből, melyeket a tatárjárás után Béla tett a zsidók és az ország érdekében. (L. *IV. Béla zsidótörvénye.*)

Tatay Adolf, orvos, szül. Tatán 1840., megh. Budapest. Az egyetemet Pesten végezte s miután orvos lett, Óbudán telepedett le. Itt tagja volt a megyei bizottságnak, majd a fővárosi képviselőtestületnek is. Nagy része volt a főváros egészségügyi szervezetének kiépítésében. Sokat tett az óbudai iskolák megmagyarosításáért is és az ő érdeme az ottani polgári iskola felállításása. A munkások számára népkaszinót alapított, melynek örökös díszelnöke volt. Érdemeiért kir. tanácsossá nevezték ki.

Tauber, 1. *Aron,* rabbi, szül. Leipnikon, megh. Dunaszerdahelyen 1846. 1821-től 1841-ig Bátorkeszin működött. *Jad Aron* c. művét, amely homiletikus magyarázatokat és halachikus novellákat tartalmaz, fia *T. Józsuá* tétényi rabbi rendezte sajtó alá (Pozsony 1869).

2. *T. Chajim,* rabbi, szül. Leipnikon, onnan került a magyarországi Abonyba. 1835-ben adta

ki Pozsonyban *Tócosz Chájim* c. munkáját, amely kommentart tartalmaz a kódexekhez.

3. *T. Izráel*, rabbi, szül. 1823., megh. 1904. Fischer Juda galántai rabbinál nevelkedett. Tizenhárom éves korában Szófer Mose jesivájába került. Innen Beneth Jechezkel nyitrai, később Ullmann Salamon makói rabbihoz ment. 1853-ban vágújhelyi dajan lett. Itt írta két homiletikus művét: *Ezrach Raanan* és *Mékór Jiszróél* címen.

4. *T. Juda Léb*, galántai rabbi, szül. Radumban, megh. Galántán 1829. Bidlitz prágai rabbi-ülőknek volt a tanítványa s előbb Stomfán, 1786-tól haláláig pedig Galántán működött. A Chaszam Szófer többször említi döntvénytarában.

Tauszig, 1. *Béla*, építész, szül. 1881. Budapesten. Építészeti tanulmányait a budapesti műegyetemen végezte, hol építési oklevelet nyert. Róth Zsigmond építésszel (l. o.) társulva, számos középületet és nyaralót építettek együtt, legutóbb a vasmunkások székházát Budapesten. F. B.

2. *T. Hugó*, műbarát és művészetpártoló, szül. Budapesten 1842., megh. u. o. 1916. A Foncière Társaság főtitkára volt. Beutazta Olasz-, Görögországot, a Keletet, Hollandiát és mindenütt értékes művészi alkotásokat gyűjtött. Tanulmányai a Művészet 1905—10. évfolyamaiban jelentek meg. F. B.

Tauszk Ferenc, orvos, szül. Budapesten 1865 aug., megh. u. o. 1915 okt. 31. Az orvosi diploma elnyerése után hosszabb ideig külföldön tanult s Berlinben Dubois Raymond intézetében dolgozott. Hazatérve, éveken át Korányi tanár asszisztense, majd 1896 tól kezdve egyetemi magántanár volt. Mint szegényházi főorvos különösen a szegénysorsú tüdőbetegek gyógyítása körül fejtett ki eredményes munkásságot. 1900-ban a San Marco hercegné által alapított Irgalomház igazgató-főorvosa is lett. Munkái: *A gyógyászat kézikönyve* (1892); *Klinikai diagnosztika* (3 köt. 1894., többek közreműködésével); *A belgyógyászat alapvonalai. Orvostanhallgatók és gyakorló orvosok számára* (1895., 2. kiad. 1901); *Válasz a Sic itur ad astra c. röpiratra* (1895); *A Koch-féle Tuberculin* (1898); *A tüdővész és a magyar társadalom* (1898); *Heroin, a Morphin új potszere* (1898); *Szívbetegék balneotherápiája* (1898); *A senilis szív munkája* (1900); *Tíz év a tüdővész elleni küzdelemből* (1908). Szerkesztője volt a Tuberkulózis c. folyóiratnak.

Tecáve, hetiszakas, mely Mózes 2. könyve 27. fejezetének 20. versétől a 30. fejezet 10. verséig terjedő részt foglalja magában. Rövid tartalma: A papi ruhák elkészítése. A hetiszakasozhoz tartozó prófétai rész *Ezekiel Könyve* 48. fejezetének 10. versétől a fejezet végéig terjed. A törái és prófétai rész között az az összefüggés, hogy mindkettő a szentély berendezéséről szól. F. D.

Techa, 1. *Teka*.

Techiász hamészim (h.). A halottak feltámadása. 1. *Feltámadás*.

Techinó. Magyarul: *Könyörgés*, vulgo: *tchine*. Imakönyv, mely asszonyok részére magánajtatossági célra készült imákat foglal magában. A zsidó nép széles rétegeiben, különösen az asszonyok körében már az ókorban esőkent

meg a héber nyelv ismerete. Minthogy ilyen körülmények között az áldozást helyettesítő imádkozás elvesztette vonzó szépségeit és a szívből való imádkozást mechanikus kötelességteljesítés váltotta fel, arról kellett gondoskodni, hogy olyan nyelven írt imákat adjanak a héber imák mellett a nők részére, amelyeket ők is megérthetnek. Így keletkeztek a T.-k. Ma e szóval főleg a német zsongonban készült gyűjteményeket nevezik, de van már ilyen minden modern európai nyelven is. Az imák különböző alkalmakra szólnak: ünnepre, azok minden fajtájára, sirlátogatásra, betegsége stb. stb. Magyar nyelven legelterjedtebb Kiss Arnold *Noemi*-je, *Mirjam*-ja. F. D.

Techum sabbosz (h.). A szombati gyalogsétára megállapított legnagyobb távolság. *Ad kán techum sabbosz*: eddig ér a szombati körzet. Átvitt érte emben: eddig és ne tovább. L. *Eruv*.

Tefilló (h). *Ima*. Szűkebb értelemben a főima (*semónó eszré*), amely a jeruzsálemi Szentélyben bemutatott áldozatoknak megfelelően hétköznapokon 18 (illetve 19), ünnepnapokon 7, a ros hasónói muszafban pedig 9 áldásmondásból áll. Köznapokon három ízben mondják: sacharisz, minchó és maariv keretében; ünnepnapokon négyszer, mert az istentisztelet száma ilyenkor megnövekedik a muszaffal; jom kippurkor pedig a neiló miatt ötre szaporodik. A hagyomány szerint a Nagy Gyülekezet (synagoga magna) férfaitól ered a T., de 18 (*semónó eszré*) benedikciója csupán, a 19-ikét későbbiek toldották be. A végleges megszövegeztést Simon Napkulinak tulajdonítják. Minden benedikció *boruch ató*-val (dícsértessél) kezdődik. Az első három és az utolsó három szövege az esztendő folyamán minden imában azonos, a belső 13 adja meg a köznapi ima jellegét. Nyilvános istentiszteleten reggel (sacharisz) és délután (minchó) kétszer mondják. Az elsőt a gyülekezet mondja, halkán és összetett lábbal kelet felé fordulva, a másodikat az előimádkozó hangosan csekély szövegbeli eltéréssel. A kelet felé való fordulást már a Misna rendelte el. Az áldások számához és sorrendjéhez több aggadikus magyarázat fűződik. Sokan már a bibliai korban keresik első nyomait és a hagyományt, amely a T. eredetét a Nagy Gyülekezet Férfainak (*ansé keneszesz hagadóló*) tulajdonítja, csak annyiban osztják, hogy a benedikcióknak tizenhétben való összefogása az ő szankciójuk révén állandósult. Minthogy az Aggada nemcsak a patriárkákat és Mózeszt jelöli meg egy-egy benedikció szerzőjéül, hanem egyet-egyet az angyaloknak is tulajdonít, nyilvánvaló, hogy nem történeti megállapításokra törekedett, hanem arra, hogy az eredet felmagasztalásával a T.-nak úgy is elismert nagy szentségét még felfokozza. Annyi kétségtelenül bizonyos, hogy a T. a legősibb imának tekinthető. Több benedikció már a Talmudban található és az *Elóhaj necór* kezdetű fenséges tartalmú imát már Ravina fia mondotta a T. befejezése után. A rágalmazás megbüntetéséért való könyörgés későbbi korokban keletkezett és betoldásként jutott be a T.-ba, felszaporítva 19-re az eredeti 18 benedikciót. Ez az ima valószínűleg a mindjobban elszaporodó hitelhagyók ellen fordult. A reformritus törölte ezt a benedikciót. F. D.

Tefillin (*h.*). *Imaszíjak*, tulajdonképen szíjjakkal ellátott két bőrtok, amelyekben pergamenttekercsek vannak bibliai szöveggel. A tok formáját a Talmud határozta meg és a szöveget, a Biblia négy szakaszát, közte a *sema* hitvallomást is, a hagyomány szabályozta. Az egyik T.-t a balkarra szíjazzák, a másikat a homlokra veszik fel. Alkalmazásának törvényszerű kötelességét a Bibliának ebből a verséből fejtették ki: «Legyen neked jelvényül a kezeden és emlékeztetésül szemeid között» (Móz. II. 13. 9). Továbbá ebből a versből: «Kösd azokat (Isten ígét) jelvényül kezedre és legyenek emlékeztetésül (tótáfósz) szemeid között» (Móz. V. 10.). A bibliakritika valami ősi totem-maradványnak tekinti a T.-t és azt hiszi, hogy az ősidőkben varázsszernek használták a héberék a gonosz szellemek ellen, mint ahogy az indiánok és sok más civilizálatlan nép még ma is «orvosságos-zacska»-val védekezik a démonok ellen. Ez a feltevés túlságosan önkényes, mert annak, hogy már az őshéberék hordták volna, még a nyomát sem találjuk a legrégebbi iratokban, ellenben bizonyos, hogy olyan korban honosították meg, mikor már magas fokra emelkedett a héber kultúra és a kezdetleges népek babonája már régen kiveszett a zsidó népből. Minden nyom arra mutat, hogy valóban a vallásos érzés megerősítésül szíjazzák magukra, mert sohasem állandó viseletként hordták, hanem az áhitat óráiban csupán, amit egyébként az Újtestamentum is bizonyít, ahol Jézus azért korholja a farizeusokat, mert képmutatón és tüntetőleg nagy «philakteriákat» kötnek fel és hangosan imádkoznak. Bár a szó itt talizmánra utal, Jézus nem ilyenre gondolhatott (hiszen a törvényhez való szigorú ragaszkodásában bizonyára önmaga is rakott fel «philakteriákat», mert nem a T.-ek botránkoztatják meg, hanem az azokkal való visszaélés és képmutatás. Viszont éppen az Újtestamentum eme helye bizonyítja, hogy a Biblia fentebb idézett parancsát már régen nem képiesen fogták a zsidók és ami a Bibliában még csak metafora volt, a zsidó vallásban konkrét formát nyert. A Talmud bőven és körülményesen tárgyalja. És a Bibliának ezt a mondatát: *uksartem ószom leosz* (jelvényül) így fordította és kössétek T. gyanánt (a kezetekre), (*Szanhedrin* 886, *Szanhedrin* 46 *Rási*, *Menáchos* 4b), amiből az tűnik ki, hogy a jelvényt helyettesítő T. szó már régen elhagyott az arameus fordítás is T. nel adja vissza a «jelvény» szót. A bibliai kommentárok szintén a vallásos érzés megerősítésére szolgáló kegyszer látnak a T.-ben, amely az Isten szeretetére vonatkozó bibliai verseket és a hitvallomást (*Sema*) zárja magába és így valóban alkalmas arra, hogy «emlékeztetésül» szolgáljon. *Rási* unokája, *R. Sámuel ben Meir* (*Rasbam*) a T.-re vonatkozó bibliai ígét párhuzamba állítja az *Énekek Éneké*nek ezzel a versével: «Szoríts engem peesét gyanánt a szívemre». A bibliai parancsnak «mélyebb értelmezés-t ad és úgy látja, hogy abban az isteni parancsok «megszívvelése» van elrendelve. *Ibn Ezra* és mások hasonlóan értelmezik a T.-re vonatkozó parancsot. A hagyományos magyarázattól csupán a karaiták tértek el, a Biblia idé-

zett ígét képiesen fogták fel és ezért semmiféle alakban nem használják a T.-t. Szombaton és ünnepeken nem veszik fel a T.-t, mert ezek a napok úgysis Istenre és törvényeire emlékeztetik a zsidó népet, de nem veszik fel av 9. sem, mert a T.-ek ékítmény jellegével is bírnak és gyásznapon nem szabad még vallásos értékű ékszer sem hordani. Av 9. az esti imához kötik fel a T.-t. F. M.

Tehillim (*h.*). Zsoltárok (I. o.).

Teitelbaum, 1. *Chaim Cevi*, raabi, szül. Máramarosszigeten 1879 dec. 28., megh. Kjsvárdán 1926 jan. 21. Atyjánál, *T. Lipót* máramarosszigeti rabbinál tanult. 1904 ben pedig atyja halála után a máramarosszigeti hitközség élére került. Nagy jesivát vezetett és tömegesen zárándokoltak hozzá a hívek. A középeurópai chasszidizmus egyik legjelentékenyebb vezérégyénisége volt. Megjelent *Acé Chajim* c. homiletikus magyarázatokat tartalmazó műve és még számos halachikus, aggadikus és kabbalisztikus munkája van kéziratban.

2. *T. Mózes*, rabbi és író, a magyarországi chasszidizmus megalapítója, a Teitelbaum-család feje, szül. Premiszlában 1759., megh. Sátoraljaújhelyen 1841. A Teitelbaum név a német Dattelbaum szóból ered. A család R. Iszerlesz Mózesztől származtatja magát és több tudós és rabbi tagja volt. T. tanulmányait R. József kolabszovi, R. Jaakov lublini rabbinál és unokatestvérénél Szatrinovban végezte. 1784 vagy 1785. lett sinavi rabbi, 1808. pedig Sátoraljaújhelyre választották meg. Itt látogatott jesivát tartott fenn s körülbelül 33 évig tanított. Tudásának és aszkétikus vallásosságának híre messze vidékekre terjedt. Mikor mestere, a lublini R. Jaakov meghalt, a chasszidok hozzá zárandokoltak káméákért s ő nem tagadta meg kívánságukat. Hívei az «öreg szent»-nek hívták. Nemzsidó körökben is elterjedt a híre s a legenda szerint, újhelyi gimnázista korában Kossuth Lajos is járt egyszer a nagy papnál, aki megjósolta neki eljövendő dicsőségét és megáldotta. A következő munkákat írta: *Jiszmách Móse*, kommentár a Tórához, a prófétákhoz és a példabeszédekhez; *Tefiló le-Móse*, kommentár a Zsoltárokhoz; *Jósir Móse*, kommentár az Énekek Énekéhez; *Kelil tiferesz*, kommentár Rúthoz; *Evel Móse*, kommentár a Siralmakhoz; *Mor ulvónó*, kommentár Kohelethez; *Oszisz szimoni*, kommentár Eszterhez; *Hésiv Mósá*, responzumok, megjegyzések a kódexekhez; *Jén hore kach*, kommentár az Agádákhoz; *Suach szefunim*, kommentár az imakönyvhöz; *Tocháchász chájim*, erkölcsprédikációk; *Avkasz rochel*, pótlások. Egyetlen fia, *Eleazar*, szül. 1788. Máramarosszigeten lett rabbi, megh. u. o. 1855. Ennek fia *Jehudó Jekuniél*, szül. Drohobicon 1808., a zemplénmegyei Hroszkón lett rabbi, majd nagyatyját követte, ennek halála után, a sátoraljaújhelyi rabbiszékekben. Ő adta ki nagyatyja munkáit. Saját művei ezek: *Jitávlév*, kommentár a Tórához; *Jitáv szónim*, homiliák; *Avné cedek*, responzumok; *Ráv tar*, kommentár a Tórához. Élete végén a palesztinai Szafllbe vándorolt, itt halt meg 1891.

Teká, kamaragróf 1125 körül élt II. Endre és IV. Béla uralkodása alatt. Kozár származású

volt és nevét valamely T. nevű birtok után vette fel. Egy 1384. kelt okirat említ is egy Thehan nevű birtokot. Apjának egyébként már Imre, vagy III. Béla Besenyőt adományozta, amelyhez hatalmas földbirtok tartozott. Ezt a birtokot atyja halála után 1230-ig tartotta meg. A Sopron melletti Ruhtukeur, a mai Rőjtök, is tulajdonába tartozott. T. nemesak Magyarországon, hanem Ausztriában is jelentős szerepet játszott és neve először Lipót osztrák herceg és Endre kiegyezése alkalmával 1225. szerepel. T. vállalta a kezesiséget azért a 2000 márkáért, amelynek lefizetésére Lipót kötelezte magát. Mikor Béla atyjának, Endrének pazarlásait helyre akarta hozni és számos királyi adománylevelet érvénytelenített, T.-t is megfosztotta Ruhtukeur birtokától és azt Simon aragóniai lovagnak adományozta. T. nehezen vált meg birtokától, de 1228. mégis kénytelen volt engedelmeskedni a királyi rendeletnek. Tekintélye miúgyamelllett egyre gyorsapodott, neve szerepel az osztrák-magyar béke-raportokban. Közben egyenlő mértékben a királyi kamara, illetve a kincstár vezetésével és ily módon jutott a kamaragrófi címhez. 1233-ban eladta Besenyőt is, hogy a királyi pénztárnál csinált adósságát kifizethesse. Lehet azonban, hogy nem anyagi kényszer miatt adta el, hanem, mert már akkor elhatározta, hogy kivándorol Magyarországból. Mikor 1233. a zsidókra vonatkozó szigorú rendeletek miatt (l. *Beregi eskü*) tisztségét ott kellett hagynia és a zsidó folt viseletének elrendelése is csak újabb megaláztatást jelentett volna számára, kivándorolt Ausztriába és 1235. már Bécsben élt, ahol zalogüzletekkel foglalkozott. Mikor IV. Béla a tatárveszedelem hírére kénytelen volt visszavonni azt a határozatot, amely a zsidókat a közhivatalok viselésétől eltiltotta, T. visszatért és ismét tekintélyes szerepet játszott. IV. Béla ekkor T.-nak egy Csenke nevű földbirtokot adományozott, amit viszont Simon aragóniai lovagtól vett el, valószínűleg azért, mert a tatárok ellen készülők királynak T. nagy kölcsönöket bocsátott a rendelkezésére. A tatárjárás után T. nyomtalanul eltűnt. Birtokát a király ismét Simon lovagnak adományozta. U. I.

Tekiasz kaf (h.). Kézadás. A talmudikus jogrendszerben a kölcsönös megegyezés fontos eleme adás-vételnél és ehhez hasonló más ügyleteknél.

Tekifó (h.). Fordulat. Éjnap-egyenlőség. T. tamuz, T. tévész, T. niszán, T. tisri (nyári, téli, tavaszi és őszi éjnap-egyenlőség), amelyhez a nép sok babonás elgondolást fűz.

Teke (Teača, R.) kisközség, Kolozs vármegye. A T.-i (orthodox) hitközség nem egészen 70 éves. 1860-ban alakult. Alapítói, egyben első előljárói Haimann Emánuel és Lázár voltak, továbbá Kain Mihály, aki hosszú évekig közmegegyezésre töltötte be a hitközség elnöki tisztét. A hitközség első rabbija Keller Hersch volt, aki később Nagysomkút főrabbi lett s ott is halt meg 1928. A kis hitközségnek van egy régi, fából épült temploma és egy 1870. létesült Talmud Tórája, melyet 15 növendék látogat. Ugyanezen évben létesült a Chevra Kadisa és a rituális fűrdő is, melyeknek megalapítását Kain Mihály és Haimann

Emánuel nagyobb alapítványai tették lehetővé. A hitközség tagjai közül a társadalmi életben Klein Vilmos ügyvéd, Adler Nándor községi orvos és Vass Arnold járásbíró játszanak nagyobb szerepet. A hitközség anyakönyvi területéhez a tekei járás községei tartoznak. A hitközség 100,000 lei-es évi költségvetéssel dolgozik, melyből 30,000 lei-t fordít szociális és filantrópikus célokra. A hitközség lélekszáma 120, a családok száma 20. Adót senki sem fizet, miután a hitközséget a tagok önkéntes adományaiból tartják fenn. Foglalkozás szerint: 1 nagykereskedő, 1 gazdálkodó, 2 tanító, 6 kereskedő, 1 vállalkozó, 5 iparos és 1 magánzó. A hitközségnek hosszabb ideig rabbi-helyettese volt Fränkel Pinkász (szül. Beregszász 1853, megh. u. o. 1923), a kiváló talmudtudós, aki több rezponzikus munkát írt. A hitközségnek a világháborúban résztvevő 25 tagja közül 1 halt hősi halált. A hitközség mai vezetősége: Ágoston Henrik elnök, Enster Bernát gondnok, Schieber Baruch anyakönyvvezető és Hirsch Mózes rabbi-helyettes.

Teles Ede*, szobrász, szül. Baján 1872. Bécsben tanult és u. o. állította ki első munkáit. A Múcsarnok 1893-iki tárlatán szerepelt először (*A két bornemissza* c. zsánercsoport). Sokáig csak kis plasztikával foglalkozott és *Háziszer* c. terrakotta szobra a Ráth-díjat nyerte el. Jellegzetesebbek csak a fejét hangsúlyozó és a ruhát szinte mellőző arcképszobrai. Ilyen férfi tanulmányfejével kapta 1902. a Röck-díjat, Női arcképével (ma a Szépművészeti Múzeumban) pedig 1908. a Lipótvárosi Kaszinó díját és a nagy aranyérmét. Csupán a plasztikai formákra fektetik a főszűlyt egyéb arcképmellszobrai is. (Bischitz Johanna; Prielle Kornélia; Kiss József stb.). Már korán foglalkozott a plakettművészettel (Benedikt Móric bécsi orvostanár). Számos plakettje van a Szépművészeti és Iparművészeti Múzeum gyűjteményében. Érmei és plakettjei közül említésre méltók: Sonnenthal Adolf; Jehuda Epstein; Thaly Kálmán; Falk Miksa; Marcali Henrik; Puccini; Popper Dávid; a pécsi kiállítás érme. A plasztikai formákhoz való ragaszkodása jellemzi monumentális emlékszobrait is: a budapesti Vörösmarty-szobor; a Kossuth-szobor Kecskeméten; Szilágyi Dezső szobra Telepesen; Erzsébet királyné Szabadkán; Sz. László és III. Károly alakja a budapesti Millenáris emléken, Munkácsy a koszorú-tartó klasszikus szigorúsággal mintázott nőalakokkal, továbbá Horti Pál iparművészé. Számos síremléket (Munkácsy, Barabásé) és dekoratív szobrot is készített középületeken (Mózes álló szobra a Pesti Szentegylet Szeretetházának bejáratánál). Az 1913-iki Erzsébet királyné-szobor pályázaton I. díjat nyert, legutóbb pedig a hősi emlékszobor pályázaton. Részt vett a Céhbeliek művészegyesület megalapításában. II. osztályú aranyérmét nyert az antwerpeni világkiállításon; aranyérmét a turini nemzetközi iparművészeti kiállításon és a st. louis-i világkiállításon. F. B.

Telesné, Stricker Gina, szobrász, szül. Budapesten 1882. Főleg arcképszobrokat és arcképlaketteket csinált naturalisztikus fölfogásban. A Múcsarnok 1910—11-iki kiállításán szerepelt először (plakettek; Öregasszony, márvány-

mellszobor); 1923. kisebb gyűjteményes kiállítása volt a Nemzeti Szalonban (Atyja mellszobra; plakettek). Arcképszobrai: Kernstock Károly; Gerő Ödön.

Teleszky István*, jogtudós, államtitkár (T. János volt pénzügyminiszter édesapja) szül. Szatmáron 1836., megh. Koritnicán 1899. Jogot végzett és 1861. Nagyváradon nyitott ügyvédi irodát. 1874–1897-ig országgyűlési képviselő volt. Az igazságügyminisztérium megbízásából kidolgozta a polgári törvénykönyv örökösödési részét. Művei: *Örökösödési jogunk törvényhozási szabályozásához* (1876); *Az öröklési jog általános szabályai és a törvényes öröklés* (1881). 1887–93. igazságügyi államtitkár volt és élénk kodifikátori tevékenységet fejtett ki. 1893-ban nyugdíjba vonult, s ekkor a Kisbirtokosok Földhitelintézetének elnökévé választották.

Telkes Simon (kelenföldi), közgazdasági író, szül. Szegeden 1845. 1867-ben az országos statisztikai hivatalba került. 1887-ben a kereskedelmi minisztériumban statisztikai referensnek osztották be. Mint főszámtanácsos vonult nyugodalomba. Magyar nemességet kapott *kelenföldi* előnévvel. Érdekes tanulmányokat írt a magyar áruforgalmi statisztika köréből. A Kereskedelmi Múzeum által kiadott Kiviteli Címtár társszerkesztője volt. Önálló gazdasági munkái: *Magyarország mezőgazdasági nyersterméneinek behozatala és kivitele* (1884); *Áruforgalmunk* (1886); *Eledelek és italok* (1888); *Úvegiparunk* (1895). A névmagyarosítási mozgalom megszervezésére egyesületet alapított.

Teller Miksa, ügyvéd, jogi író, szül. Érsekújvárott 1871 márc. 28-án. A budapesti egyetemen tanult, majd ügyvédi irodát nyitott. 1913 óta Vámbéry Rusztem társaságában szerkeszti a Jogtudományi Közönyt. Művei: *A második tervezet néhány örökségi reformjának bírálata* (1913); *Az ügyvédi kar helyzete a múlt század közepén* (1916); *Ügyvédség* (1918).

Teloszó depuronoszó (h). Három fenyítő szombat, Tiso beov előtt, a «három hétben», amikor haftorául fenyítő beszédek szolgálnak, Jeremiás és Ézsaiás könyvéből. A harmadik ilyen szombat Sabbosz chazon (l. o.).

Temesvár (Tinusoara, R.) v. szab. kir. város. 72.555 lak., amelyből 6728 a zsidó (1910). A T.-i hitközség egyike a legérdekesebb múltú zsidó hitközségeknek. Alapítása összefügg a zsidóknak Spanyolországból való kiűzetésével. Tudvalevő, hogy a Spanyolországból kiűzött zsidók nagy része keleten, főleg pedig Konstantinápolyban telepedett le. Minden valószínűség szerint egy kis részük, amely Törökországban nem tudott magának existenciát teremteni, tovább vándorolt s így jutott el Erdélybe és T.-ra. Hogyan, milyen ellenszolgáltatások fejében kapták meg ezek a spanyol zsidók a letelepedési engedélyt, erre vonatkozólag nagyon hiányosak az adatok. Azt se tudjuk, hogy kik és pontosan mikor alapították meg a hitközséget. A T.-i régi zsidó temetőben azonban számos évszázados sírkő tanuskodik a hitközség nagy múltjáról és alapítóinak spanyol eredetéről. E sírkövek legrögebbike Assael Azrielé, aki a sírkő felirata szerint 1636. halt

meg, orvos volt és egyúttal rabbi. Ez minden- esetre becses adat és arra enged következtetni, hogy a XVII. sz. legelején már volt hitközségi élet T.-on. Hosszú századokon át csendben, zavartalanul munkálkodva élt itt a zsidóság. Pontos és megbízható adatok a hitélet eseményeiről csak a XIX. sz. eleje óta állnak rendelkezésünkre. Ez adatokból kitűnik, hogy a hitközség főrabija 1800-tól kezdve több mint egy félszázadon keresztül 1856-ig Oppenheimer Dávid volt, messze földön híres talmudtudós, akinek bölcs vezetése alatt szép fejlődésnek indult a hitközség. Vele egyidőben a hitközség elnöke Gerstl Gavriel volt. Évszázadokon át kisebb imaházakban tartotta a hitközség istentiszteleteit, de már a múlt század hatvanas éveiben sürgős szükség mutatkozott egy nagy templom építésének. Buziási Eisentädter Ignác akkori hitközségi elnök kezdeményezésére 1862. fel is épült a modern, új zsinagóga, melynek költségeit a hitközségi tagok önkéntes adományaiból fedezték. A hitközség a magyar zsidóság egyetemes gyűlése után a kongresszushoz csatlakozott. Talmud Tórája és elemi iskolája nincs a hitközségnek, ellenben 1918. nagy áldozatok árán megnyitotta a hitközség liceumát és kereskedelmi iskoláját. A liceumnak leány- és fiútagozata van, a kereskedelmi iskolának csak fiúk a növendékei. E modern, nagyszerűen felszerelt középiskolának 350 növendéke van, kiváló tanári testülete a következő: Marcus József liceumi igazgató, Márton Izidor a kereskedelmi iskola igazgatója. Tanárok: Fleischer Leopold, Gábor Áron, Kálmán László, Papp Illés, Szabó Mózes, Wagmann Albert, Taub Ábrahám, Grosz Gyula, Faragó Lajos, Vas Albert, Wein Teodora, Löbl Eugenia, Ditrichstein Irén és Vajda Márton hitoktató. A hitközség intézményei: a Chevra Kadisa, mely valószínűleg a hitközséggel egyidejűleg alakult meg és a Leánykiházasító Egylet (al. 1883), mindkettőnek Vértes Adolf az elnöke. Lehetséges, hogy rövidesen tétő alá kerül az árvaház is, melyre Altmann Bernát hitközségi tag tett nagyobb alapítványt, mely azonban csak az alapító özvegyének halála után megy át a hitközség tulajdonába. A hitközség tagjai között többen fontos pozíciókat töltenek be gazdasági, kulturális vagy társadalmi téren. Ezek: Gans Leó cseh-szlovák konzul, a a Merkler-féle ernyőgyár társtulajdonosa; Hajdu Frigyes ügyvéd, volt országgyűlési képviselő a magyar parlamentben; Vértes Adolf hitközségi elnök, az ügyvédi kamara volt alelnöke; Szana Zsigmond angol királyi konzul, vezérigazgatója a Temesvári Bank és Kereskedelmi R.-T.-nak és a hozzátartozó iparvállalatoknak, melyek több mint ezer munkást foglalkoztatnak; Jacobi Kálmán a Turul gyár vezérigazgatója, volt kormánybiztos főispán a Károlyi kormány alatt; Kun Richárd szeszgyári igazgató, a Kereskedelmi Egylet elnöke; Ungár Adolf ügyvédi kamarai prodekán; Tyrman József ny. I. oszt. főtörzsorvos és Lindner Armin bankvezérigazgató, T. város ny. tanácsnoka, aki a város fejlődését előmozdító egész sereg közülem, intézmény, bank és ipari vállalat alapításában játszott vezető szerepet. A hitközség, illetve a liceum tulajdonában van egy több

mint ezer kötetet kitevő könyvtár. A nagymúltú hitközség érdekes történetét Singer Jakab, a gyárvárosi hitközség főrabbija írta meg. A hitközség évi 2.500.000 lei-es költségvetéssel dolgozik és 400.000 leit költ szociális és filantrópikus célokra. A hitközség anyakönyvi területéhez a temesszékesi, esáki és vingai járások községei tartoznak. Lélekszáma 4000, családtagok száma kb. 1000, adót 1000-en fizetnek. Foglalkozás szerint: 55 nagykereskedő, 20 gazdálkodó, 30 szabadpályán levő, 15 tanár, 50 közadakozásból élő, 225 kereskedő, 56 ügyvéd, 22 köztisztviselő, 3 művész, 13 nagyiparos, 22 orvos, 123 magántisztviselő, 84 vállalkozó, 83 iparos, 22 mérnök, 4 író és hírlapíró, 143 magánzó és 165 egyéb. A hitközség mai vezetősége: Drechsler Miksa főrabbi, Vértés Adolf elnök, Lindner Armin és Klein Dávid al-elnökök, Nyíri Jenő kultuszfelőljáró, Dornhelm Jenő pénzügyi előljáró, Weinberg Ferenc templomgondnok, Goldmann Fülöp ügyész, Háring Armin pénztárnok, Klein Jenő gazda, Klein Jacques, Kun Richárd, Goldstein Rezső, Ungár Armin előljárósági tagok, Salamon László hitközségi titkár és Delmár Gyula hitközségi gondnok. Az *orthodox* hitközség 1871. alakult meg és alapszabályait a minisztérium ugyanazon év nov. 15. 26.915/1871. sz. a. hagyta jóvá. Első elnöke Totis Izrael volt. Kezdetben bérelt helyiség szolgált imaházul, 1894. azonban telket szerzett a hitközség, amelyen 1895. felépült a mai templom. 1901-ben rabbít választottak Schüek Bernát székesfehérvári rabbi személyében. 1917-ben a T.-ott hadiszolgálatot teljesített Alexander Marmorek professzor kezdeményezésére és a T.-i Hatikvah Cionista Egyesület támogatásával a hitközség kebelében gyermekkert — Gán-Jeladim — létesült, amely ma is virágzó intézmény és jelenleg több mint 50 óvóköteles gyermek nyer benne oktatást. Egy év múlva kibővült az óvoda az első T.-i zsidó elemi iskolának megalapításával, amely Fleischer Lipót volt putnoki iskolaigazgató vezetésével mint négyosztályú nyilvánossági joggal felruházott fiú- és leányiskola működik. Tanulóinak száma 140 és a hitközség tagjainak, valamint az iskola barátainak áldozatkészségét bizonyítja, hogy az intézet tízéves fennállása után, 1928. gyönyörű, modern új iskolaépület létesült, kertektől övezett csendes helyen. Tervbe van véve az iskolának ipari szakiskolával való kibővítése, valamint Talmud Tóra létesítése is. A hitközségből indult ki az említett Hatikvah Cionista Egyesület létesítése is 1908., az akkori elnök Schatteles Mihály vezetésével, amint hogy a község tagjai közül kerültek ki a zsidó nemzeti mozgalomnak hátsági úttörői. Ugyancsak a templomban adományoztak legelőször a Zsidó Nemzeti Alap javára. A hitközség egyik alapítója és fenntartója a T.-i Zsidó Lyceumnak. Jelenlegi elnök: Rothbart Jakab, a Zsidó Nemzeti Szövetség díszelnöke. Alelnökök: Körper Mór és Nobel Sándor. Gondnokok: Margittai Ignác és Eppler Jakab. Templomszakosztályi elnök: Merbl Arnold. Pénzügyi szakosztályi elnök: Löffler Béla, a hitközség díszelnöke. Gazdasági szakosztályi elnök: Mannheim Lajos. Iskolaszéki elnök: Vermes Ernő. Titkár: Kohn Alois.

Temesváry Rezső, orvos, gynecológus, szül. Bécsben 1864 márc. 25. A budapesti egyetemen tanult s orvosi diplomája elnyerése után külföldön tanult. 1903-ban egyetemi magántanár, majd udvari tanácsos lett. Alapítója az Orsz. Anya- és Csecsemővédelmi Egyesületnek, igazgató-főorvosa a Weiss Alice Gyermekágyas Otthonnak s 1908-ig Tóth István egyet. tanárral együtt szerkesztette a Gynecológia c. folyóiratot. Magyar és külföldi szaklapokban írott tanulmányain kívül főbb művei: *A villamoság alkalmazása a nőgyógyászatban* (német és olasz nyelven is, 1890); *A női betegségek balneotherápiája* (1895); *Eltűtételek, népszokások és babonák a szüléset körében Magyarországon* (1899); *A tejelválasztás és szoptatás élet- és kórtanának kézikönyve* (pályadíjjal jutalmazva, 1901); *A szüléset haladása a XIX. században* (1901); *Magyar gynaekológiai bibliographia és repertórium* (1904); *Az abortusról* (1905); *A női betegségek baleseti megítélése* (1908); *Az anyavédelem* (1910).

Temető. Héber neve: *Bész hakvorosz* vagy *Bész hachájimnak*, az élet házának és *Bész Ólamnak*, az örök háznak is mondják. A zsidó T.-ket a középkorban még «Hortus Judaeorum»-nak, zsidók kertjének is nevezik az okmányok Nyugat-Európában, míg Itáliában «Mons Judaicus»-nak, zsidó hegynek, miután legtöbbször a város területén kívül eső hegyoldalon volt az. A régi zsidó temetkezési törvény a T.-nek a város legközelebbi házatól való távolságát ötven ölben állapította meg (*Bábá Báthra* II. 9.). A talmudi korszakban a sírok vagy barlangokban, vagy külön sziklasírokban voltak elhelyezve. Kivételes esetben voltak mausoleum- és monumentumszerű sírok is. Az ókori római zsidók katakombákban temetkeztek s ilyet Rómában, Carthagóban és máshol is találtak görög és kevés héber szövegű feliratokkal. A Menóra mindenütt ott van. A középkorban a ghettó végén vagy ahhoz közel volt elhelyezve a T., főképp Középeurópában s így Magyarországon is. Minthogy többnyire rendkívül kis területet kaptak a városoktól, azért egymás fölé temettek meglehetősen sűrű időközökben. A sírok közt legalább hat arasznyi helyet kellett hagyni (*Jóre Dea* 363 Hai gáon döntése után). Néhol a város területén, ill. annak falain belül volt a T., így Londonban és Rómában a XII. sz.-ban. A középkorban több közeli városnak egy zsidó T.-je volt. Angliában 1177-ig csak egyetlen zsidó T. volt. A hamburgi zsidók igen sokáig Altonában temetkeztek s Bajorországnak majdnem félszidósága Regensburgban. A városi hatóságok a zsidóktól külön temetkezési adót szedtek. Bűnösöket és öngyilkosokat a T. külön részén temettek (*Szanhedrin* VI. 5.; *Sulchan Aruch Jóre Deach*; 345 és 362), a rabbik és a kiválóbb közéleti férfiak külön sorba kerültek. A legtöbb esetben a koporsót úgy helyezték el, hogy a halott feje kelet felől volt. Minden zsidó T.-nek megvan a szertartási és lemosó terme, melyet ma Cidduk hádin-nak neveznek. A talmudi korszakban a T.-ket főképpen böjtnapokon látogatták (*Taan.* 16; *Jerus. Taan.* 2. 65a; *Szóta* 34b) s ez a látogatás imádkozással volt egybekapcsolva. A szokás megmaradt a középkoron át az újabb időkig. A zsidó

T.-ben minden profanizáló jellegű viselkedés tiltva van, így sem enni, sem inni nem szabad, de talliszt viselni, Tóra-tekercset használni sem szabad, úgyszintén tilos az ott termelt növényzetet magáncélokra kihasználni (*Megilla-trakt.* 29a; *Sulchan Aruch, Jóre Dea* 367—8). A zsidó T.-kre már a talmudi korban nagy gondot fordítottak, úgy hogy a közmondás szerint «a zsidó sírok szebbek, mint a királyi paloták» (*Szanhedrin* 96b). Mégis az orthodox rabbik a XIX. sz.-ban ellenezték még a virággal való díszítést is, jóllehet ez is régi zsidó szokás. Nőknek a T.-k látogatását lehetőleg nem engedték a középkorban. Az ókorban T.-k éjjeli látogatását is megtiltották s az a démonhiedelmekkel volt kapcsolatban (*Chagiga* 3b., *Nidd.* 17a). A T.-be való belépéskor kötelező benedikciót a Talmud (*Beráchot* 58b) írja elő. A zsidó T.-k sorsa a zsidóság történelmének legtragikusabb fejezeteihez tartozik. Minden pogrom a T.-ben végződött s a megvadult gyilkoló hordák egészen a legújabb időkig az élők után a halottakra vetették magukat. A szelichók megemlékeznek ilyen gonoszságokról, de más feljegyzések is mutatják, hogy a zsidó T.-k köveit még nyugalmas időben is egyszerűen építkezésre fordították, Spanyolországban összetörték. Vannak helyek, ahol a zsidók 500, esetleg 1000 évig éltek (pl. Provence) és sírkövet jóformán még sem lehet ott találni. Ugyanez áll Magyarországon régi zsidó T.-ire is. Sem Székesfehérvárott, sem Esztergomban nincs egyetlen Árpád-kori sírkő, ellenben római-görög korszakbeli találtak. (L. *Septima Mária és Cosimus.*) A legrégebb feltalált magyar zsidó T.-k a buda-óbudai és a pozsonyi. (L. *Koporsó, Sírkövek.*)

S. R.

Templom, I. Zsinagóga.

Templomi előljárók. Magyarországon a legrégebb idők óta feltalálhatók minden hitközségben a zsinagógák élén. Egykorú zsidó történelmi feljegyzés *Tempelherren*-nek nevezi ezeket.

Templomi tulajdonulések. A templomépítéshez szükséges tőke előteremtésének évszázadok óta szokásos módja, hogy az épített hitközség felhívja tagjait, hogy bizonyos összeggel járuljanak a templom építéséhez, aminek ellenében a hitközség kötelezettséget vállal, hogy a hozzájárulóknak és jogutódjaiknak az építendő templom megjelölt imaszékeit rendelkezésükre (tulajdonukba) bocsátja. Azokat a templomi imaszékeket, amelyekre vonatkozólag a hitközségi tagoknak ily használati joguk van, tulajdonuléseknek nevezik. Az imaszéktulajdonosoknak e templomulésekhez való jogát régebben egészen komerciális jognak tekintették, olyan jogosítványnak, amely átruházható és elzálogosítható s amely felett a tulajdonos korlátlanul rendelkezhet. Változást hozott létre ezen téren az 1908. évi XLI. t.-c., amely kimondotta, hogy az isteniszteletre szánt helyiségekhez tartozó szerelvények a végrehajtás alól mentesek. A törvény ezen intézkedése alapján az a joggyakorlat fejlődött ki, hogy a templomuléshez való jog nem *közönséges forgalmi jogosítvány, hanem vallásérdekel kapcsolatos előjog*, ami végrehajtásilag nem foglalható le és a csődleltárba sem sorozható. A mai tisztultabb jogi felfogás az imaszékbirtokosok

szóbanforgó jogát nem tekinti tulajdonjognak, hanem csupán oly használati jognak, amelynek tartalmát a templomépítési okmány, a helyi szokás és az imaházi szabályok adják meg. Lényege szerint legközelebb áll a szolgálmi joghoz. Ennek folytán ez a jog a legszorosabban a használatra jogosult személyi jogosultságához fűződik s mihelyt a jogosult személyében oly változás áll be, ami őt a használati jog élvezetére alkalmatlanná teszi, a használati jog megszűnik. A személyi körülményekben beálló ily változásnak tekinthető a hitfelekezetből való kilépés. A budapesti kir. törvényszék joggyakorlata szerint az izr. vallásfelekezetből kilépettek elvesztik a jogukat ahhoz, hogy az ily imaszékeket használhassák vagy azok felett rendelkezhessenek. A hitközségeknél szokásos, hogy az ú. n. T.-ről nyilvántartó-jegyzékeket (törzskönyveket) vezetnek. Ezek a jegyzékek azonban csak a hitközségek magánfeljegyzései, amelyek a hitközség belső tájékoztatására szolgálnak s nem tekinthetők a telekkönyvek mintájaként nyilvántartásnak. (V. ö. *Munkácsi Ernő: Fejezetek a magyar zsidó vallásfelekezet újabb joggyakorlatából* 1926.) M. E.

Templomrombolás. 1835 nov. 13. Bencze pápa felszólította az esztergomi érseket, hogy «földig lerontassa» a pozsonyi zsinagógát. A zsidók akkoriban építették ezt a zsinagógát a ciszterciták temploma mellett. A szerzetesek erre panasszal fordultak a pápához, hogy az imazaj áthallatszik hozzájuk és az áhíthatos hangulatot zavarja. A pápa ekkor adta ki a templomromboló szentszéki parancsot, de hogy azt valóban végrehajtották-e, arról nincsenek történelmi följegyzések. Az akkori országos viszonyokból arra lehet következtetni, hogy a zsinagóga lerombolására nem kerülhetett sor, mert a zsidók, ellentétben a külföldi viszonyokkal, szabadon gyakorolhatták vallásukat és a zsidók ellen fellépő türelmetlenség csak néhány évtizeddel később harapózott el. Épügy, mint a templomromboló rendelet, a zsidógyűlölet is külföldről került be az országba. Az ezeréves Magyarország története csak ezt az egy esetet ismeri, mikor zsinagóga-rombolást tervezett a vallási türelmetlenség és ezt is inkább a katolikus hit védelme, mint a zsidóvallás gyűlölete idézte elő. Zsinagóga-rombolás csak a legújabb időben fordult elő, Erdélyben, a román diákzavargások idején, 1927.

U. I.

Tenczer Pál, politikus és publicista, szül. Nagybajomban 1836 ápr. 11., megh. Budapesten 1905 febr. 6. Keszthelyen és Budapesten tanult, azután tanító lett. A hatvanas évek elején kezdett szerepelni s a magyar eszme szolgálatában megszervezte a zsidó ifjúságot. Megalapította többé-magával a Magyar Izraelita Egyesületet és 1862—1867 közt alapította és szerkesztette a *Magyar Izraelita* c. hetilapot, mely a zsidó emancipáció első szószólója és harcosa volt. 1868. képviselővé választották és a balszárny egyik elismert vezetője lett. Később a Deák-párthoz, majd a szabadelvűekhez csatlakozott. Az 1868—69-iki zsidó kongresszuson a keszthelyi kerületet képviselte s a haladópárthoz csatlakozott. Kiadta a kongresszus albumát az összes tagok arcképével és életrajzával (1869. két füzet). 1876. megalapította és

szerkesztette a Magyar Ujságot, majd tizennyole évig a Neues Politisches Volksblattnak volt a szerkesztője. A főváros közügyeinek irányításában is állandóan résztvett és pedig úgy a politikai, mint a pedagógiai és főképp filantróp ügyekben. Műve: *T. Pál emlékiratai*. Írta Tövis (1896).

Tenke (*Tinca R.*) nagyk. Bihar vm.-ben. A T.-i (orthodox) hitközség 1830. alakult meg. Alapítói Weisz Ede regálebérlő, Adler József timár és Ritter Jónás kereskedő voltak. Első rabbijául Kellner Kálmánt választotta meg a hitközség. A templom 1869. épült a hitközségi tagok adományaiból. Ugyanakkor iskolát is létesített a hitközség, de pár év előtt ezt megfelelő anyagi eszközök híján be kellett zárni. A hitközség, hogy a gyermekek vallásos nevelését biztosítsa, egy hitoktatót tart, aki az állami iskolába járó növendékeket oktatja. A hitközség intézményei: a Chevra Kadisa és a rituális fürdő. A hitközség évi 105,000 lei-es költségvetéssel dolgozik, melynek jelentős hányadát szociális és filantrópikus célokra fordítja. Anyakönyvi területéhez Gyanta, Kápolna, Kocsoba, Győrös, Sályi, Petegd, Karaszó, Gyepes, Görbed, Szíplec, Bator, Tot, Huszaszó, Vajánd, Fonau, Beltenyér és Jánosda községek tartoznak. Lélekszáma 400, a családok száma 125, adót 95-en fizetnek. A világháborúban 60-an vettek részt és 18-an estek el. Mai vezetősége: Stern Béla elnök, Steiner Miksa al-elnök, Perlmutter Ignác és Keller Jónás gondnokok, Tropper Mór pénztárnok és Klein Ignác jegyző.

Tennenbaum Sraga Cevi rabbi, szül. Szendrőn 1826., megh. 1897. 1848-ban a szendrői hitközség rabbija lett, ahol 26 éven át működött. 1874-ben a mezőcsáti hitközség élére került. Munkái három kötetben jelentek meg, s homiletikus magyarázatokat, glosszákat és responsumokat tartalmaznak.

2. T. Wolf, rabbi, 1820. foglalta el a szendrői rabbiszéket, ahol 27 éven át működött. 1847-ben verpeléti rabbi lett. Megjelent művei: *Rechovosz Hanohór* homiletikus magyarázatok; *Palgé Majim* (szónoklatok, 1836); *Kirjó Neemonó* (1844) és *Ajelesz Hasáchar*. Meghalt 1853.

Teplánszky Sándor, festő, szül. Aradon 1886. Budapesten a mintarajziskolában tanult. 1914-ben gyűjteményes kiállítása volt a Művészházban főleg tájképekből (Brüggei részlet, Óbudai táj), enteriőrökből (műteremsarok). Részt vett ceruzarajzokkal (Városliget stb.) a Nemzeti Szalonban a magyar akvarell- és pasztellfestők kiállításán 1916. F. B.

Teréfó, szétmarcangolt állat húsa, melynek elfogyasztását a Tóra tiltja. (*Móz. II. 22. 31.*) A mai vallásgyakorlatban a törvényt már a Talmudban körülbástyázott, jóval tágabb értelemben veszik: minden állat tilos, ha más megtámadta és megölte, vagy ha ilyen megtámadás gyanúja alatt áll, vagy ha akárhogy is testi sérülést szenvedett. A Talmud ezt az általános elvet szervről-szervre, izról-izre alkalmazva, sok száz szimp-tómát állapított meg az erőszakos halállal kimúlt állat húsának tilalmára. E szimp-tómák megítélését, épúgy a tiltó betegségek megállapítását is külön képesítéssel bíró egyének (rabbik,

dajjánok, paszkánok, sac-macok), vagyis saliaich cibbur, móre cédekok végzik. A T. fogalma alá vonja a közönséges nyelvhasználat a tilalmas ételeket is. Nemcsak az elhullott állat húsa T., de minden húsos vagy más étel, amely tejjel keveredett, továbbá a Tórában tisztátlannak minősített állatok és azok teje, vagy tojása, a tiszta állatok bizonyos kierezhethetlen részei, a faggyú, a vér, végül minden hús, ha a vér eltávolítása miatt azon nyersen meg nem sózták. T. még az edény is, melyben T. ételek főttek, feltálatattak, vagy amelyek azokkal érintkezésbe jutottak. Hogy ismét használhatóvá váljanak, csak nagyon kevés eset van. A húsos-tejes keverék edényét többé sem használni, még elajándékozni sem szabad. (L. még *Élkezési törvények*.) F. M.

Teremtés Könyve (*h.*). Széfer berésisz, görögül a Szeptuaginta szerint: *Genezis*; Mózes első könyvének is nevezzük. (L. *Tóra*). Tartalma: I. Elmondja az emberiség és történetét a világ teremtésétől kezdve, Ádám és Éva történetét a paradicsomban, Kain gyilkosságát, az emberi nem romlását, a vízözönt, közli a népek tábláját és a bábeli toronyépítést. II. Elbeszéli az ósatyák történetét, elkezdve Ábrahám ósének Sémnek családfájától, Ábrahám elköltözését Úrból Chárára, majd Kánaánba, egyiptomi útját és további palesztinai történetét; Izsáknak, Ezsaunak, Jákobnak és Józsefnek történetét. A könyv ötven fejezetre, illetőleg 12 heti szakaszra oszlik. F. D.

Térey Sándor (*Kuthy Sándor* írói álneve), költő és regényíró, szül. Debrecenben 1886. Jogi tanulmányait Kolozsvárott és Budapesten végezte, ahol ügyvédi oklevelet szerzett. Debrecenben folytat ügyvédi gyakorlatot. Versei jórészt a Nyugatban jelentek meg. Önálló verskötetei: *Feltámadás*; *Magányos ember*. *Visszatérés* c. regényét a Kisfaludy-társaság a Franklin-díjjal jutalmazta (1924). Lefordította Baudelaire és Verlaine válogatott verseit. *André Ady, Choix de poesies* címmel lefordította és Párisban kiadta Ady Andre válogatott költeményeit. A francia irodalmi körök nagy elismeréssel fogadták e kitűnő fordításokat. Sz. G.

Terumó, hetiszakasz, mely Mózes 2. könyve 25. fejezetének elejétől a 27. fejezet 19. verséig terjedő részt foglalja magában. Rövid tartalma: A frigsátor, a hetiszakaszhoz tartozó prófétai rész a *Királyok első könyve* 5. fejezetének 26. versétől a 6. fejezet 13. verséig terjed. A tórai és prófétai rész között az az összefüggés, hogy mindkettőben a szentélynek (frigsátornak) építéséről, alkatrészeiről van szó. F. D.

Testvéresülési ünnep. Az 1860. évi októberi diploma nyomában támadt nemzeti feléledés első heteiben a pesti polgárság keresztény-zsidó T.-et rendezett. 1860 dec. 19. többszáz polgár *Török Pál* ref. lelkész elnöklete alatt népgyűlést tartott, melyen több mágnás, egyetemi tanár, író és művész jelent meg. *Besze János* híres népszónok, a pénzügyi bíróság későbbi elnöke, a népgyűlésen hangoztatta, hogy a szabadságharcban közösen kiontott vér megalapozta a keresztény-zsidó testvéresülést. Másnap a polgárság hatalmas nemzeti zászló alatt a dohányutcai templomba vonult, hol *Meisel* főrabbi tartott hazafias

beszédet és megáldotta a tömeget, mely a Himnusz eléneklésével szétszéledt.

Gr. Zs.

Tesz, a héber alphabetum kilencedik betűje. Hangzóértéke: t, tehát nyelvhang. Számértéke: kilenc.

Tét, nagyk. Győr vm. 4232 lak. A T.-i (orthodox) hitközség alapításának időpontjára vonatkozólag semmi biztosat nem tudhatunk. A hitközség feljegyzéseket nem őriz, amelyek alapján történetét még hiányosan is össze lehetne állítani. Ellenőrizhetetlen szájhagyományok szerint a hitközség 130, vagy 200 évvel ezelőtt alakult meg, de úgy alapítóinak, mint első rabbijának és előljáróinak nevei ismeretlenek. A hitközség a múlt század közepe táján építette saját erejéből templomát. Iskolát is létesített, de ezt még a háború alatt meg kellett szüntetni, miután nem volt meg a szükséges 30 növendéke. Az állami iskolába járó gyerekek vallási oktatásáról jelenleg a Talmud Tóra gondoskodik, melynek kb. 12 növendéke van. A hitközség intézményei: a Chevra Kadisa és a Nőegylet, mely Rosenberg Ignácné és Deutsch Simonné vezetése alatt áll. A hitközség területéről származott el Faludi Gábor, a Vígyszínház volt igazgatója. A hitközség tagjai közül többen létesítettek nagyobb ipari vállalkozásokat, így: Deutsch Dezső és Poll Manó hengerműmalmot, a König testvérek (Ignác és Lajos) hengermalmot és Szold Manó szeszgyárat. Nagyobb mintagazdaságot Szold Manó és a König testvérek vezetnek. A hitközség 10,000 pengős évi költségvetéssel dolgozik, melynek egy részét szociális és filantrópikus célokra fordítja. Anyakönyvi területéhez Mórchida, Rábaszentmihály, Rábaszentmiklós, Gyicsény Babot, Koronc, Szemere, Csikvárad, Csírmot, Malomsok és Gyarmat községek tartoznak. Lélekszáma 230, a családok száma 62, adót 60 fizet. Foglalkozás szerint: 1 nagykereskedő, 5 gazdálkodó, 30 kereskedő, 2 munkás, 3 nagyiparos, 1 orvos, 8 magántisztviselő, 10 iparos, 1 mérnök. A világháborúban a hitközségnek 38 tagja vett részt, akik közül 3 esett el. A mai vezetés: Szófer Ignác főrabbi, Sauer Lipót elnök, Kugler Emil alelnök, Deutsch Oszkár pénztáros, Sauer Jenő és Blau Károly templomgondnokok, Poll Manó, Sauer Bernát, Krausz Samu, Krausz Miksa, Rosenberg Ignác, Raab Salamon, Fischer József, Singer Mór, Wittmann Adolf és Deutsch Dezső előljárósági tagok.

Tévész, a zsinagógai év tizedik hónapja. Mindig huszonkilenc nappól áll. Újholdja a naptári berendezkedés szerint csak vasárnapra, hétfőre, keddre, szerdára és csütörtökre eshetik. A zodiakusban bárány a jele. T. újholdja mindig Chanukkának hatodik napja, ezért egész hallelt és egész kaddist mondanak. Két Tórából olvasnak fel e napon (l. *Tóraolvasás*). Az elsőből három férfi részére IV. Mózes 28. fejt. 1—15. versig terjedő részt, a másodikból pedig IV. Mózes 7. fejt. 42—47. versig terjedő részt. Fél *kaddis*. A ros chodesi muszaf ima, beszúrva *al-haniszim* szakasz (l. *Chanukka*). A 104. és a 30. Zsoltár. Ha T. újholdja szombatra esik (ez csupán akkor lehetséges, ha a megelőző kiszlév hónap harmincnapos volt), három Tórából olvasnak fel. Az elsőből a hetiszakaszt, a másodikból a vonatkozó chanukkai, a harmadikból a vonat-

kozó szombati és újholdi részt. Jom kipur kótón böjtöt T. újholdja előtt nem tartanak, minthogy az Chanukka egyik napjára esik, mikor is a böjtölés tilos. L. *Aszóró betévész*.

F. D.

Teviló (h.). *Fürdés*, alámerülés.

Thalmus. Zsidó város a mondai hagyomány szerint, melyet Erdélyben a mai Talmács helyén alapítottak. Decebalus, Dácia királya, mikor Róma ellen háborúba készült, segítségül hívta azokat a zsidókat, akiket a rómaiak hazájukból kiűztek. Egy Dán törzséből való dúsgazdag férfi vezetése alatt jöttek Erdélybe, ahol később szolgálataik jutalmául engedélyt kaptak arra, hogy arany-mosással, bányászattal és kereskedéssel foglalkozhassanak és a maguk számára külön várost építsenek. Így keletkezett T., amely a monda szerint csakhamar virágzásnak indult és a zsidók elszaporodtak nemcsak Erdélyben, hanem Magyarországon mai területén is.

U. L.

Theben, hírneves pozsonyi előljáró-dinasztia. A család Mandl nevet is viselt. Lehet, hogy Mendel Jakab zsidóprefektus leszármazottjai, akik Dévényből (németül T.) jöttek vissza Pozsonyba. A T.-család ivadékainak vallják magukat a Mandl, Mendel, Mandelli, Dukesz, Gomperz-Kaufmann, Lemberger, Brüll-Schossberger, Leidesdorf családok. A család legkiválóbb tagjai voltak:

1. *T. Abrahám*, T. Menachem Mendel fia. Ez a «Mánhig u-párnesz há-mediná» (országos zsidó vezér) címét viselte. 40 éven át bírta a császári posztógyár monopóliumát és ennek révén állandó összeköttetése volt az udvarral és az arisztokráciával. Nagy befolyását a magyarországi zsidóság javára használta fel. Az orkurai vérvád idején Mária Teréziánál járt közben az ártatlanul megkínzott zsidó vádlottak érdekében. Meghalt Pozsonyban 1768.

2. *T. Koppel*, filantróp, szül. Pozsonyban 1732., megh. Prágában 1799. 1773. a pozsonyi hitközség előljárójává választották meg. A török háborúk alatt százával menekülő zsidókat sajátjából támogatta. Midőn a zsidók hídvámját kétszeresre emelték, bérbe vette a hidat és leszállította a megalázó vámot. Küldöttség élén megjelent II. Lipót koronáztatásán Pozsonyban s a király ez alkalomból 16 dukát súlyú vertarany éremmel tüntette ki. Viszont T. az 1796-iki veszályos időkben egy audiencián aranytálcán 21,000 dukátot adott át a császárnak. Az audiencia tragikus lefolyású volt; T. önérzetesen válaszolt a császárnak s a zsidók számára egyenlő jogok kilátásba helyezését kérte, nem pedig a szolgálat alóli mentességet. Néhány óra múlva egy cs. kamarás kereste fel T.-t magánlakásán s tudatta vele, hogy a császár a szolgálat alól mentesítette a zsidókat. T.-t ez az értesülés annyira felizgatta, hogy szelűtést kapott, melyből nem is épült fel. Karlsbadba ment, de útközben Prágában meghalt. Negyedszázados előljárósága alatt majdnem egész vagyonát jótékonycélokra áldozta fel.

3. *T. Menachem Mendel*, megh. 1730. A meggyilkolt David Eben Diviniensis fia. A XVII. sz.-ban vezető szerepet játszott a pozsonyi hitközségben.

4. *T. Mendel*, Ábrahám fia, héber tudása és rendkívüli jótékonytsága révén lett híres. Saját

költségén adta ki a *Széfer hajósor le-rabbenu Tám* c. munkát. Meghalt 1824.

5. *T. Wolf*, (1734–1806), hat rabbi mellett működött, többször járt a császárnál zsidó ügyekben. 1300 zsidó gyermeket vezetett be Ábrahám szövetségébe és hátrahagyott mohel-könyvei zsidó történelmi értékkel bírnak. S. R.

Teológia az a tudomány, mely Istennek a világhoz s különösen az emberekhez való viszonyát tárgyalja s ehhez képest a vallás lényegét adja. A T. a zsidó vallás alapprincipiumait és igazságait tárja fel. A konzervatív zsidó álláspont a zsidó vallást kinyilatkoztatott vallásnak tekinti, tanításai tehát isteni eredetűek és természetfeletti eszközök útján jutottak az emberhez, ill. a kiválasztott prófétákhoz, akik közt Mózes volt a legkimagaslóbb. A vallásos igazságokat nem szükséges emberi doktrínákkal megtoldani, de nem lehet azokat megsemmisíteni sem. A vallás igazságait főképpen a Szentírás tartalmazza, de azonkívül az a szóbeli hagyomány is, mely szintén Mózestól származik s amelyet nem a hagyományozás idején, hanem későbbi századokban írtak le. Jóllehet a zsidó vallásos igazság forrása maga az isteni kinyilatkoztatás, a zsidó teológusok és vallásbölcsesek mégis azt vallják, hogy a Szentírás tanításai és vallásos igazságai nem állhatnak ellentétben az emberi értelemmel, miután az szintén isteni eredetű. Az emberi értelemnek joga van az isteni tanítások értékét és jelentőségét bírálni, miután a kinyilatkoztatott vallás alapigazságait felismerte. A zsidó T. azonban nem egyszerűen absztrakt igazságok és hitágazatok rendszere, hanem alapvető vallási elveket tartalmaz, melyeken a világra és emberi életre vonatkozó zsidó koncepció nyugszik; másrészt nem csupán hitet és a tanítások elismerését kívánja, hanem az azoknak megfelelő cselekedeteket is. Minthogy a judaizmus (l. o.) akár modern, akár orthodox álláspont szerint eszmék, érzelmek, szabályok, törvények, szokások, gondolatok összessége s ezekben ennél fogva nem csupán vallás-ethikai, hanem népies jellegzetesség is van, ezért nem könnyű a népi és teológiai elemet a judaizmuson belül elkülöníteni. Számos parancsolat és szokás van, amely népi jellegű, de a Szentírás előírása folytán mégis kötelező. A zsidók többségének véleménye és álláspontja szabta meg valamely doktrína helyességét s ha azt csupán egy-két egyén védte, akkor azt minden időben magánvéleménynek tekintették s nem bírt kötelező erővel az egész zsidóságra. Alapvető tantétel, amely nélkül a zsidó valláshoz ragaszkodni nem lehet s amely nélkül az elképzelhetetlen: az *Egyistenség hite*. Az *Egység* eszméje a hagyomány szerint még a kinyilatkoztatás előtti időből származik s a pátriárkákra megy vissza. Ebben a monoteisztikus felfogásban összegeződik a zsidó vallás Isten-eszméje s egyetlen kötelező erejű dogmája: «Halljad Izráel, az Örökkévaló a mi Istenünk, az Örökkévaló Egyetlen» (*Deut.* 6. 4., *Genes.* R. 98. 4.). Ezt a hitvallást mondja el a vallásos zsidó ősidóktól fogva máig naponként háromszor és a halálos ágyon is. Ezzel a «Semá»-nak nevezett hitvallomással mentek máglyára a zsidóság ezrei az idők folyamán, mert monoteisztikus hitükből nem en-

gedtek s inkább mártírhaltak haltak, mintsem, hogy attól elszakadjanak. Számos más monoteisztikus felekezet eredt a zsidóból, de ily tiszta formában egyik sem tartotta azt meg. Ahogy az antropomorfizmust már az őskorban csirájában kiirtották, úgy irtották ki az Isten perszonalifikálására vonatkozó képzeteket. Tulajdonságai és attributumai Tőle nem választhatók el, mert abszolút egységes és oszthatatlan; mindenhatóságát pedig a zsidó történelem minden lapja bizonyítja. A zsidó T. szerint Isten *Mindenttudó* is. Ezen nyugszik az isteni gondviselés elve, amely az ember morális cselekedetére oly nagy hatást gyakorol s így a zsidó T.-nak fontos tanítása. Isten előtt nem lehet elrejtteni semmiféle cselekedetet, sem senki nem rejtőzhet el előle, mert mindent lát és mindenről tud s amit ember elől el lehet rejtteni, azt is látja, «mert ismeri az ember gondolatát». (*Zsolt.* 94. 11) s nem lehet gonosz érzést sem rejtteni Előtte, mert látja a szívet (*Jeremiás*). Ezért nem lehet titokban sem gonoszszágot elkövetni. Isten az abszolút jóság s a zsidó T. tanítása szerint a lehető legjobban teremtette meg a világot (*Genes.* 1. 31. és *Gen. Rabbach* 9. 2.); minden, amit Isten tesz, jó, még ha az emberi lény előtt nem is látszik annak. «Nem lehet hinni Istenről, hogy igazságtalan ítéllettel sújtja az embert» (*Berachót* 5b), tehát a vallásos zsidó kötelessége vizsgálatot tartani sajátmaga felett, hogy lássa, mennyiben okozta sajátmaga a szenvedéseit; kétségbeesni azonban sem emiatt, sem az isteni igazságszolgáltatás miatt nem szabad, hanem a «szeretet szenvedésének» (*Jiszurim sel ahavo*) kell tekinteni a csapásokat is, mert «akit Isten szeret, azt megjavítja» (*Példabesz.* 3. 12.). A zsidó T. Isten abszolút egységéből akaratának változhatatlanságát is következteti s ez is hangsúlyozva van a Szentírásban: «mert Én, az Isten, nem változom» (*Malachiás* 3. 6.); «Isten nem ember, hogy hazudjon, sem ember fia, hogy megbánjon» (*Num.* 23. 19 és *I. Sám.* 15. 29). A büntetések szenvedések alakjában bűneikért sújtják az embereket, de csupán addig, míg meg nem térnek; a bűnbánás (*tesuvó*) azonban elveszi a büntetést. «A bűnbánás gondolata létrejött (élt már mint engesztelő princípium az Istenben) még mielőtt a világ teremtett volna» (*Peszáchim* 54a). A vezeklést őszinte, benső imádság is előmozdíthatja, ha «teljes szívvel és egész lélekkel» történik az. A Biblia több ilyen szívből jövő imádságot említ, így Hanna (*Sám.* I. 1. 10. és köv.), Jónás (*Jóna* 2. 2. és köv.) imáit. Imádságot csupán Istenhez lehet intézni. «Ha az ember Istenhez akar közeledni, akkor nincs szüksége közvetítőre», mondja a Talmud (*Jerus. Berachót* 9. 13a) és mindenki imája, ha őszinte, egyformán meghallgattatik, akár Mózes az, akár a legalacsonyabb rendű (*Exod. Rabba* 21. 3). A tradicionális zsidóság T.-jának doktrínája a kinyilatkoztatás (l. o.) szószerinti hite, tehát az, hogy Isten Mózesnek és prófétáknak megjelent, de a Sínai-hegyén, a Tízparancsolat adásakor az egész zsidó nép hallotta, hogy Mózeshez szólt s Mózes az Isten akaratát és parancsait tudatta az egész néppel; hiszi továbbá, hogy Mózes maga írta le halála előtt a Tórát, amellyel együtt a szóbeli hagyomány is

nemzedékről nemzedékre szállt. A Tóra az emberi életet szabályozó, irányító, erkölcsi és vallási tökéletesülés felé vezető parancsok és allegóriák gyűjteménye. Ehhez képest a törvény megőrzése, megtartása s az Isten akaratának való alárendelés az ember kötelessége. A szóbeli hagyomány a Tóra interpretálója s ennek kifejtése Izrael bölcséinek volt feladata; az ő dolguk volt azoknak a korral való egyeztetése, jóllehet, maga a Törvény változtathatatlan és visszavonhatatlan; azonban kétfélek a Törvények, ú. m. «chukkosz ólam» (örök törvények) és «ledórész ólam» (egyres nemzedékeknek szólóak), de ez utóbbiak is csak a korhoz való alkalmazkodás érdekében tűrnek el szükséges módosításokat, eltörölni azonban ezeket sem szabad. A Törvényt Isten az embernek adta földi élete irányítójául s ezáltal elébe adta a választást a helyes és helytelen közt: «Az Eget és a földet tanuúl hívom, hogy elébetek tettem az életet és halált, az áldást és átkot; ezért válasszátok az életet» stb. (*Deut.* 30. 19—20), amiből a szabadakarat doktrínája következik, mint a zsidó T. egyik alkatelme (l. *Akaratszabadság*). Ebből viszont az ember felelőssége következik, mert Isten mindentudó, ismeri a szív titkos érzelmeit és szándékait, az ember gondolatait s a gonosztságot megbünteti. A büntetés elve feltételezi a Gondviselést (l. o.), ami alapvető doktrína a zsidó T.-ban. Az ebből levezetett isteni igazságszolgáltatás, megtorlás nagy és sokat vitatott problémája a konzervatív zsidó T.-nak is s már a prófétákat, főképp pedig a Talmudszerzőket is foglalkoztatta. Alapja a kinyilatkoztatás szavai a büntetésre és könyörületre vonatkozóan (*Exod.* XX. 5—6). De ez is nehezen magyarázható, mert Isten akarata nélkül semmi sem történhetik a világon s mégis mennyire szenvednek az istenfélő és jó emberek, ellentétben a gonoszokkal, akik jólétben élnek. Ezzel már Jeremiás (12. 1), Chabakuk (1. 13; 1. 4) Jób Könyve és a zsoltáros Ászáf (73.) is foglalkoztak, úgyszintén a Talmud (*Beráchót* 7a és Josef Abbi az *Ikkarimban*) s az eredmény a következőben foglalható össze: Az emberi ész korlátoltsága nem tudhatja megállapítani, ki a valóban igazságos és valóban bűnöző, sem az abszolút jót és abszolút rosszat nem tudja helyesen megállapítani. Az igazak szenvedése kapcsolatban van a *halhatatlanság* doktrínájával. A lélek halhatatlan s a test elhalása után is él s jutalmat nyer a jövő életben. Ennek alapjait is a Bibliából véli kiolvasni a tradicionális zsidó T., jóllehet az csupán a későbbi iratokban szerepel: «Ne hadd magad rábeszélni, hogy a sír menedékhely számodra» (*Misna, Abót* 4. 22); «Akaratod ellen születél, akaratod ellen élsz, akaratod ellen balsz meg s leszel kényszerülve, hogy számot adj életedről a Királyok Királya, a Legszentebb előtt, dicséértessék Ő». Több helyen kifejti a Talmud, hogy a jó cselekedetekért nem ezen a világon kell remélni a jutalmat, hanem a jövő életben (*Abóda Zára* 3a; *Kiddusin* 39b) s ez a jutalmazás és büntetés csupán lelki természetű, mert a lélekre vonatkozik. A zsidó T. képzetei és doktrínái szerint «anyagi gyönyör nincs a jövő életben, de a jámborok dicsőségtől ékesítve, Isten ragyogását élvezik». (*Beráchót* 17a); Isten közel-

sége és ismerete a legmagasabb jutalmazás annak, aki parancsolatai szerint él, míg akik megszegik a Törvényt és nem Isten útjait járják, azok kizáratnak közelségéből. Azonban a Törvényt nem a jutalomért és nem a büntetéstől való félelem miatt kell megtartani, hanem Isten iránti szeretetből csupán (*Szóta* 31b; *Abóda Zára* 19a). A lélek halhatatlanságával és a megtorlással kapcsolatos a *feltámadás* hite, melyet a zsidó T. különféleképp magyaráz. Azt, hogy a lélek újból a testbe fog találni, a Talmud egy parabolában fejezi ki (*Szanhedrin* 91a, b), míg Maimonides csupán csak képletesen fogja fel a feltámadást s azt mondja, hogy ez csak a lélek halhatatlanságát jelenti, mert ez tovább él testiség nélkül. Ellenben valamennyi orthodox zsidó teológus hiszi, hogy Isten a halottakat feltámasztja, de viszont ennek részletezésével köztük soha senki nem foglalkozott; a Bibliában Dániel próféta fejti azt ki (12. 2). Az egész feltámadási hit valamennyire nacionalista eszme a zsidóknál s összefüggésben van a *választott nép* (l. o.) gondolatával, amely szintén doktrínája a zsidó T.-nak. Elődei érdemeiért s mert a Törvényt elfogadta, választatott ki Izrael, melynek hivatása, hogy mint papi nép éljen a többi népek közt, hirdelve az egyisteniség hitét az egész földön, amíg újra fel nem támad nemzeti függetlensége s a világ minden részéből a zsidó nép össze nem gyűl ősei földjén, Cion hegyén, hol a Messiás meg fog jelenni. Ezt a messiási hitet, a zsidó géniusz legszebb adományát Jesája és Micha próféták így fejezik ki: A zsidó népnek Megváltója fog támadni, aki össze fogja gyűjteni ősi földjére a zsidó népet; ekkor független zsidó államiságot fognak alkotni és önálló nemzeti létre fognak felébredni s valamennyi nép gyakran fogja felkeresni a Szentföldet, hogy a szereteten és igazságoságon alapuló intézményeket tanulmányozzák. Cionból fogják a többi népek megtanulni, hogy saját intézményeikben hogyan valósíthatók meg az igazságosság és felebaráti szeretet ideáljai s a legtisztultabb vallási tanítások Jeruzsálemből fognak származni (v. ö. *Jesája* 2. 2—4; *Micha* 4. 1—4). Ennek a messiási reménységnek közvetlen célja a zsidó nép mérhetetlen szenvedésének megváltása, az exilium végetvetése, távolabbi célja Izrael miszsiójának tudata és beteljesülése. A hit alapja Isten és Izrael szerződése, mely nem tört meg azáltal, hogy egyes generációk vétkeztek, mert Isten nem akarja sem egyének, sem népek pusztulását. Izrael bűnbánata fogja bibliai hit és jóslat szerint előidézni állami életének restaurálását is (*Deuter* 30. 1—5). E gondolat részletezésével sem a Biblián, sem a Talmud nem foglalkoznak s csupán annyit állítanak, hogy akkor fog ez az idő bekövetkezni, amikor Izrael népe lelkileg elő lesz készítve annak megvalósítására (*Szanhedrin* 98a). Ezért kell Izraelnek fenntartani úgy vallás-ethikai, mint népi jellegét, tulajdonságait s ezért nem szabad soha, semmi körülmény között vallástalannak és népe ellenesének lennie. Ha a zsidóság hisz a megváltás eszméjében s arra törekszik szívével és cselekedeteivel, akkor ez az idő be is fog következni. Ezekben foglalható össze a tradicionális T. A modern zsidó T.-t l. *Judaizmus*. S. R.

Irodalom. Jac. Z. Lauterbach (Jew. Encycl.); Samson Raphael Hirsch, Neunzehn Briefe v. Ben Uziel; Salomon Schechter, Studies in Judaism (Philadelphia 1896); M. Friedländer, The Jewish Religion (London 1891); Morris Joseph, Judaism as Creed and Life (u. o. 1903).

Theosofia, 1. Kabbala.

Thomán István, zongoraművész, zeneszerző és zenepedagógus, szül. Homonnán 1862. Előbb Bécsben és Budapesten jogi tanulmányokat végzett, de már közben beiratkozott az Országos Zeneakadémiára, ahol Liszt Ferenc és Erkel Ferenc kedvelt tanítványa volt. Utóbb Liszt Ferencet elkísérte Weimarba, Rómába, Bayreuthba és mestere mellett maradt ennek haláláig. 1888-ban az Országos Zeneakadémia zongoraszakának tanára lett és ezt az állását 1906-ig töltötte be. Közben számos nagyszerű hangversenyt rendezett Magyarországon és a külföldön. Mint zeneszerző is kitűnt. Írt dalokat, rapszódákat, impromptukat. Pedagógiai főműve: *A zongorázás technikája*. K. K.

Thuz János*, Horvátország bánja volt és Mátyás király keresztapja. Kitért zsidó létére is az ország leghatalmasabb és leggazdagabb főnemesi közt foglalt helyet, birtokába tartozott Csáktornya, Kapronca, Szt. György, Krapina és Strigó. Fivére *Th. Oszvald* zágrábi püspök volt. T. hosszú ideig nagy kegyben állott Mátyás előtt, de mert a törökök portyázásait nem akadályozta meg, elvesztette a király bizalmát. 1480-ban Mátyás több garázda országnaggyal együtt T.-t is ítélszéke elé idézte Zágrábba. A bán erre Velencébe menekült és hatvanezer aranyat magával vitt. Velencében felvettette magát a patriciusok közé és bántatlan nyugalomban élt élete végéig. U. L.

Tibor Ernő, festő, szül. Nagyváradon 1885. Budapesten a mintarajziskolában, azután Párisban tanult. 1910-ben nagyobb gyűjteményes kiállításon mutatta be erőteljes naturalizmussal, szélesen festett figurális képeit, táj és enteriőr képeit (*Chioggiai bárkák; Pont neuf Párisban; Kapálók*). Svédország, Norvégia, Dánia, Németország nagyobb városaiban rendezett kiállításokat és részt vett a Műcsarnok kiállításain is. *Körhinta* c. képét az állam vette meg. A háború óta Nagyváradon él. F. B.

Tieder Zsigmond, szociálpolitikai író és újságíró, szül. Budapesten 1887. Részt vesz a munkásság kultúrmozgalmaiban és egyik alapítója s főtítkára volt a Munkások Irodalmi és Művészeti Szövetségének, a Munkások Gyermekbarát Egyesületének, a Magyarországi Eszperantista Munkások Egyesületének elnöke. Állandó munkatársa a Szociálmusznak. Cikkei a Népszavában, Korunkban (Kolozsvár), Munkáskultúrában, Gyermekbarátban, Munkásbiztosításban, Szakszervezeti Értésítőben és a Népszava-naptárban jelentek meg. Külön lenyomatban is megjelentek: *Potemkin gyermekvédelem* és *Az eszperantó és a munkásmozgalom* c. tanulmányai. *Csák Máté földjén* (Ady és a munkásság) c. könyve most van sajtó alatt. E lexikon munkatársa.

Tihanyi Lajos, festő, szül. Budapesten 1886. Párisban és Nagyváradon tanult. Mint a «Nyolcak» művészegyesületének tagja tünt föl, annak 1911-i kiállításán a Nemzeti Szalonban. Tájképei, csendéletei, arcképei, aktjai és figurális tanulmányai az

akkor még nálunk szokatlan francia posztimpreszionizmus fölfogásával feltűnést keltettek. 1920. Bécsben, 1922. Berlinben a Galerie Möllerben volt gyűjteményes kiállítása. Berlini képein bizonyos vaskossággal egyszerűsíti le a tér és a formák megérzéketését (*Hid; Kaktuszos csendélet*) és különösen arcképein a formák sokszor feltűnő torzításán keresztül szólaltatja meg az ábrázolt belső lelki életét. Most Párisban él, hol néhány év előtt gyűjteményes kiállítást rendezett. Portréi, fekvő női aktja és *Műterem* c. nagy vászna tüntek fel különösen a párisi kiállításon. F. B.

Tikkon (h.). Szó szerint javítást, vagy jóvátételt jelent. Kisebbszerű lakomát értenek alatta, amelyet Jahrzeit napján adnak az istentiszteleti gyülekezetnek az évforduló gyászolói. A zsidó kegyelet böjtöt ír elő ilyen alkalomra, de megengedi, hogy azt megváltsák. A megváltásnak az az alap gondolata, hogy a lakoma különböző benedekciók elmondására kötelezi a résztvevőket, Isten dicsőítése pedig jobban segíti elő a halott üdvözülését, mint a böjtölő önsanyargatása. A böjtölést tehát meg lehet váltani a T.-nal. Inkább csak chászsideus vidéken szokásos. F. D.

Tikkon chacósz. Gyászszertartás Jeruzsálem elpusztításának emlékére. A gyász három hétben a déli órában tartják, egyébkor éjjel tizenkét órákor. Szigorúan vallásos zsidók minden esütörtök éjjel megtartják ezt a szertartást, amelynek a Cionra vonatkozó részein kívül lényeges része a bűnbevallás (vidduj) is. Földön ülve végzik ezt a szertartást. F. D.

Timár Szaniszló, író és hírlapíró, szül. Baján 1859., megh. Budapesten 1917. Orvosnak készült, de hírlapíró lett és évtizedekig az Egyetértés c. politikai napilap komoly ítéletű színikritikusa volt, Később a Magyar Híradó c. könyvmatos újság felelős szerkesztője lett. Munkái: *Selyem és rongy* (regény); *Az öröm vallása* (regény); *Az élet vásárja* (novellák); *Az aranyborjú* (novellák). sz. G.

Timár-Thein Miksa*, festő, szül. Budapesten 1874. Művészi tanulmányait Budapesten, Münchenben és Párisban végezte. Párisban a Grand Palais kiállításain vett részt, itthon a Műcsarnok és Nemzeti Szalon kiállításain. A Ferenc József jutalomdíj nyertese. Főleg női- és gyermek arcképeket, ritkábban férfi arcképeket (Herczel Manó) fest. 1910. festőiskolát nyitott. F. B.

Tipary Dezső*, festő és grafikus, szül. Horvátban 1887. A fővárosi iparrajziskolában, majd a mintarajziskolában tanult. Dolgozott Münchenben és Nagyváradon is. A Nemzeti Szalon 1908. évi kiállításán állami grafikai díjat nyert. A Műcsarnok 1909. évi tavaszi kiállításán állított ki először linoleummetszeteket és rézkarcolatokat. Legutóbb főleg tájképeket festett a posztimpreszionisták közt stílusában (*Esztergomi képek*). Egy sorozat rézkarca van a Szépművészeti Múzeumban. F. B.

Tisó beöv. Áv hó 9-ike, estétől estig tartó szigorú böjtnap Jeruzsálem kétszer történt pusztulásának évfordulóján. A zsidóság Jeruzsálemet sohasem adta fel és pusztulása emléknapján csakúgy, mint a mindennapi imában, újjáépüléséért és régi dicsőségének visszatéréséért imádkozik. A legszélsőbb reformirány is, melynek

egyik programpontja, hogy a szentföldi vonatkozású imákat a nemzeti egységbeolvadás kedvéért feláldozza, fenntartja a T. bőjtjét. Megülésének módja: előző este a templomban a frigszekrényről a kárpitot eltávolítják, a templomot félhomályban hagyják, az imát halkabban mondják el, esti ima után sarútlanul földön, vagy zsámolyokon ülve eléneklik Jeremiás siralmait (*Écho*) néhány más záró gyászének (*Kínó*) kíséretében. Reggel is sarútlanul imádkoznak. A szokásos imaszíjakat (tefillin) nem veszik föl, a reggeli ima és alkalmi Tóraolvasás után ismét középkori eredetű gyászénekeket (*Kínosz*) énekelnek földön, illetve zsámolyokon ülve. Népies szokás volt még az önkínzás fokozására a bogáncsdobálás is, ennek nyomaival már csak itt-ott találkozunk régi ritusú, főképp lengyel-zsidó templomokban. Az ima befejezése után szokás a temetőbe menni, az érdemes emberek sírjait felkeresni, de családi sírlátogatás kizárásával. A délutáni imához felveszik a reggel mellőzött tefillint. Egész nap mindennemű mulatságtól, szórakozástól tartózkodni kell, még vallástanulmányi olvasmány is tilos, csupán a Jeruzsálem pusztulására vonatkozó talmudi szakaszt (*Chorban*) szabad olvasni. (L. *Jeruzsálem pusztulása*). A T-ot megelőző 8 napon át (a szombat kivételével) húsos ételektől és bor élvezetétől tartózkodnak, tejes ételeket esznek és e tekintetben a hal épúgy, mint a keresztényeknél, böjti ételnek számít. (L. *Kilenc nap*).

F. D.

Tisri, a zsinagógai év hetedik hónapja. Mindig harminc napból áll. Újholdja a naptári berendezkedés szerint csak hétfőre, keddre, csütörtökre és szombatra eshetik. A zodiakusban mérleg a jele. Újholdját nem hirdetik ki, miután úgyis roshasono van akkor. A szokásos böjt is a közlőg jomkippurra való tekintettel elmarad. Az egész hónapban, a bűnbánó napok kivételével, elmarad mind a reggeli, mind pedig a délutáni imánál a tachanun. A szimchasz Tórót követő szombat: *sabbasz berésisz*.

F. D.

Tiszabó, nagyk. Jász-Nagykun-Szolnok vm., 2066 lak. A T.-i hitközség az ország egyik legérdekesebb múltú hitközsége volt. 1921-ben a tagok hiánya miatt feloszlott. Jelenleg mindössze hat család lakik itt 27 lélekszámmal. A megszűnt hitközség nagyon régi. Levéltára 1765 óta van, Chevra Kadisájának alapszabályai 200 évesek. Érdekes okmányai között szerepel egy nyugta 1500 ezüst forintos hadisarcról, melyet a hitközségi tagoknak a szabadságharcban való részvétele miatt kellett lefizetni. Impozáns szép templom bizonyítja, hogy valaha virágzó hitközség volt T.-n. 1843-ban már működött egy később két tanerős iskolája, melynek történetét Neumann Vilmos tanító írta meg; volt a hitközségnek még Talmud Tórája, Nőegylete, Bikur Cholimegylete és Chevra Kadisája. A világháborúban az akkori 23 családból 16-an vettek részt és 6 elesett. Mikor a Jászság és a Kunság nem fogadta be a zsidókat, a környék zsidóságának T. volt a centruma. Sokan származtak el innen s köztük nem egy neves ember. A volt óbudai főrabbi Hirsch Márk, a budapesti Chevra Kadisa elnöke Ehrlich Mózes, Zimmerman Dezső fővárosi bizottsági tag, tiszasülyi Polnay Jenő

(l. o.), Keppich Emil (Kohner Villy báró, Ypsilanti herceg és Érödi Harrach Tihamér, volt nemzetgyűlési képviselő apósa) vagy T.-ben, vagy a hitközséghez tartozott valamelyik községében született. A nagymúltú hitközség 1921 óta, mikor feloszlott, alkalmazottat nem tart.

Tiszaeszlári vérvád. 1882 ápr. 1. Solymosi Eszter tizennégyéves, róm. kat. vallású szolgáló, Huri András r. kat. vallású tiszaeszlári lakos házából, ahol alkalmazva volt, eltávozott és többé nem tért vissza. Valamely bántódás vagy összekeccanás miatt egyenesen a Tiszának ment és titkát magával vitte a habokba. Az anyja katasztrófát kezdte, a faluban pedig az a hír kezdett terjedni, hogy a zsidók rituális gyilkosságot követtek el ellene. A hír gyorsan elterjedt a megyében, és az egész országban s hatása alatt Ónody és Istóczy antiszemita képviselők a parlamentben a zsidók kiűzését javasolták, a lakosságot országszerte felizgatták, úgy, hogy sok helyen kilengések és fosztogatások voltak, noha Tisza Kálmán miniszterelnök töle telhetőleg igyekezett gátat vetni azoknak. Az antiszemita agitátorok azonban falvakban és városokban gondoskodtak arról, hogy a koholt vád hitelre találjon, s hogy főleg Tiszaeszlár felizgatott lakossága elhiggyje azt. Május 4. Solymosi Eszter anyja megjelent a falusi bíró előtt és a zsidók ellen vádat emelt, mire kezdetét vette a nyomozás. Tiszaeszlár a nyiregyházi bíróság kerületébe tartozott s ez Bary vizsgálóbíró-t küldte ki a helyszínre nyomozni. A vizsgálóbíró három Tiszaeszláron időző metszőt letartóztatott és ugyanekkor Scharf József hitközségi alkalmazott alig ötéves Sámuel nevű fiát is részint fenyegetésekkel, részint cukorral vallatni kezdte. A vizsgálóbíró betanítására a gyermek azt vallotta, hogy atyja Solymosi Esztert becsalta a zsinagógába és a nyakát elvágta. Ezzel kezdődött a per. Az alig ötéves gyermek atyja és mások jelenlétében a vizsgálóbíró előtt megismételte vallomását, hozzáfűzve, hogy ő és bátyja, a tizenhároméves Móric segítettek a leány verének kifolytatásánál. A metsző és Móric fia természetesen tagadták, hogy bármit is tudnának az egész meséről. Május 19. Scharfot és nejét a vizsgálóbíró letartóztatta, bár ugyanez alkalommal Scharf Móric megismételte, hogy semmit sem tud még hallomából sem az egész dologról. Erre még ugyanezen nap estéjén Móricot Recsky csendőrbiztos Nagyfalura vitte a lakására, ahol a gyermeket Péczely nevű őrnök felügyeletére bízta. Ugyanez a Péczely, aki gyilkosság miatt tizenkét évig fegyházban ült, most már a gondjára bízott Móricot fenyegetésekkel és kínzásokkal rábírta, hogy terhelően valljon atyja és az egész zsidóság ellen. Scharf Móric kényszer alatt tett vallomásában azt állította, hogy saját atyja egy szombat reggeli istentisztelet után becsalta Solymosi Esztert lakására, hogy ez egy gyertyát mozdítson el, mert neki ez a vallás értelmében tiltva volt. Amikor ez megtörtént, egy, a házukban időző zsidó vándorkoldus, Wollner Herman a templomba vitte a leányt s miután ott levetkőztette, a két metsző, Buxbaum Ábrahám és Braun Lajos megragadta, a harmadik, Schwarz Salamon pedig a nyakát elvágta és

a vérét edénybe eresztette. Mindezt Móric a templom kulcslyukán látta a vallomás szerint. A szóbanforgó három metsző nem a tiszaeszlári hitközség alkalmazottja volt, hanem csupán pályáztak oda s ezért jöttek Tiszaeszlárra s időztek istentisztelet után a templomban. Később az is beigazolódott a terepszemlén, hogy a templom kulcslyukán át egyáltalán semmiféle aktust sem lehetett volna észlelni. Móric vallomása szerint az aktus negyvenöt percig tartott s ennek elteltével ő látta, hogy a meggyilkolt leányt újra felöltöztették, nyakát beburkolták s minezd Lustig Sámuel, Braun Ábrahám, Weiszstein Lázár és Jünger Adolf jelenlétében történt. Amint a rovottmúltú Péczely főnökének, Reckskynek ezt a vallomást tudomására adta, ez azonnal a vizsgálóbíró elé ment, aki előtt Móric rögtön felmondta a leckeszerű vallomást, hozzáfűzve, hogy miután a «tettesek» véghezvitték a gyilkosságot, bezárták a templomot, amelyben sem a holttest, sem vérnymok nem voltak többé láthatók. Bary vizsgálóbíró erre lázasan hozzáfogott az újabb nyomozáshoz, melyet kiterjesztett a templomra, környékére és a temetőre, s bár seholy semmi nyomra nem akadt, mégis tizenkét zsidót letartóztatott, mint gyanúsat, Scharf Mórict pedig börtönbe vettette, hogy továbbra is elkülönítse és terror alatt tartsa. Eközben, jún. 18. Tisza-Dada községnél egy leány holtteste vetődött partra. A holttestben a körorvos és egy tiszaeszlári asszony felismerte az eltűnt Solymosi Esztert, akit azonban saját anyja nem akart felismerni, jóllehet a ruhákról kénytelen volt megállapítani, hogy azok a lánya ruháival azonosak. Minthogy a vizsgálóbíró ezen eredményt túlkedvezőnek találta, vidéki orvosszakértőkkel vizsgáltatta azt felül, akik 18—20 év körülnek találták a hullát, mely szerintük 8—10 napos lehetett. Erre Solymosi Esztert eltemették a tiszaeszlári r. kat. temetőben, de az antiszemita agitátorok, köztük a helység plébánosa, azt állították továbbra is, hogy a holttestet a zsidók öltöztették Solymosi Eszter ruháiba, illetve a tútajosokat megvesztegették, hogy adjanak rá a hullára egy zsidóasszony által hozott ruhát. A vizsgálóbíró új letartóztatásokat rendelt el s a per világbotránnyá dagadt. Júl. 29. vádat emelt az ügyészség és pedig: Schwarz Salamon, Buxbaum Ábrahám, Braun Lipót és Wollner Herman ellen gyilkosság miatt; Scharf József, Jünger Adolf, Braun Ábrahám, Lusztig Sámuel, Weiszstein Lázár és Taub Emánuel ellen gyilkosságban való bűnrészesség miatt; Vogel Anzelm, Smilovits Jakab, Herskó Dávid, Grosz Márton és Klein Ignác ellen bűnpártolás és a holttest elrejtése miatt. Ebben az egész eljárásban az ügyészségnek még mindig másodrendű szerepe volt; a hosszas halogatást, a letartóztatásokat Bary vizsgálóbíró törvénytelen és önkényes cselekedete okozta s ugyancsak ő cselekedett az államügyész megkérdezése nélkül, amikor a gyanúsítottakat kínoztatta, valamint ő írta le a tanuk nélkül felvett vallomások alapján pontos részletességgel a vélt gyilkosságot. Felsőbb rendelkezés folytán a kiskorú koronatanut, Scharf Mórict a börtönből kihozták és a falusi bíró, illetőleg annak jóvoltából Heuter nevű öre

bízták, hogy hozzátartozóitól és általában a zsidóktól elzárják, s a tárgyaláson teendő vallomására kioktassák. Védők voltak: Eötvös Károly orsz. képviselő s mellette Friedmann Bernát, Funták Sándor és Székely Miksa fővárosi és Heumann Ignác nyíregyházai ügyvédek. Eötvös első dolga volt, hogy Pauler igazságügyminiszternél tiltakozott a Bary vizsgálóbíró és a két csendőr által alkalmazott tortúra ellen, de ennek nem volt hatása. Kozma főállamügyész leutazott Nyíregyházára, hogy személyesen ejtse meg a vizsgálatot. Az antiszemita agitáció ekkor már csúcspontját érte el és pamflettel árasztotta el az országot. Viszont a védőiratok sem hiányoztak. A magyarokon kívül a külföld legkiválóbb keresztény teológusai komoly tartalmú és tárgyilagos nyilatkozatokban ítélték el a vérvádmesét, melyet a középkori, sőt ókori babonák maradványainak bélyegeztek, így Strack berlini protestáns hebraista és a bécsi egyetemnek eredetileg jezsuitarendi hebraistája és más tudósok. Kossuth Lajos turini száműzetéséből nyilatkozott s tiltakozásában elítéli, középkori előítéletnek, Magyarország gyalázatának, a civilizációhoz méltatlannak nevezi az egész vérvádrágalmat. Azonban Kossuth ezen őszinte felháborodása szembenállott az akkori képviselőház előítéletével. Itt csupán Mezei Ernő interpellált a kilengések miatt 1882 nov.-ben. Erre Havas főállamügyészt küldték Nyíregyházára, aki mikor látta, hogy dacára a vizsgálóbíró hivatalos jelentéseinek, a vádlottakat ki sem hallgatták, néhány foglyot szabadon bocsátott. Ezen intézkedése miatt azonban hivatalos körökben is nehézségei támadtak, mire ügyészi állásáról leköszönt és visszavonult. Szept. közepén Scharf József nejét kiengedték, de férjét és más gyanúsítottakat továbbra is fogva tartottak. A védők indítványára a holttestet exhumálták és felboncolták a budapesti egyetem kirendelt tanárai: Scheuthauer, Belley és Mihalkovics professzorok, akik az előbbi, vidéki orvosokból álló bizottság véleményét teljesen tudománytalannak és valótlannak minősítették, amely véleményüket a törvényszéki tárgyaláson is leszögezték. A szakértő tanárok a holttestet már felbomlott állapotban találták és így számos tényt nem tudtak tisztázni, de a nyakelváágás meséjének így is elejét vették. 1883 jún. 17. volt a nagy per utolsó felvonása a nyíregyházai törvényszék előtt, ahol Kornis József elnökölt, a vádat Szeffert Ede államügyész, Solymosi Eszter anyját pedig Szalay ügyvéd képviselte. Jóllehet, a vád jogi alapja egyedül a gyermek Scharf Móric kiesikart vallomása volt, mégis harminc ülést tartottak, hogy a részleteket kitergezzék s e célból számos tanut hallgattak ki. A vádakat koholó gyermek vallomásai a betanítás ellenére is nyilvánvalóan ellentmondók voltak s a helyszíni bizottság terepszemléje be is igazolta azok tarthatatlanságát, úgy, hogy Eötvös Károly és Friedmann Bernát ragyogó védőbeszédei után a bíróság egyhangulag felmentette a vádlottakat aug. 3-án. Csupán Solymosi Eszter anyjának ügyvédje protestált ez ellen, de felebbezését a felsőbb bíróság elutasította. A felmentés után Scharf József Pestre költözött fiával, aki bevallotta, hogy kényszer alatt tanuskodott

hamisan apja és hitsorsosai ellen. Scharf Móric rövidesen Amsterdamba költözött, ahol gyémánt-köszörűs lett, támogatta szüleit, aztán ő maga is családot alapított s 1924. halt meg. Bary vizsgálóbíró később kúriai bírói címet kapott s mint ilyen élt sokáig Nagyváradon, ahol filozemita hírében állott. A vérvádakról általában l. *Rituális gyilkosságvád, Vérvád.*

S. R.
Irodalom. Az összes 1883-iki lapok, különösen külföldi felekezeti heti lapok, így a bécsi Neuzeit, a berlini Allg. Zeitung des Judentums és a hannoveri Jeschurun. Az utóbbi L. S. (Seltmann Lajos hódmezővásárhelyi főrabbi) írt cikket, továbbá a névtelenül New Yorkban 1883. megjelent «Der rituale Mordprocess von Tisza-Eszlár» és Paul Nathan u. o. című könyve (Berlin 1890). Legrészletesebben a per legkimagaslóbb alakja, Eötvös Károly írta meg annak lefolyását «A nagy per» c. 3 kötetes klasszikusan szép művében.

Tiszaföldvár, nagyk. Jász-Nagykun-Szolnok vm. 9722 lak. A T.-i (kongresszusi) hitközség mintegy száz évvel ezelőtt alakult. A hitközség birtokában azonban csak 1853-tól kezdve vannak meglehetősen hiányos feljegyzések, így sem az alapítóknak, sem az első rabbinak a neve nem ismeretes. A multból mindössze annyit tudunk, hogy a 70-es években egy Rampler nevű kereskedő volt a hitközség elnöke. A hitközség virágzásának tetőpontját a 80-as évek táján érte el, amikor 50—60 család élt a hitközségben, melynek saját iskolája volt külön tanítóval és 30—40 növendékkel. A hitközség tagjai akkor sem voltak gazdagok, de nagy anyagi áldozatok árán fenn tudták tartani a hitközséget, rabbihelyettesük is volt, aki minden funkciót végzett. A hanyatlás a forradalom után kezdődött, amikor többen elköltöztek a hitközségből s a gazdasági viszonyok leromlása következtében a tagok nagy része annyira elszegényedett, hogy csak nehezen tudják a hitközség fenntartásának a költségeit fedezni. A hitközség iskolája pár év előtt éppen anyagi okok miatt szűnt meg. A hitközség temploma 1906. épült a tagok önkéntes adományaiból. Tagjai közül Szobotka Dezső vezet 800 holdas mintagazdaságot. A hitközség évi költségvetése 2800 pengő, melyet a hitélet ellátására, szociális és filantrópikus célokra fordít. A hitközség anyakönyvi területéhez Cibakháza, Verseny és Tiszavárkony községek tartoznak. Lélekszáma: 100, a családok száma 35, adót 40-en fizetnek. Foglalkozás szerint: 3 gazdálkodó, 4 szabadpályán levő, 15 kereskedő, 1 ügyvéd, 3 köztisztviselő, 1 orvos, 7 iparos és 1 magánzó. A hitközség tagjai közül 25-en vettek részt a világháborúban s közülök 7-en estek el. A mai vezetőség: Weisz Jenő elnök, Varga Ottó alelnök, Goldmann Adolf gondnok, Weisz Náthán pénztárnok és Gerő Zsigmond jegyző.

Tiszafüred, nagyk. Heves vm. 9543 lak. A hitközség multjára a temetőjében található régi sírkövekből lehet következtetni, melyeknek egy része 1770-ből való. Nagyobb számban 1790 után költöztek be zsidó családok a közeli Tiszaigarról, mely akkor a környék zsidóságának centruma és kerületi hitközsége volt. Tempoma, rituális fürdője volt Tiszaigarnak, sőt rabbija is, Bleier Monachem, aki nagy Talmud-tudós volt és *Kovárd Halvónon* c. könyvet is írt. Arra vonatkozólag, hogy mikor alakult át T. önálló hitközséggé, illetve mikor került át Tiszaigarról T.-re a kerületi

rabbiság székhelye, nincsenek pontos adatok. Tény az, hogy az önálló hitközség első előljárója Ernzt Gerzson volt, első rabbija pedig Rosenberg Jónás, aki 1866. halt meg T.-n. Chevra Kadisája, melynek jelenleg Weisz Gáspár az elnöke, 1803., két tanerős elemi iskolája 1876., Talmud Tórája 1908. létesült. Új temploma — a régi imaház helyett — 1912. a hitközségi tagok önkéntes adományaiból épült. Az orthodox hagyományos szellem ápolásáról a néhai Rosenberg S. rabbi által 1865. létesített jesiva gondoskodik. A Nőegyletnek Wildmann Gyuláné az elnöknője és a Sász Chevra élén Strasser Sámuel főrabbi áll. A hitközségben Jungreis Náthán főrabbi héber nyelvű munkái jelentek meg *Tórász Móse Noszon* és *Menuchász Móse* címen. A közéletben tevékenykednek: Kiss Aladár járási orvos, Nagy Jenő járási állatorvos, Singer Lajos ny. járásbíró és Halász József ny. állomásfőnök. A hitközség területről származnak: néhai Rosenberg S. volt hűfalvi főrabbi, Szöllösi Zsigmond író (l. o.) és Végh Bernát ny. miniszteri tanácsos. Nagyobb arányú vállalkozást létesítettek: Flamm Ignác (gőzmalom, téglagyár és a Tiszavidéki Bank R. T.), Blau Albert (kefegyár) és Epstein Sándor (cementgyár). A hitközség több tagja földbirtokos. Kupferstein Zoltán 1900, Léderer Gyula 1800, Weisz Gáspár 520, Flamm Ignác 325 és Steiner Ede 400 hold saját és Wildmann Gyula 800 hold bérleten gazdálkodik. A hitközség évi költségvetése 22,300 pengő, melyből 2000 pengőt fordít szociális és filantrópikus célra. A hitközség anyakönyvi területéhez Poroszló, Tiszaszöllös, Tiszaigarr, Nagyiván, Tiszaörs, Tiszanána és Sarud községek tartoznak. Lélekszáma 620, családok száma 142, adófizetők 129. Foglalkozás szerint: 3 nagykereskedő, 7 gazdálkodó, 2 tanító, 50 kereskedő, 4 ügyvéd, 5 munkás, 1 nagyiparos, 3 orvos, 3 magántisztviselő, 1 vállalkozó, 15 munkanélküli, 12 iparos, 5 magánzó és 8 egyéb. A hitközség 62 tagja vett részt a világháborúban és 7-en estek el. A hitközség mai vezetősége: Strasser Sámuel főrabbi, Flamm Ignác elnök, Rubinstein Adolf másodelnök, Lefkovits Lajos gondnok, Fischer Samu ellenőr, Spányi Gyula pénztárnok, Breuer Ferenc, Rosenfeld Dezső, Schwarc Alajos, Schwarc Samu és Funk Bernát választmányi tagok és Ellbogen Béla jegyző.

Tiszmenicz Mesullam, pozsonyi rabbi, szül. Bucsacson, előkelő rabbicaládból, megh. 1801. Veje volt Horovitz Izsák hamburgi rabbinak. Előbb Sztaniszlón és Tiszmenicen működött Galiciában s mint az ottani rabbiiskola vezetője, szerzett hírnevet magának. 1795-től haláláig Pozsonyban működött. Hátrahagyott iratai közül csak keveset adtak ki, így az *Igró Rómó* c. döntvénytárt (Lemberg 1873).

Tiszolc (Tisovec, Cs.-Szl.) nagyk. Gömör és Kishont vm. A T.-i orthodox hitközség 1882. alakult. Első előljárói Böhm József nagykereskedő, és Neumann Bernát fatermelő voltak. Első rabbija, illetve rabbihelyettese Lederer Gábor volt, aki Miskolcon halt meg. A hitközség alakulásával egyidejűleg létesült a Chevra Kadisa és a templom, melyet 1887. alakították át. A templom építése körül a legnagyobb érdemet Freimann

Mór kereskedő szerezte. A kis hitközségnek több olyan tagja van, aki jelentős szerepet játszik a község gazdasági életében. Ezek: Böhm József nagykereskedő, aki hosszabb ideig Coburg herceg bérelője és szállítója volt, a Spitz és Freiwirth cég, melynek gőzfűrésztelpe van, Frenck Dániel erdőkitermelő, Schönfeld M. mészáros, a Lichtenstein és Wilczek cég, melynek gőzfűrésztelpe van. Mindez üzemek nagyobb számú munkást foglalkoztatnak. A hitközség hírnevesebb szülöttel: Gábor Ignác író (l. o.) és Lederer Miksa ügyvéd, (l. o.). A hitközség évi költsége 10.000 ék., melynek egyrészét szociális és filantrópikus célokra fordítja. Lélekszáma 62, a családok száma 17, adót 14-en fizetnek. Foglalkozás szerint: 1 nagykereskedő, 4 szabadpályán levő, 1 orvos, 1 gyógyszerész, 4 kereskedő és 6 egyéb. A világháborúban a hitközség 10 tagja vett részt és 3-an estek el. Mai vezetősége: Buck Sámuel elnök, Grünmann Armin, Morvai Sámuel és Grün József az előljáróság tagjai.

Tiszteletnyilvánítás ima alkalmával (*Adoratio*). A T. máig meglévő formái a vallásos érzés természetes kifejezései. Benső ösztönből bontakoztak ki ezek a formák és ennél fogva a legrégebb időkig visszavezethetők. A zsidó vallás adoratiós formái asszír-babilon és egyiptomi eredetűek. Számos kifejezési forma az idők és a vallás fejlődése alatt szimbolummá vált, vagy egészen elkopott, de a megmaradt formák már a jeruzsálemi Templomban is megvoltak. Mint-hogy Izráel népe maga és legősibb kulturája is Mezopotámiából származott, jól ismerte az északi népek Baal-kultuszát és ennek formáit is. A Biblia számos helyen tanuskodik erről. Ezért volt a legrégebb T., a csók, később a csók-intés még a próféták korában is szokásban volt a zsidók között és a Baal-kultusz letűnése után a görög-római világban is megmaradt a vallásos tisztelet-megnyilvánulás formája gyanánt. Máig meglévő maradványa ennek a szokásnak Tóráköpeny, a Tóratekeres megcsókolása a felolvasás elején és végén, a Frigyszekrény függönyének s maguknak a tallisz-rojtoknak bizonyos imák alkalmával történő megcsókolása is, továbbá az, hogy az ájtatoskodók belépéskor és távozáskor ujjakkal megérintik a templomajtó oldalát és azután megcsókolják az ujjukat; az ókorban a templom-bejárat padlóját csókolták ilyen formán, még pedig nem csak zsidók, de a sémi népek általában. A sarulevetés a templomküszöbön szintén ókori szokás. A sarulevetés ma már nagyon kevés esetre korlátozódott. de át is alakult, mert ma talpnélküli posztócipőt húznak ilyen esetekben. Az Engesztelő Nap alkalmával az orthodox ritusnál máig kötelező ez a szimboliztikus sarulevetés, de kötelező minden zsidó templomban a kohániták számára áldás «duchenolás» alatt és a rabbi és előimádkozó Engesztelő Napon szintén posztócipőben végzik a modern templomokban funkcióikat. (l. *Sarulevetés*). Az ókori zsidók magasra emelt kézzel imádkoztak; ez a könyörgés bensőségét fejezte ki és asszír reliefek tanúsága szerint észak-sémi hatás alatt honosodott meg. Az imáközben való meghajlási formák szintén a zsidó vallás kezdetéig nyúlnak vissza. A

keleti népeknél ez a meghajlás eredetileg teljes földre borulás vagy teljes térdhajtás volt, mely alkalommal az imádkozó homlokával megérintette a földet. A jeruzsálemi Templomban még szokásban voltak e formák, de ma már, erősen mérsékelve, csupán tiszteletadási szimbolumképpen használatosak. A Talmud teljes részletességgel foglalkozik a tiszteletadási formákkal és megállapítja ezek használatát az imák, ünnepek és szertartások szerint. A térdelés asszír eredetű, de a zsidóságnál csupán az Engesztelő Nap egyes imái alkalmával volt ez előírva úgy a kohániták (papok), mint az összesség részére. A földig leboruló térdhajtás, a templom padlójának megcsókolásával járó térdhajtás is megvolt eredetileg. A térdreborulás annyira szabályozva volt már a jeruzsálemi Templom, ill. a talmudszerzés korában, hogy az csupán mai formájában létezhetett. A teljes térdreborulást a kereszténység az ősi szokás nyomán honosította meg, de akkor a zsidóságnál az már csak mai formájában létezett. A zsidó vallás a földreborulást és teljes térdhajtást a máig élő liturgia szerint Magyarországon is csupán az Engesztelő Napra írja elő, ill. engedélyezi és pedig szigorúan meghatározva annak módját. Ez az «Olénu» ima mondása és a főpapi funkciót leíró szövegbe felvett magasztos imádság recitálásakor történik. A jeruzsálemi Templom fennállásakor ez úgy történt, hogy amikor a Kohen-Góдол (főpap) az Isten-nevet fennhangon kiejtette, ő maga és utána az egész gyülekezet földrevetette magát. Ez a *nefilasz ápdám*, melyet ma az említett engesztelő-napi ima alkalmával az előimádkozó és rabbi az egykori szabályok szerint gyakorolnak (összetett lábakkal, térdelve, leborulva s ugyanazon helyre felemelkedve). A térdhajtásnak utánzása és meghajlással való helyettesítése máig megvan bizonyos imarészek elmondása közben, így a semóné eszré, a naponként háromszor elmondott tizennyolc-áldás kezdetén, közepén és végén s ez a meghajlás már a jeruzsálemi Templomban ugyanúgy volt megállapítva. Úgyszintén már a Talmud megállapítja teljes pontossággal, mely imák mondandók állva és melyek ülve. Az állva imádkozás és az ég felé nézés szép szokása asszír eredetű, úgyszintén a kohániták kézfelemelése is. Végezetül meg kell említenünk egy különös szokást, mely a chászideusok közt máig megvan, s amely szintén ókori sémita eredetű: Ez a kezek dörzsölése ima közben, mely az ó-germánoknál is megvolt, s amelyet árja eredetűnek tartottak, holott az összes ókori sémi népek használták azt adorációnál. A keresztény vallások adorációs formái a Jézus előtti korban a zsidóknál is előforduló sémi szokásból eredtek, maga a zsidó vallás azonban már a kereszténység keletkezése korában a tiszteletnyilvánításnak csupán ma használatos, módosított formáival élt. (V. ö. *Ginzberg* (Jew. Encycl.); *Noovack*, «Lehrbuch d. hebräischen Archeologie II.»; *Riehm*, «Handbuch d. biblischen Altertums I.») s. R.

Titkos zsidók v. zsidózók (*kryptojudok*), l. *Inkvizíció* és *Judaizálás* címszavakat.

Tizenhárom hitágazat. Héberül: *Selósé* eszré *ikkórim*. (l. *Hitágazatok*.)

Tíz parancsolat (*Tíz Ige*), l. *Dekalógus*.

Tnach, a Biblia három főrésze, tehát a Tóra, a próféták és egyéb szentiratok. A szó a Tóra, néviim (próféták), keszuvim (iratok) kezdőbetűinek összevonásából keletkezett.

Tóchéché (h.). Mózes fenyítő beszéde a törvénszegők ellen. (Móz. III. 26. 14—46 és Móz. V. 28. 15—69. (L. *Mi sejtirce*). Ezt a Tóra-olvasás alkalmával halkán olvassa az előimádkozó. Mózes a feddéseket és átokformulákat a lévíták ajkaira adja. A súlyos dorgálás kifejezésére a német nyelv innen konstruálta meg a *Leviten-lesen* szóképletet.

Todesco Herman, nagyiparos és humanista, szül. Pozsonyban 1792., megh. u. o. 1844. nov. 23. Teljesen saját erejéből alapította meg akkor hatalmas méretű selyem- és textiláru üzletét és gyárait, melyeket külföldi tanulmányútja tapasztalatai alapján ő és fiai tovább fejlesztettek. Az örökös háborúk és a kolerajárvány folytonos állami megrendeléseket vontak maguk után, úgy, hogy Pádua mellett is telepet vásárolt 1835. Ipari tevékenysége mellett jótékonyága közmondásos volt. 1843-ban a pozsonyi elemi iskola részére telket és házat vett és a hitközségnek ajándékozta. Az iskola megnyitása alkalmával Mária Dorottya főhercegnő is jelen volt. A zsidó kézműegyletnek 10,000, a bádeni zsidó kórháznak 20,000 forintot adott, Marienthal városnak, ahol gyártelepe volt, iskolát és óvodát adományozott, azonkívül a zsidó iparegyletnek hatalmas összeget adott, hogy annak kamataiból felekezeti különbség nélkül segílyeket nyújtsanak. Ezenkívül a bécsi kórházakról is gondoskodott. Fiai: *Eduard báró* és *Moritz lovag* a Hermann Todesco's Söhne bankház főnökei voltak. Az idősebb 1869. lett báró és igen jótékony volt és 1854. az osztrák belügyminiszter útján 60,000 forintot adott elszegényedett tisztak és 40,000 forintot a zsidó tanulók konyhája javára. Azonkívül 50,000 forintot adott a bádeni T.-kórház részére. Leányát *Henry Worms* angol báró vette nőül. Harmadik fia Hermann, a T.-család veszprémmegyei Vázsonyközségi birtokán, 1876. lovaglás közben szerencsétlenség áldozata lett. S. R.

Tohu vabohu (h.). *Puszta és kietlen*. A Biblia szerint ilyen volt a világűr állapota a teremtés előtt. A bibliai kifejezést majdnem minden kultúrnyelv átvette és mindegyikben zavaros állapotot jelent.

Toldosz, hetiszakasz, mely *Mózes* 1. könyve 25. fejezete 19. versétől a 28. fejezet 10. verséig terjedő részt foglalja magában. Rövid tartalma: Ézsau és Jákob, Izsák szövetsége Abimelecchel, Izsák áldása. A hetiszakaszhoz tartozó prófétai rész *Mallachi könyve* 1. fejezetének elejétől a 2. fejezet 7. verséig terjed. A tórai és prófétai szakasz között az az összefüggés, hogy a próféta is Ézsauról és Jákobról beszél.

Tolerált, azaz tűrt zsidó. 1786-ban helytartósági rendelet tette lehetővé, hogy zsidó Pesten megtelepedhessenek és T. zsidó lehessen a városban. Ez ideig egy századon keresztül csak átutazó zsidók tartózkodhattak Pesten (l. *Commoráns*). T. csak az lehetett, aki a türelmi jogot a helytartóság révén a királytól megvásárolta. Az első pesti tűrt zsidó óbudai Oppenheim Izrael Ábrahám volt, aki később keresztény hitre tért.

Tollagi Adolf, színész, szül. Debrecenben 1862 ápr. 27. Tizenhétéves kora óta a színművészeti pályán volt s 1890 óta a főváros színházaiban működött, főleg komikus és operette-szerepekben vált ki. A Népszínház megszűnéséig annak tagja volt.

Tolna, nagyk. Tolna vm. 8239 lak. A T.-i (statusquo) hitközség múltjáról semmi közelebbi adat nincs. Mindössze az bizonyos, hogy az első rabbija Ungár Joel a XIX. sz. első felében működött, de egyben paksi pap is volt, tehát akkor még T. nem is lehetett önálló hitközség. Az első jegyzőkönyv 1861 jan. 12.-ről datálódik. Akkor alakult meg a hitközség és akkor választották meg Hofbauer Lipótot, Stern Mórt, Eisler Józsefet, Weisz Adolfot és Wieser Jakabot első előljárókká. Az istentiszteletet évtizedekig kis imaházban bonyolította le a hitközség és csak 1914. került sor a templom felépítésére. Iskolája már 1870. állott, 1924. a növendékek számának lepadása miatt beszüntették, 1928. a népességi viszonyok javulása következtében ismét megnyitották. Chevra Kadisája 1862. létesült. Jelenlegi elnöke Steiner Lajos. Nőegylete Stern Miksáné elnöklete alatt áll. A hitközség tagjai közül többen foglalkoznak intenzív gazdálkodással. Somogytúri Kunffy Károlyné 650, Papp Lajos 600 és Heisler Imre 400 holdas mintagazdaságot vezetnek. A hitközség költségvetése 5800 pengő, melyből kisebb összeget fordítanak szociális célokra. Anyakönyvi területéhez Szedres és Mózs községek tartoznak. A lélekszám 212, a családok száma 78, az adófizetőké 68. Foglalkozás szerint: 1 nagykereskedő, 4 gazdálkodó, 1 tanító, 39 kereskedő, 1 köztisztviselő, 5 magántisztviselő, 15 iparos, 2 magánzó és 9 egyéb. A világháborúban résztvett 37 hitközségi tag közül 8-an estek el. A mai vezetőség: Adler Simon elnök, Steiner Lajos másodelnök, Dániel Zsigmond pénztáros, Bloch Ármán, Ehrlich Mór, Mandl Lajos és Trutzer Adolf előljárók.

Tolnai, I. Béla, gyógypedagógus, szül. Felsőnyéken (Tolna vm.) 1858 dec. 25. Iskoláit Veszprémben és Budapesten végezte. Tanári állást vállalt 1879. az Izr. Siketnémák Orsz. Intézeténél, ahol egyhuzamban majdnem 50 évig működött, 30 évig tanári minőségben, 19 évig pedig mint az intézet igazgatója. Egész pedagógiai pályája az Izr. Siketnémák Orsz. Intézetének fejlesztésével, fejlődésével és felvirágoztatásával forrott össze. Előadásaival, hírlapok és szaklapok hasábjain közzétett cikkeivel a siketnémák ügye iránti érdeklődést felkeltette, szakadatlan fárasztó munkában eltöltött félszázados tevékenységével naggyá és megbecsültté, a legmodernebb tanügyi követelményeknek megfelelővé tette intézetet. K. D.

2. **T. Simon**, lapkiadó, szül. Nagyváradon 1867 márc. 26. Tipusa a self-made-man-nek, aki a legalacsonyabb sorból küzdötte fel magát az egyik legnagyobb magyar kiadóvállalat tulajdonosává. Nyolc éves kora óta önálló. Karrierjét azzal kezdte, hogy a kávéházakban összevásárolta az elhasznált újságokat és azokat eladta. 1898-ban indította meg *Tolnai Világlapja* címen képes hetilapját, mely a legszélesebb körű közönség igényeihez alkalmazkodva hatalmas népszerűsége tette szert s ma kétségtelenül a legel-

terjedtebb folyóirat. Kiadott még egy világtörténetet, egy többkötetes Tolnai Világlexikont és számos szépirodalmi és népszerű tudományos munkát, amelyekkel igen nagy szolgálatot tett a népművelődésnek. Kiadásában jelennek meg a Délibáb c. színházi hetilap, a Bazár c. divatlap és több más, hasonlóképen elterjedt folyóirat. Vállalata hatalmas újságpalatájával és modern felszerelésével amerikai méretű és tempójú üzem.

V. A.

Tonelli Sándor*, közgazdasági és szociológiai író, szül. Nógrádverőcén 1882 jún. 2. A budapesti egyetemen tanult és jogi doktorátust tett, majd Amerikába ment a munkáviszonyok helyszíni tanulmányozása céljából. 1908-ban az Orsz. Ipari-egylet titkára, 1913. pedig a szegedi Kereskedelmi Iparkamara főtítkára lett. Munkatársa számos közgazdasági és szociológiai folyóiratnak és magyarra fordított több angol író. Önállóan megjelent művei: *Bosznia és Hercegovina közgazdasági élete* (1909); *Angolok és amerikaiak* (1910); *A drágaság* (1912); *A magyar közgazdasági érdekképviseletek* (1914); *Magyarország a világpolitikában* (1922); *A turanizmus* (1922); *Emberi miniatűrök* (1925).

Tóra. (h.) *Utmutatás*; szorosabb értelemben papi tanítás. Az irodalom kizáróan Mózes Öt Könyvére (*Pentateuchos*) foglalta le a kifejezést. A Bibliának hármassá beosztásában (*Tóra, nevim, keszuvim*) annak főrészét alkotja és első helyen áll. Külsőleg, terjedelmi szempontból öt részre oszlik a T., de tartalmi tekintetben egységes. Viszont másnemű beosztást is követel, ha egyes részeinek tartalmát és szellemét vizsgáljuk. A külsőleg beosztás a következő: 1. *Bérésisz (Genesis)*, a világ története József haláláig. 2. *Sémósz (Exodus)*, a történet folytatása, de ezt itt-ott törvények szakítják meg, többek között a *Tíz Ige*, a *Szövetségkönyv* gyűjteménye. 3. *Vajikró (Leviticus)*, törvények, a szentség törvényei, áldozati és más törvények. 4. *Bamidbor (Numeri)*, vegyes törvények, itt-ott megszakítva történeti epizódokkal a pusztai vándorlás korából. 5. *Devórim (Deuteronomium)* főképpen olyan törvények, amelyek nagyrészt már az előbbi könyvekben találhatóak és csak az itt-ott módosított szöveggel különböznek azoktól (Pl. a *Tíz Ige*). Ezért ezt a könyvet a *törvényisméltés*-nek (*misné Tóra*) is nevezik. Tartalmi tekintetben mindenekelőtt elbeszélő, törvényadó és hitbuzdító, vagy paraenitikus részekre oszlik. Az elbeszélő elemek részben történeti jellegűek, részben pedig hagyományok, amelyeknek csak a magja historiai, de a századok szóbeli hagyománya már költői burkolatot szőtt köréjük. A T. szerzőjéül Mózeset vallja, de nem ő maga adja elő az eseményeket és a törvényeket, mindig mint harmadik személy szerepel. Mint-hogy Mózes haláláról is szól a T., a bibliakritika azt véli, hogy nem csupán a Mózes-től eredő T.-t jelentheti, hanem a Mózes-ről szólót is s e feltevésében megerősíti az a körülmény, hogy elnevezése későbbi eredetű (Mózes Tórája, Maleachi 3) és a Szentírásnak más könyvét is nem mindig az írta, akinek nevét viseli (*Jósua Könyve, Királyok Könyve, Jób Könyve*, l. *Bibliakritika*). A hagyományos zsidó felfogás természetesen nem azono-

sítja magát ezzel a feltevéssel. A *T. szerkezete* igen bonyolult és áttekinthetetlen. Hármassá tartalma egymásba folyik, csak az elsőkönyv tisztán elbeszélő és sorrendet tartó, a többinél elbeszélés és törvény minden felismerhető rendszer nélkül váltakozik. A Mózes első könyve az Isten-állam (theokrácia) kiépülését írja meg. Első részében általános emberi vonatkozású (1—11), második részében az izraelita ősatyák életét írja meg 10 *Tóledosz* c. leszármazási történetben. Mindezekben is észrevehető a szerkesztési terv, mely szerint előbb a család mellékágaival végez, hogy aztán a főágnál hosszasan időzhessen. Magukból a törvénygyűjteményekből sem sikerült eddig az egymásutáni logika elveit megállapítani. Ez áll gyakran egyes mondatokra is, amelyekben az egyesszám és többesszám sokszor váltakozik (pl. «Tanítsátok rájuk gyermekeiteket, beszélve róluk, mikor házadban ülsz» stb.). A *T. tanításai* kiterjednek Istenre, az emberre, a világra, Izraelre.

I. *Istenre vonatkozó tanításai*: Isten neve *Jhvh*; ismeretlen eredetű. Maga a T. e névnek ép úgy ad népetimológiát, mint a személyneveknek, melyeknek eredete már elhomályosult és érdekelni kezdte a népfantáziát. *JHVVH* e népies magyarázat szerint (*Móz. II. 3. 15*) itt így mutatkozik be: *Ehje aser ehje*, vagyis: «Vagyok, aki vagyok». Ez a meghatározás *föltétlenül, változatlanul* levő jelentést tulajdonít neki. A zsidó vallásgyakorlatban e szót *Adónajjal* helyettesítik. Ez az Isten a más egykorú vallások istenségétől eltérően nem a természet erőinek megszemélyesítője, hanem a természet fölött álló, semmihez nem hasonló lény, aki a jót kívánja, jó-ságért teremtette a világot és az embertől is első-sorban a jónak megvalósítását követeli. Mivel a jó csak egyirányú lehet (több jó, többféle igazság vagy többféle szeretet egymással ellenkezik), Isten is csak egyetlen egy. *Halljad Izrael: JHVVH, a mi Istenünk egyetlen Lény*. E lény elismerése kizár minden más istenséget, mert ő maga alá rendeli a természeti erőket, elnémítja a Leviathánt és követeivé teszi a szeleket. Semmi bűvészet őrajta ki nem fog, csupán az ember nemes érzülete és az abból folyó nemes cselekedetek bírnak előtte értékkel; ezeket megjutalmazza, a rosszat megtorolja. Tekintve, hogy előtte az ivadékok váltakozása csak olyan, mint saját magunk előtt szervezetünk sejtjeinek váltakozása, melynek tudatában sem vagyunk, mivel csak a teljes Énre irányul figyelmünk és életakaratumk: Isten is a nemzedékek sorsát egységnek veszi és a büntetésben, mint a jutalmazásban a kollektívizmust érvényesíti, úgy hogy a bűn az emberre nézve harmad- és negyed-ízigleni megtorlással, a jótét pedig ezredízigleni jutalmazással válik. A jó lévén az abszolút cél, a büntetésnek nincs öncélja, ez csak eszköz a javításra, minélfogva elejét is veheti az ember a bűnbánattal. Míg más vallásokban azzal a felfogással találkozunk, hogy a bűn önmagában létező valami és bűvös körébe vonzza az embert, de túl is éli a nemzedékeket, addig bibliai felfogás szerint csak az ember elhatározásában létezik a rossz, mint annak egyik iránya; különben pedig Isten úgy sem tűrné maga mellett a rossz megtestesítését s ha-

talomgyakorlását. Szól a T. Isten igazságosságáról és Izráellel kötött szövetségéről, is de ezek, csak a nép nyelvéhez alkalmazkodó képzetek (l. *Anthropomorphismus* és *Anthropopathismus*). A T. hangja az igazságszolgáltatásról sokkal keményebb, mint pl. Hósea prófétaé, akinél az isteni könyörtületesség válik uralkodó elvvé. Ezt tisztán a történeti helyzet magyarázza. A történeti pályája elején álló, ifjúkorát élő néppel szemben régi nevelői felfogásnak megfelelően szigorú hangnemben folyik a feddő figyelmeztetés, míg a szenvedésektől gyötört beteg néppel a próféta már úgy bánik, mint beteg gyermekével az anya. Mózes még harmad- és negyedikzsigleni büntetést helyez kilátásba, de Ezékiel próféta már sokszorosán hangoztatja, hogy «fiak nem lakolnak az atyákért és atyák nem a fiakért, kiki csak a maga bűneiért lakolhat». Ezékiel helyesen interpretálta Mózes szavait és korának műveltebb szelleméhez mérten írta át a mózesi fogalmazást. Az Istenhit megszilárdítására a T. *szertartásokat és intézményeket* rendel el, hogy állandóan emlékeztessék az embert Istennel szemben való kötelességére. Ezek az áldozás lelki formái és gyakorlásuk egyenlő azzal az áldozattal, amelyet Istennek abból ajánlunk fel, amit nekünk Ő adott. Ilyen áldozat a mi lelkiségünkben, szellemi adományainkból az *atyai tanítás*: «Beszélj Isten dolgairól, mikor házában ülsz, mikor az úton jársz, mikor lefekszel s mikor felkelsz» (Móz. V. 7. 7). A szertartások a T. tanításában nem tévesztendők össze a szentségekkel, melyeknek más vallásokban az a rendeltetésük, hogy maguktól hassanak, függetlenül az emberi érzülettől, gépiesen és föltétlenül. A T. mindig hangsúlyozza Istennek «teljes szívvel és teljes lélekkel való szolgálatát.» (U. o. 4. stb. helyen). A további áldozatok sorába tartozik: a *Szentély* vagy *találkozás sátra*, melyet a nép magával hordozott a pusztai vándorlás idején át, ez a végtelen térből való áldozás. Az időből való áldozat: az *ünnep* (l. o.); az anyagi javakból való adomány: az *áldozat* (l. o.); a személyi életből való áldozat: a *körülmetelés*. (L. *Circumcizio*).

II. A T. tanítása az emberről. Az ember a teremtett lények sorában utolsónak jelenik meg, mikor már minden készen van és ő rá vár, hogy «uralkodjék az állatokon, a tenger halain és a levegő madarain» és hogy ő adjon mindennek nevet, vagyis az ő szempontjai érvényesüljenek mindennek megítélésében (antropocentrikus világ-felfogás). Az embert Isten a föld porából teremti és lehelletet ad beléje a maga lehelletéből vagy lelkéből, ami népies kifejezése annak, hogy az ember egyrészt földi, érzéki lény, másrészt az Isten lelkét is hordja magában és így legalantasabb vágyai közepette is érez áhítozást a Legfelsőbb Lény iránt. Még világosabban jut ez kifejezésre abban, hogy «a maga képmására, hasonlatosságára teremtette Isten az embert.» Egy emberpártól származtatja a T. az egész emberiséget. Ezzel azt az eszmét juttatja kifejezésre, hogy Isten akaratából folyólag az emberiség egy nagy testvériség.

III. A világ a T. teremtési elbeszélése szerint, láncolatossága a lényeknek, melyben az a sorrend érvényesül, mit a teremtés egymásutánja

mutat. A legalsóbbrendű az élettelen világ, ég, víz, szárazföld (ásvány), ez arra van teremtve, hogy helyet és táplálékot nyújtson a növényzetnek, mely magvathordó és így örök életre van rendelve, amellet, hogy az egyének folyton váltakoznak és újult erővel bíró új nemzedéknek adják át helyüket. A növények vannak hivatva táplálékot nyújtani az állatvilágnak, mely nyomukba lép. És végül az ily módon megterített asztalhoz lép az ember, ki úgy az állatokat, mint az alatta álló növény és ásványvilágot uralma alá hajtja és fenntartására fordítja.

IV. *Izráelre* vonatkozólag tanítja a T., hogy Isten kedvelt, kiválasztott népe (l. *Választott nép*), amennyiben Isten tanításaira hallgat és népek papjává szegődik. «Nem azért, hogy talán nagyobbak volnátok mind a népeknél, tüntetett Isten ki benneteket, hogy kiválasszon benneteket, hisz ti a legkisebb vagytok mind a népek között, hanem mivel megszeretett Isten benneteket és mivel megtartja esküjét, melyet őseiteknek tett» (Móz. V. 7. 7, 8). A megszeretés csak előző érdemen alapulhat s ezek visszanyúlhatnak az ősök erényeire. A kiválasztás tehát nem előlegezése kiváltságoknak, hanem utólagos jutalmazása öröklött, nemesebb gondolkodásnak. Ugyanez áll a T. hangjára is, viszonyítva az Új-Testamentuméhoz. Emebben általában a könyörtületesség hangja az uralkodó, bár a büntetés, az örök kárhozat, égő kemence (Máté 13. 42), «fogak vacogtatása» sem ismeretlen (Luk. 13. 28; Máté 8. 12 stb.). De ez nem tüntet fel különbséget az Istenfogalomban az ótestamentumi «boszúálló Istennel» szemben. A zsidó Biblia is a büntetésnek javító, sőt szeretetgyakorlási célzatát tanítja (Jób 5. 17; Példab. 3. 12) és a büntetés intézményéről az Új-Testamentum tanítói célzata sem tud lemondani.

A T. *magánjoga* nagyjából azonos az összémmel, melyet a Hammurabbi kódex is feltüntet. A *büntetőjogban* messze kimagaslik az ókor törvényei közül az emberséges bánásmóddal. Elrendeli ugyan a botbüntetést, sőt ismeri a halálbüntetést is, de szinte kizárta teszi alkalmazását. A börtönbüntetést nem ismeri, történeti elbeszélésben említ ugyan ideiglenes vizsgálati elzárást is (Móz. IV. 15. 34), úgyszintén ismeretlen előtte a vallási kínzás, a megszégyenítés; még az akasztott embert sem engedi éjjelen át az akasztófán hagyni (Móz. V. 21. 23). A büntetőjog ezen józan-sága, mely középut a keleti kegyetlen s a mindent megbocsájtás elméleti tana között, tette életképpé a zsidóságot a folytonos környezetváltozásban. *Házassági törvénye* a nő teremtéséről szóló elbeszélésének szellemében van elgondolva. Eszerint a nő a férfiből vétetett és el kell hagynia az embert atyját, anyját, hogy így egy lényvé váljanak (Móz. I. 2. 24). Ehhez hasonló rendeltetést semmi más törvénykönyv nem adott a házasságnak. A T. egyébként messzemenő tisztaságot ír elő úgy a rokonvér-keveredés elkerülése, mint egyéb tekintetben. A fajtalankodás, a házasságtörés tilalmait azal okolja meg, hogy az erkölcstelenkedés megfertőzheti az országot, ez pedig kiveti aztán lakóit (Móz. III. 18. 24—28). A törvény egyéb tekintet-

ben egyenlő elbánást követel bennszülöttel vagy idegennel (*Móz.* II. 12. 49; IV. 15. 16). A rabszolgát is részesíti a szombati nyugalom áldásában (I. *Szombat*). Külön méltatást igényel a T.-i szegényjog. Tiltja a szegény szorult helyzetével való visszaélést, a zálogvétellel járó megszegyenítést, az adósság behajtásánál a megszegyenítést és kíméletlenséget. Elrendeli a szegény támogatását számos alakban, ezek: a szegények számára hagyandó termés, a szegénytized, a szombatévi termés átengedése, az adósság behajtásának szünetelése ez esztendőre és végül a jóbelév, melyet a szegények hitbizományának nevezhetünk (I. *Szombatév*, *Jóbelév*). A maga nemében egyedül áll a T. *hadijoga*. Elrendeli, hogy mindenekelőtt a pap hasson a nép lelkületére. Azonkívül elrendeli, hogy aki új házat épített, de még nem avatta fel, vagy szőlőt ültetett és még nem szüretelt, vagy nőt jegyzett el és még nem vette nőül, vagy pedig, akit leküzdhetetlen félelem fog el, mind térjen haza. Ha város ostromához lát a hadsereg, előbb békeajánlatot kell tennie, ha az ellenség elfogadja és a kaput megnyitja, akkor a népet adófizetővé tegye (személyes rabságba ejtés nélkül, mint *Jós.* 9. 27; *Bír.* 1. 28; *I. Kir.* 9. 21-ből kitűnik). Csak a békeajánlat visszautasítása esetén szabad, a nőket, a gyermekeket és az állatot zsákmányul ejteni. Ostrom alatt nem szabad a gyümölcsfákat kivágni, mert «ember talán a fa, hogy miattad ostromba jusson?» (*Móz.* V. 20). A haditábor tisztántartásáról is intézkedik a T. (*Móz.* V. 23. 10—15). A hadban zsákmányolt nővel szemben emberséges bánásmódot parancsol: egy havi időt kell neki adni, hogy szüleit és otthonát meggyászolhassa, csak azután dönthet a hódító véglegesen a sorsa felett. A hadijog alapján a hódító elveheti feleségül, vagy pedig szabadon bocsáthatja, de rabszolgának nem adhatja el és nem szabad zsarnokoskodnia fölötte, ha megtartja. (*Móz.* V. 21. 10—14). A T. humanitása megnyilvánul a *rabszolga*jogban is. Az adósnak rabszolgául ejtését nem tiltja a Szentírás, de számos helyen rosszalja azt (Így *Jób* 31, 13: «Ha semmibe vettem volna igazát rabszolgámnak vagy szolganőmnek, mikor perbe szálltak ellenem, ugyan mit cselekedhettem volna, ha Isten felkelt volna ellenem és ha számon kért volna, mit feleltem volna neki? Nem az teremtette őt is, aki engem teremtett az anyaméhben»). Rabszolgák egymásközötti házasságából a gazda házában született rabszolgagyermek kiváltságos elbánásban részesült. A szombati munkaszünet rabszolgának is kijárt, úgy szintén az áldozati lakoma. *Rabszolgárlás* halálbüntetés terhe alatt tilos (*Móz.* II. 21. 16), jelentékeny testisértése fejében felszabadult a rabszolga (*Móz.* II. 21. 26); szökött rabszolgát kiszolgáltatni nem szabad (*Móz.* V. 23, 16); héber rabszolgát eladni nem lehet és magát eladó rabszolgát nem szabad rabsorban tartani (*Móz.* III. 25. 39). A rokonnak megvan a joga a kiváltásra (*u. o.* 47—49). Hét esztendő után felszabadul a héber rabszolga (*Móz.* II. 21, 2) és ekkor nem bocsátható el üres kézzel (*Móz.* V. 15, 12—15). (A rabszolgásgágot az Új-Testamentum sem tartja szükségesnek megszüntetni sőt hűségre figyelmezteti a rabszolgát (*Kol.* 3. 22; *I.*

Kor. 7. 20). Kimagasló a T. felfogása az *állatvédelmi törvényekben*. Nem szabad a nyomtató ökrök száját leszíjazni (*Móz.* V. 24. 4), tilos ökröt és szamarat (nem egyenlő erővel húzó igásállatokat) egyazon ekébe befogni (*Móz.* V. 22. 10), madárfészket végkép kipusztítani (*u. o.* 6), barmot a borjával egy napon levágni (*Móz.* III. 23. 28), a borjút 8 napos kora előtt anyjától elvenni és levágni (*Móz.* III. 22. 27), kecskegödöllyét anya tejében főzni (*Móz.* II. 23. 19), terhe alatt roskadozó állatot fel kell segíteni (*Móz.* II. 29. 4). Nem szabad az állatot természetéből kivetkőztetni, kasztrálni (*Móz.* III. 22. 24), keresztezni (*u. o.* 19. 19). Másfélévezredes gyakorlat után is Pál apostol mégis félreértette az állatvédelem nemes szempontjait «Mert a Mózes törvényében meg vagyon írva: «Ne kösd fel a nyomtató ökröknek száját (*Móz.* V. 25. 4) «talán az ökrökre vagyon-e az Istennek gondja?» (*I. Korinth.* 9. 9). Csak allegorikus értelmezés mellett érti, hogy: «Mindenesztül miattunk mondja azt (a T.), mert érettük iratott meg, hogy aki szánt, remény fejében kell szántania és aki csépel, részesülés reményében csépel. Ha mi szellemit vetettünk nektek: nagy dolog-e, ha test munkáitokat aratjuk?» (A gyümölcsfák védelmét, I. *Hadijog*.) A T. törvényeinek *általános jellemzését* maga a T. nyújtja e szavakban: «A parancs, melyet Én meghagytam nektek, nem emberfölötti és nem elérhetetlen. Nem az égben van, hogy mondhatnád, ki megy fel érte az égbe, hogy lehozza és kihirdesse, és nem a tengeren túl van, hogy mondhatnád, ki megy el érte a tengeren túlra, hogy elhozza és kihirdesse, hogy teljesítsük, sőt igen közel van hozzád: szádban és szívedben van, hogy teljesítsed» (*Móz.* V. 30. 1—13).

A T. *történeti elbeszélő részei*: nem szorítkoznak Izráel életére, hanem érdeklődésük körébe vonják az egész emberiséget és ennek háttérében a világot, úgy azonban, hogy ezen legszélesebb alaplól indulva, küpszerűen mind szűkebb körbe emelkednek, a három patriárka leszármazottjain át Jákob családjához, ezen belül pedig Józsefhez és azontúl ismét Izráel népének egyetemébe szélesednek. Különös bájt ad ez elbeszéléseknek az a művészi módja, hogy az istenséget belevonják az eseményekbe, emberi vonásokkal ruházzák fel, családias könnyedségben tüntetik fel, mindamellert mennyei fenségét nem tépázzák meg. Noha sémi hagyományok emlékei még áttetszenek némelyik elbeszélésen (teremtés, özönvíz története) a régi mítosz fantasztikusságának s pogány nyersségének itt nyoma sincs. Az elbeszélés egyszerű, kalandmentes, célja felé törekvő, helyi vonatkozások helyett a világrend szerkezetét igyekszik kimutatni. Az *Alkotó* földöntúli fenségben áll teremtményeivel szemben, nem fárad és nem vesződik, hanem pusztán «Legyen» szavával idézi fel a mindenséget a semmiségből. A teremtés mindamellert időben megy végbe, hogy a hetedik nap szentsége meg legyen alapozva. A teremtés sorrendje is céltudatos (teleológikus): az alsóbb rendűtől a felsőbb rendű felé halad és betetőződik az emberrel, mint a teremtés uralkodójával. Az ember bűnbeesésénél mesteri az isteni igazságszolgáltatás menete. Míg

a bűn értelmi szerzője a kígyó, első elkövetője az asszony, követője a férfi, a kihallgatásnál a sorrend a rajtakapottal kezdődik, ez áthárítja a nőre, ez visszahárítja a kígyóra, «akit Isten adott melléje»; a büntetés aztán ismét a legfelelősebbnél kezdődik és így halad vissza a kígyóig. Az özönvizet erkölcsi romlottságra vezeti vissza a Szentírás és Noét jámborsága menti meg. Az ősatyák nem félistenek, hanem jámbor emberek emberi gyarlóságokkal, melyeket a T. néha derűsen a legtökéletesebb moralitás elnézésével, néha erkölcsi rosszalással ecsetel. A családi történetek a későbbi néptörténet lekicsinyített élőképei; mint ilyenek, rendkívüli tudományos jelentőségűek, úgy etnográfiai, mint kulturtörténeti tekintetben. De ezen mélyebb vonatkozások nélkül is a világirodalom gyöngyei közé tartoznak az epikus körülményesség és nyugalom, máskor a drámai feszültség és jellemeccsetelés tekintetében. Ami azonban szentségük jellegét megállapítja, az vallásos szemléletük magasztossága, mellyel a történeti események fölött ítéletet tartanak. Bölcséleti szemszögből rámutatnak az emberi sors tragédiájára, a munka eredetét vallási probléma tárgyává teszik, az anyasági szenvedést csak úgy tudja az elbeszélő igazolni, ha isteni büntetésnek minősíti; a népek örökös háborúskodását pedig és a nemzetek elbizakodottságát is csak isten büntetéseiként találja megmagyarázhatónak.

A *T-tekercs*. A T.-t templomi felolvasás céljára mai napig ósrégi alakban: pergámenre, külön e célra készített tintával írja az erre rabbisági képesítéssel bíró egyén (*szófé*) a Talmudban meghatározott rendszabály betartásával (I. *Szóferim, Tóráírás*).

A *T. tekintélye, (szentsége)*. A T. a zsidó vallás alapkönyve és a kánonban is az első helyet foglalja el. A talmud-midrásai irodalom költői formákban ecseteli a T. világelőttiségét és felsőbbrendű tekintélyét. A T. első verséhez fűződő *Midrás Rabba* szerint Isten a T.-ba tekintett s úgy teremtette a világot. Más hely szerint (*Sabat* 88b) Isten 974 emberöltőn át tartotta magánál a T.-t. mielőtt átadta. A T. nem nemzeti jellegű, hanem a világnak van szánva. «A pusztában adta Isten a T.-t, szabad nyilvános térségen. Ha Izráel földjén adta volna, a világ népei azt mondanák, hogy nincs részük benne» (*Mechilla* 70a). A T. megszentelő hatását magában hordja: «Írva van: engem elhagytak és T.-mat elfelejtették». «Bár csak engem hagytak volna el, de T.-mat őrizték volna meg, akkor a benne rejlő erő visszavezetné őket hozzám.» (*Chaggiga* I. 7). «Tanuld a T.-t, ha nem is magáért a T.-ért, mert az rávezet, hogy majd magáért a T.-ért fogod tanulni» (*Názir* 23b). A T. oly természetes törvény, hogy az ősatyák is tartották ösztönszerűen. Az egyiptomi kivonuláskor Izráel fia magukkal vitték József koporsóját és utóbb a frigyládát. Mikor kérdezték a népek, mit jelent a koporsó a diadalmenetben, azt felelték: «az egyik lábában az fekszik, aki teljesítette, ami a másikban írva van. A Szentírásnak azt a törvényét: «ne állj boszút és ne tarts haragot», a testvéreivel szemben teljesítette, mert megbocsátott nekik. F. M.

Tóráírás. Tórapéldányt a megállapított írásszabály szerint kell készíteni. A zsinagógákban őrzött Tórák külseje megegyezik a jeruzsálemi Tórák külsejével. A keleti népek már régen bőrre írtak, ezt a szokást a zsidók is követték. Háromféle bőrt használtak az íráshoz: a *gevil-t*, a *keláf-ot* és a *dochsosztos-t*. Gevilnek nevezték a bőrnek azt a fajtáját, amelyről csak a szórt kaparták le. Ha a bőrt kettérepesztették, akkor a bőr külső részét «keláf»-nak, belső részét «dochsosztos»-nak nevezték. A pergament e két formája közül a «keláfot» használták a T.-ra. Olyan vad- és háziállat bőrét szabad a széfer készítésére használni, amelynek húsát élvezni szabad. A Tórárt csak fekete tintával szabad írni. A Talmud szerint koromból (vagy inkább olajkoromból) kell a tintát készíteni. A talmudi korban írónaddal írták a Tórárt, később madártollal, de nincs tiltva az acéltoll használata sem. A vonalozás a T.-nak elmaradhatatlan része. Az ó-hébernek csak a benyomott vonalozást ismerték és ez a vonalozás még most is érvényes. A Tórárt hasábokra osztják és ilyen hasábokra írják is. A hasábnak nem szabad hosszúnak lenni. Egy sorban kb. 40—50 betű és minden hasábon 40—50 sor van, de erre nincsenek szabályok. A mostani tóratekeresek nagyobbak, mint amilyenek régen voltak. A Szentkönyv nagyságát és tekintélyét ezzel akarják kifejezni. A lap mérete a feldolgozott bőr nagyságától függ. Egy túlnagy lapra 4—5 hasáb fér el. Nyolc hasábnál többre egy lapot nem szabad használni. A megírt lapokat összevarrják. A varrásra való fonalat a bőrnek erre alkalmas részéből kell sodorni. Főnt és lent egy darabon nem szabad megvarrni, nehogy a legöngyölsnél megsérüljön. Az ókori zsidók és nemzsidók a könyvet tekeresformájának ismerték. Az ókori zsidóság nem ismerte a könyv másik alakját, a kódexet. De ezer évvel később megismerték a kódexet is és csak két könyv őrizte meg a tekeres formáját. Ezek: a *Tóra* és a *Megilla*. Hogy a Tóra milyen nagy legyen, azt nem szabályozzák. A jeruzsálemi Tóra kb. 45 cm. magas volt. Sokféle írásszabály van. Ha bekarcolják vagy tinta cseppen a bőrre, nem szabad a Tórárt nyilvános istentiszteletnél használni. A szófének Tórából kell lemásolni a betűket. Ha egy betűt elhibázott, ki kell azt vakarni és a helyes betűt kell odaírni. Ha egy szót kihagyott, a sorközbe írja a hibás szó-javításokat. A héber szavak elválasztása tilos. A Tóra írója a szükséghez képest meghosszabbítja a betűket, úgy, hogy a sor mindig teljes szóval végződik. Isten nevét még szükség esetén sem szabad kitörölni. A Tóra kisebb szakaszai közt kilenc betűnyi távolságot kell hagyni, hosszabbaknál az új szakaszt új sorban kezdik. A költői részeknél más sorbeosztást alkalmaznak. A szófernek (Tóra-másolók) istentiszteleti aktusnak tekintik a Tóra másolását és a legszigorúbb testi és lelki tisztaságra fejelemezik magukat és naponkint, mielőtt a másolást megkezdik, megfürödnek. L. *Szóferim*. F. D.

Tóraolvasás. az istentisztelet egyik része, amelyet azonban nem minden istentisztelet keretében, hanem csak meghatározott alkalmakkor végeznek, előírt szabályok és beosztás szerint-

A beosztás úgy történt, hogy a Tóra egész anyagát olvashassák fel az év leforgása alatt. Nem az áhitat fokozása végett intézményesítették, hanem azért, hogy a nép legszélesebb rétegei is megismerhessék Isten törvényeit és az erkölcsöket, amelyek abból kitisztultak. A Tóra nyilvános felolvasását maga Mózes rendelte el, de csak minden hetedik munkaszünetelési évnek sátorünnepére, amikor a nép apraja-nagyja egybegyült Jeruzsálemben (*Mózes V. 31. 10–13*). A későbbi korokban megváltozott viszonyok között bizonyára nem érvényesülhetett teljes terjedelmében a bibliai rendelkezés népművelési tendenciája, azért el is ejtették a hét éves ciklust, helyébe egy éves ciklust rendszeresítettek és ennek megfelelően 54 szakaszra (*szidra*) osztották fel a T.-t. Nemszökő évben egyes meghatározott szombatokon két-két hetiszakaszt összevonnak (pl. Acharé mész — Kedósim). Eredetileg laikusok végezték a felolvasást. A héber nyelv hanyatlása következtében azonban attól kellett félni, hogy egyesek hibásan olvashatják a szöveget, azért hivatásos felolvasókra ruházták át a felolvasást. Az egyenlőtlenség kiküszöbölésére való törekvés is hozzájárulhatott a reform bevezetéséhez, mert a hívek csak korlátolt számban részesülhettek a tisztségben, a nagy tömegek kiszorultak belőle és ez nem felelt meg a zsidó demokráciának. Viszont arra is ügyelni kellett, hogy a népet kirekesztő kiváltságos papi funkcióvá ne válhasson ez az intézmény, mert ez ellenkezett volna azzal az egyedülálló berendezkedéssel, amely az áldozatot helyettesítő ájtatossággal visszazsorította a papi monopóliumot és nép-aktussá szentelte az istentiszteletet. Ennélfogva úgy intézkedtek, hogy a szidrát megszákításokkal olvassák fel és minden részhez más-mást hívjanak a gyülekezetből a Tóra elé. Ez az ú. n. *alijó* amely a zsinagógában a képviseleti formát honosította meg, mert a felhívottak, akik egyéni megtiszteltetésnek veszik a felhívást, tulajdonképpen a közönséget képviselik. A felolvasás rendszere az idők során más változást is szenvedett. A zsidóság ősi írásmagyarázói súlyt helyeztek arra, hogy a T. a Biblia szellemének megfelelően a tanítás eszköze legyen, de mikor a héber nyelv már csak a tudomány nyelve volt, a nép pedig érintkezési nyelvül az arameus nyelvet használta, a héber szöveg felolvasásában nem érvényesülhetett az eredeti tendencia és a meg nem értett szöveg meghallgatása nem használhatott a közművelődésnek. Ezért honosították meg, hogy a felolvasó mellett tolmácsot rendeltek, aki a felolvasott szöveget a nép nyelvére fordította le. Ezt a régi szokást azonban később elejtették és sok évszázad óta már megint csak a héber szöveget olvassák. A felolvasás a sacharisz, a muszaf vagy minchó istentisztelet keretében történik, egész szabatosan a sacharisz után, a muszaf előtt és a minchó előtt, mint az istentisztelet függelékese vagy beiktatott része. E beosztás szerint a következő alkalmakkor olvasnak az istentisztelet keretében a Tórából. I. Sacharisznál: hétfőn, csütörtökön, bójtnapokon, purimkor és chanukakor. II. Muszafnál: valamennyi ünnepen és félünnepen, szombaton és újhold napján. III. Minchónál: szombaton,

jom kippurkor, bójtökön. A T. anyaga kétféle lehet: 1. vagy a soros hetiszakaszról van véve, nevezetesen: hétfőn, csütörtökön, szombat délelőtt és délután, amennyiben ezek a napok más T.-i idővel egybe nem esnek (ebben az esetben nem a soros, hanem a rendkívüli részt olvassák fel, pl. hétfőre eső újhold, szombatra eső ünnep stb.), 2. a felhívandók száma meg van határozva, számuk háromtól hétig terjedhet. Hármat hívnak fel a következő alkalmakkor; hétfőn, csütörtökön, szombat és jom kippur délután, purimkor, chanukakor, bójtök reggelén és délutánján, négyet újholdkor, peszach és szukkosz félünnepein, ötöt ünnepkor, nevezetesen peszach és szukkosz főünnepein, sovuoszkor, rós hasónókor, hatot jom kippur délelőttjén, hetet szombat délelőttjén. A T. csak 10 felnőtt férfi jelenlétében történhetik, e számításnál tekintetbe veszik a felolvasót és felhívottat is. A T.-nál az emelvényen legalább hárman állanak: az olvasó, a felhívott és a mutató (l. *Gabbaj*). A felhívott csak akkor megy le az emelvényről, ha a következő felhívott részére felolvasandó részt is befejezték. (A felolvasás után adakozás következik, (l. *Misebérach* és *Senodor*). A felhívottaknak ez a meghatározott száma állandó, csak a szombat délelőtti hetet lehet eggyel vagy többel megszorítani (*Acharon, hószofo*). A T. keretébe tartozik a prófétai rész felolvasása is. (l. *Haftóro*). Aki ezt felolvassa, annak egyszersmind a Tórából is olvasnak bizonyos részt. E rész lehet a már más számára felolvasott versek megisméltése (közönséges szombaton a hetedik felhívott számára felolvasott versek utolsó részét itt megisméltik), de lehet külön Tórarész is. Ebben az utóbbi esetben, hogy az új rész megkeresésével a híveket meg ne várokoztassák, két, ritkább esetben három Tórát vesznek ki a frigyszekrényből. (Pl. ha tévész újholdja szombatra esik, az első Tórából a hetiszakaszt, a másodikból a chanukai részt, a harmadikból az újholdrészt olvassák fel). A hetiszakasz csak ünnep vagy peszach és szukkosz félünnepeinek szombatján marad el. Bizonyos alkalmakkor a maftir a felhívottak előírt számába számít. Vis major esetén egy Tóra is elégséges. Bójtök és jom kippur délutánján, tiso beov reggelén a maftir a felhívott harmadik. Ünnepekkor és szombaton 5, 6, illetőleg 7 a felhívottak száma, pótfelhívással többen is lehetnek, azonkívül még a maftir is járul a Tóra elé. Az egy-egy felhívott előtt felolvasott Tórarész nem lehet kevesebb három versnél, három számára felolvasott nem kevesebb tíznél. (Kivétel purim, mikor összesen kilenc verset olvasnak fel.) A felhívás sorrendje: kóhén, lévi, jiszróél. Kóhén hiányában lévi, illetőleg jiszróél kerül sorra. Ha van kóhén, de nincs lévi a zsinagógában, akkor a kóhént kétszer szólítják fel. A T. éveklyes intézménye, különösen a hétfő, csütörtöki felolvasás Ezrára (időszám. előtti 6. sz.) megy vissza. Sok helyen az alijókat, illetőleg a megtisztelési jogot eladják és az így begyűlt pénzt a hitközség jótékony-sági (cedókó) alapjának juttatják. Bizonyos esetekben egyeseknek (halálózási évfordulón a gyászolóknak, névadáskor az apának mint «igényes»-eknek jár a Tóra elé való felhívás. F. D.

Tóra sebal pe. (h.) A szóbeli hagyomány; a hagyományozott törvény, amelyet sok évszázadon át leírni tilos volt, de mégis úgy maradt meg az emlékezetben, hogy a váltakozó nemzedékek átadták az utánuk jövőnek. (L. Talmud.)

Tóra sebikszáv. (h.) Az írott tan. A Szentírás maga, a hagyományozott tan kirekesztésével.

Tórasz Kohanim, l. Midrás.

Tóra-tekerésre való eskü, l. Pozsonyi zsidó eskü.

Torna. A kilencvenes évek leghagyományosabb sportegyesülete, a Magyar Atlétikai Club nem vett fel tagjai közé zsidókat. Az előbb liberálisan viselkedő Nemzeti Torna Egylet magatartása is megváltozott ezekben az években, amire a zsidók kiléptek és megalakították a Magyar Testgyakorlók Körét (1888.), amely azonban nem volt kimondott zsidó egyesület. A modern sportélet elterjedésének első időszakában még leginkább a T. bírt jelentőséggel s így a legelső években főleg ebben a sportágban tevékenykedtek a zsidó ifjak is. Sok kiválósága van a zsidóságnak a T. sportjában. A leghíresebb az első időszakban Müller Dávid könyvkereskedő, aki 1888–92. minden versenyből győztesként került ki és megszerezte az egészen ritkán elért *viator* címet is: ami annyit jelentett, hogy egymást követő három bajnokságban győztes lett. Őt tartották a legszebben fejlett izomzatú magyar embernek és a készülő Toldi szobor alakjához is őt kérte fel modellnek Stróbl szobrászművész. Később Gellért Imre háromszor nyerte meg a magyar bajnokságot, amellelt, hogy magyar és nemzetközi versenyeken is számos győzelmet aratott. Valamivel előbb szerepelt Rosinger Emil, aki a magyar tornászok főfészkéből, Sopronból került a fővárosba. Nyomon követi Szalai József, aki Magyarországnak 11-szeres bajnoka lett, de Budapest, Bécs és Brunn bajnokságait is megnyerte és 1925. Brunnben legyőzte az antwerpeni olimpiai győztest. A régebbiek közé tartozik még Gutwillig Endre is, aki sok jelentős versenyben győzött. A háború első napján bevonult, sok kiténtetést kapott és végül a harc téren szerzett betegségben halt meg. Ez időknél kiváló tornászai még: Fodor Henrik (a későbbi futballvezér) és Müller Pál Budapesti bajnoka.

F. P.

Tornai Gyula, festő, szül. Görgön 1861., megh. 1928. Tanulmányait a bécsi és a müncheni akadémián, utána pedig a Benczúr mesteriskolában végezte. A Múcsarnok 1884. évi tárlatán szerepelt először. Kezdetben arcképeket és életképeket (*Kaméliás hölgy; Jó falat*) festett. A millenniumi történeti képek közül ő festette *Hunyadi János utolsó szavai* c. kompozíciót. Keleti utazásai exotikus tárgyú életképek festésére lelkesítették, úgyhogy külföldön is, mint orientalista festőt ismerik. Ily irányú képein a keleti tárgyak csendéletszerű halmozása gyakran az etnográfiai érdekességet tolják előtérbe a festőiség rovására. *Hamisan játszott* c. még Marokkóban festett képe a Szépműv. Múz.-ban van. Gyűjteményes kiállításai voltak: a Múcsarnokban 1904. (*Háremőrök; Tetüni könyvesbolt* stb.), továbbá 1909., amikor a Japán és Indiában festett képeit állította ki. Ez utóbbi gyűjtemény bejárta Európa leg-

több nagy városát. Japánban megfestette Okuma japán miniszterelnök arcképét a tokiói egyetem részére, Indiában pedig a burdvani maharadzsáét. Londonban «Gésák» c. képét VII. Edward vásárolta meg. 1917. a Nemzeti Szalonban rendezett gyűjteményes kiállítást.

F. B.

Török, 1. Jenő, festő, szül. Budapesten 1880. Apró, finom tónusú, hangulatos tájképeket, lovas alakokat, fejeket (önarckép) fest. Münchenben és Párisban tanult. Gyűjteményes kiállítása volt az Alkotás Művészházban (1924). Breguzzai tájképe a Szépművészeti Múzeumban van.

2. T. Lajos, orvostanár, dermatológus, szül. Budapesten 1863 szept. 3. Egyetemi tanulmányait u. o. végezte. Azután Bécsben, Londonban, Párisban és Hamburgban folytatta tanulmányait s az utóbbi helyen Unna tanár asszisztense volt évekig. 1898 óta a Poliklinika bőrgyógyászati főorvosa, 1895. egyetemi magántanár, 1908. rk. egyetemi tanár lett. Számos szaktanulmánya magyar, főleg azonban külföldi német, francia és olasz orvosi folyóiratokban jelent meg. Munkatársa a Riecke-féle Dermatologie-nak, e tudomány egyik legmodernebb kézikönyvének. Önálló alakban megjelent nagyobb munkái: *Az ekzema kór- és gyógytana* (1892); *A syphilis gyógykezelése* (1893); *Die eiternden Hautkrankheiten* (1897); *Allgemeine Diagnostik der Hautkrankheiten begründet auf pathologische Anatomie* (1895); *A bőrkórtan kézikönyve. I. Általános rész* (1898); *A viszketésről* (1899); *Spezielle Diagnostik der Hautkrankheiten* (1906); *A bőrbetegségek felismerése és gyógyítása* (1907).

Törökbecse (Novi-Bécej, SzHSz.) nagyk. Torontál vm. A T.-i (kongresszusi) hitközség önállóan 1845 óta működik. Azelőtt a vranjevoi kerületi hitközséghez és az adai főrabbi alá tartozott. A hitközségi szervezet régi, mert mint az okmányokból kitűnik, Chevra Kadisája és temetője 102 éves. Első főrabbija Pollák Fülöp volt, aki évtizedeken át volt a hitközség szellemi életének irányítója. A hitközség 1865. közadakozásból építette a templomát, melyet 1871. átalakítottak és újonnan berendeztek. Rituális fürdője 1887. épült, téli imaházát, hitközségi irodáját és modern paplakját 1911. építtette Schlesinger Izidor akkori hitközségi elnök. A hitközség társadalmi és kulturális életének irányítója a Nőegylet, melynek Schlesinger Izidorné az elnöknője és a Zsidó Ifjúsági Egylet, melyet Weisz Géza vezet. A hitközség egyik tagja, Milko Vilmos nagy, 200 munkással dolgozó fűrészgyárat alapított s Ziegler Miksának is van egy kisebb fűrésztelepe. A hitközség 90,000 dinár évi költségvetéssel dolgozik és kb. 1750 dinárt költ szociális és filantropikus célokra. Két nagyobb kulturális célú alapítványt is kezel a hitközség. Anyakönyvi területéhez Beodra, Karlova, Kuman, Melence, Táros és Torda községek tartoznak. Lélekszáma 130, családok száma 43, adófizetők 49. Foglalkozás szerint: 2 nagykereskedő, 1 katona, 21 kereskedő, 1 ügyvéd, 1 köztisztviselő, 1 nagyiparos, 3 orvos, 12 magántisztviselő, 2 iparos, 1 mérnök és 3 magánzó. A hitközség tagjai közül 29-en vettek részt a világháborúban és 8-an haltak hősi halált. A hitközség mai vezetősége:

Pollák Emánuel főrabbi, Grün Mór elnök, Ney Bernátalelnök, Bergl Gyula pénztárnok, Weisz Géza és Eisenberg Károly gondnokok.

Törökországi magyar községek. A zsidó irodalomban «hágár», üngürűsz, leggyakrabban pedig mint «buduniak gyülekezete» szerepelnek. E gyülekezetek tagjai azon budai («buduni») zsidókból állottak, akik Budának török kézre jutása után (l. *Buda*) 1526. számos magyar családdal együtt Törökországba kerültek. Az elhurcolt budai keresztény magyarok számára a Héttorony környékén jelöltek ki állandó lakást, míg a magyar-zsidók egyrésze a Balkán félszigeten szóródott szét (l. *Magyar-zsidók a Balkánon*), a többi pedig Törökországba telepedett meg, ahol egy darabig életjelt adtak magukról, de aztán nyomuk veszett, beolvadtak a népes spanyol és német hitközségekbe. A konstantinápolyi magyar-zsidók hitközsége Áser rabbinak erőszakoskodásai folytán vált ismertté és arról is, hogy e hitközség tagjai még a XVI. sz. végén is magyar akcentussal ejtették ki a héber szavakat. E hitközségnek külön zsinagógája volt, amely azonban 1554. tűzvészben elpusztult. Ekkor leégett sok száz zsidóház is és több zsinagóga. A janicsárok oltás közben szurkot és kócot dobáltak a lángokba. A budai zsidók zsinagógájuk elpusztulása után a német szertartású templomban végezték ajtatökoskodásukat. A törökországi magyar zsidókról 1585-ből maradt fenn az utolsó híradás. Valószínű, hogy beolvadtak a német és spanyol zsidók nagy tömegébe. (V. ö. *Büchler Sándor*, «A zsidók története Budapesten.») U. L.

Törökszentmiklós, nagyk. Jász-Nagykunszolnok vm. 26,303 lak. A zsidó hitközség alapítására vonatkozólag nincsenek pontos adatok, csak annyit tudunk, hogy 1842. tíz zsidó család lakott T.-on. Ekkor már imahelyiségük is volt Stern Farkas házában és egy reb Jechezkél nevű alkalmazottat tartottak. Az első előljárók Stern Farkas, Weisz József, Moskovits József és Schwartz Sándor voltak. 1855-ben, amikor már 50 családra szaporodott a hitközség, rabbit választott Stein Pinkász személyében. Ez a rabbi igyekezett a konzervatív szellemet meghonosítani a hitközségben és 31 évi lelkészkedése alatt (megh. 1886) az összes intézményeket ilyen alapon szervezte meg. Az általa szerkesztett rendszabályok még ma is érvényben vannak. Stein rabbi működésének eredménye volt, hogy a T.-i hitközség ellenállt a reform-mozgalmaknak s a magyarországi zsidóság kettészakadásának idején nem csatlakozott a kongresszusi párthoz, hanem az orth. értekezleten képviseltette magát. Azonban az orth. statutumokat sem fogadta el és megmaradt statusquo hitközségnek. Később mégis kongresszusi alapra helyezkedett, de azzal a határozott kikötéssel, hogy a kongresszusi jellegnek nem szabad a hitközség belső életében megnyilvánulni. 1854. megalakult a Chevra Kadisa, amelynek jelenlegi elnöke Scheiner Ernő és 135 tagja van. 1855. létrejött az elemi népiskola, amelyben kezdettől fogva magyarul tanítottak, csak a Bibliát tanították német fordításban, de 1880. ezzel is áttértek a magyar nyelvre. 1857. templomot és iskolát

építettek Austerlitz Nathan nikolsburgi származású orvos 6000 forintos hagyatékából. 1870. megalakult a Nőegylet, amelynek élén Bán Lajosné áll és a Chevra Kadisával karöltve végzi a szegények segélyezését. A jótékonyági munkában közreműködnek még: Malbis Arumim Egylet (1897), OMIKE főlkja (1924). Stein rabbi utódja fia, Stein Miksa volt, aki szintén a konzervativizmus híve, de a templomban már magyarul szószokolt. 1896. nagyszombati rabbinak választották és helyét Weisz Mór foglalta el, aki kitűnő szónok volt és szakkörökben tudományos működése folytán is ismertté vált. Weisz rabbi folytatta az elődei által megkezdett munkát (megh. 1915). 1919-ben Strausz Hermann került a rabbiszékbe, aki azonban két év elteltével a mosoni hitközség rabbija lett. 1925-ig a rabbiállás betöltetlen maradt. Ekkor választották meg Herskovits Józsefet, a jelenlegi rabbit. 1924. a hitközség közgyűlési határozattal kimondta, hogy kongresszusi jellegét statusquo-vá változtatja át. Kulturális ügyek buzgó előharcosa T.-on Steiner Vilmos kereskedő. A hitközség lélekszáma 670, családok száma 200, adófizető tag 204. Foglalkozás szerint: 79 kereskedő, 3 nagykereskedő, 35 iparos, 26 magántisztviselő, 10 magánzó, 6 orvos, 6 tanító, 5 gazdálkodó, 4 ügyvéd, 2 köztisztviselő, 1 nagyiparos, 27 egyéb, 1 közadakozásból él. Évi költségvetés 21,500 pengő, amelyből 2000 pengő filantrópikus célokat szolgál. Anyakönyvi területéhez tartoznak Szajol és Tiszapüspöki községek. Az iskola keretén belül Talmud Tóra tanfolyam is van. A tantestület tagjai Gárdonyi Jenő, Gárdonyi Klein Ilona és Fried Márk. A háború folyamán kórházat tartott fenn a T.-i hitközség. A hadseregben 75-en szolgáltak, közülük 14 hősi halált halt. A mai vezetőség Herskovits József főrabbi, Zipel Miksa elnök, Klein István alelnök, Csontos Pál iskolaszéki elnök, Schultheisz Mátyás pénztárnok, Mund Mór ellenőr, Schwartz Lipót és Izsó gondnokok és Gárdonyi Jenő jegyző.

Történetírás. A zsidók részvétele a történelem tudományában és a tudomány történetében ma még nincs kellőképpen méltatva. A ókor sok teológiai és jogi vonatkozású héber irata természetesen nagy kultúrtörténelmi értékkel bír, de ettől a magától értetődő tényről eltekintve, meg kell állapítani, hogy az objektív történetírás a naiv keretektől sokszor megkapóan bontakozik ki. A mózesi könyveknek nemcsak az ókori irodalomban példátlan igazmondását bizonyítja ügyszólván napról-napra az archeológia, hanem tudatos történelmi leírásait és filozófiai elmélyedéseit is, ott, ahol a szerzők legendákat, mítoszokat mondanak el. A zsidó nép történetének elmondásánál nincs semmi szépítés, hanem ellenkezőleg, könyörtelenül rámutat a hibákra is, természetesen oktató céllal. A magas életkorra vonatkozó adatok túlzásként hatnak, de az események elmondásánál a topográfiai hűség, az iratok rendkívüli régiségét s az évezredek szóhagyomány óriási távlatát tekintve, olyan jelenség, amely csodával határos. A bibliai iratok (*Jehósua Könyve, Bírák Könyve, Sámuel Könyve, Királyok Könyve, Krónikák Könyve*)

topográfiai hűsége nemcsak, hogy messze felülmúlja pl. Herodotoszt és tiszteletet parancsoló ellentétben áll e történetíró beigazolt ferdtéseivel és hibás, kritikátlan felvételezéseivel szemben, hanem oly magas nivójú és annyira megbízható, hogy a XIX. sz. negyvenes éveitől kezdve, amikor megkezdődtek a keleti ásatások, úgyszólván teljesen pontosan haladhatnak az archeológusok a Bibliában közölt adatok nyomán. Jerichó, Úr-Chaszdim s a sinai területen végzett ásatások igazolják ezt. A Bibliának megvan a sajátos történetfilozófiája is, amely ebben foglalható össze: egyik régebbi nemzedék vagy korszak sem volt jobb vagy kívánatosabb a következőnél s az elmult időket nincs oka visszasírni senkinek sem; ellenben a tisztuló, a felemelkedni tudó nemzedék a béke és általános testvériség eszményi korszakát remélje s annak eljövételében bizzon az emberiség. Az ókori bibliai iratokon kívül a Talmud és a rabbinikus iratok tartalmaznak értékesnél-értékesebb történelmi leírásokat és adalékokat. Nagyarányú s görög római iskolázottságú történetíró, aki hatalmas munkásságot fejtett ki s a görög-zsidó korszak főforrása: *Josephus Flavius* (eredetileg ha-Kohen), előkelő papi törzsből származó hadvezér, majd Jeruzsálem elfoglalása után Rómában élt zsidótörténetíró, aki műveit görög nyelven írta. A közép- és újkor visszaesést mutat, de a krónikák, amelyeknek főanyaga az üldözések megörökítése, szintén igazmondásra való törekvésükkel tűnnek ki. Ilyenek az *Emek Habóchó* és a *Sévet Jehudó*, című krónikák, valamint Zacuto Abraham korábbi salamancai matematika- és asztronomiatanár afrikai területen írt *Széfer Juchaszin* c. krónikája. Ez a három legjelentékenyebb a krónikairadalomban. A modern történetírásnak a zsidóságra is rendkívül nagy hatása volt. Minthogy e helyen csupán a szerzők neveire szorítkozunk, ezeket 1. a zsidó történelem, 2. az általános történettudomány művelőinek keretében soroljuk fel, a) külföldön, b) Magyarországon.

I. Külföldi zsidó történetírók.

a) *Zsidó történelem.* (L. bővebben *Zsidó történetírás* c. alatt.)

Jost Marcius, Josephus óta az első összefoglaló és modern kritikai alapon álló történetíró a XIX. sz. első negyedében.

Graetz Heinrich, a *Geschichte der Juden* 12 kötetének szerzője.

Bédarride, provencai zsidó ügyvéd, a nyugat-európai zsidóság történetírója.

Lindo, 1849. Londonban írta a *History of the Jews in Spain and Portugal*.

Loeb Isidore, párisi rabbiszemináriumi tanár, kiváló történetkritikus főképp a spanyol-zsidó történelemre vonatkozóan.

Braun Márkus, a német zsidóság történetének szakembere.

Gross Heinrich, (l. o.) a *Gallia Judaica* szerzője.

Kahn Leon, a francia zsidó történelem szakembere.

Güdemann M., a német és olaszországi zsidóság középkori kultúrtörténetének historikusa.

Cassuto Umberto, a firenzei és ált. olasz zsidóság történetírója.

Kohut Georges A. (l. o.), a spanyol- és latin-amerikai zsidóság történetírója.

Adler Cyrus, az amerikai zsidóság egyik történetírója, kiváló archeológus.

Adler Elkan, spanyol és latin-amerikai zsidó történész.

Berliner Abraham, a *Geschichte der Juden in Rom* szerzője.

Vogelstein és Rieger Paul, a *Geschichte der Juden in Rom* szerzői.

Wolf, a *Geschichte der Juden in Wien* szerzője.

Saalfeld Sigm., a német zsidóság történetének egyik elismert szakférfla.

Ellbogen Ismar, az olasz zsidóság kultúrtörténetének forráskutatója.

Mocatta F., londoni bankár, a spanyol zsidóság történetét kutatja.

Hyamson A., a *History of the Jews in England* szerzője.

Abrahams Israel, középkori zsidó kultúrtörténelem.

Hume Martin ezredes, angol és spanyol diplomáciai zsidó történelem.

Phillippon Martin, XIX. századi zsidó történelem.

Newman Louis, zsidó kultúrtörténelem.

J. Jacobs, angol történettudós és teológus, (spanyol és angol zsidó tört.), a *Jew. Encycl.* kezdeményezője.

Wertheimer, osztrák zsidó történelem.

Koenen, holland zsidó történelem.

Uhry, Halphen és L. Kahn, francia zsidó történelem.

Levanda, Münz Gradovsky és Dubnov orosz és zsidó történelem.

J. Picciotto, az angol zsidó történelem egyik kezdeményezője.

Herzfeld Levi, v. braunschweigi orsz. főrabbi, a *Handelsgeschichte der Juden des Altertums* c. kiváló munka szerzője.

Wolf Lucien, angol zsidó történelem.

Wolf Gerson, bécsi zsidó történelem.

Mahler Arthur, v. prágai egyetemi tanár, klasz. archeológus.

b) *Allamtörténet és által. történettudomány:*
Jaffé Philipp, a *Regesta Pontificum Romanorum* kiadója s a *Monumenta Germ. Hist.* egyik megindítója, hírneves palaeografus, az első zsidó egyet. rk. tanár Berlinben, megh. 1872. (Élete utolsó évében keresztelkedett ki s emiatt öngyilkosságot követett el.)

Phillipson Martin, a brüsszeli egyetem volt rektora, majd Berlinben élt magántudós, az ellenreformáció kor egyik legkiválóbb történetírója, megh. 1922.

Breslau Harry, hírneves palaeografus, az elismerten legjobb *Urkundenlehre* szerzője, a *Monumenta Germaniae Historica* igazgatósági tagja, a strassburgi egyetem v. rektora (orthodox zsidó), megh. 1926.

Bernheim Ernst*, greifswaldi egyetemi tanár, a *Handbuch der historischen Methode* szerzője, szül. 1850.

Guggenheim Sámuel*, frankfurti magántudós, kiváló gazdasági történész a hatvanas években.

Strieder Jacob, müncheni egyet. r. tanár, gazdaságtörténész.

Hellmann Siegmund, a középkori történelem és a diplomatika rendes tanára s a történelmi szeminárium egyik igazgatója a lipcei egyetemen.

Stein, bécsi egyetemi tanár, bizánci történész,

Hirschfeld Otto*, a berlini egyetemen Mommsen közvetlen utóda, római történész és híres epigrafus.

Caro Jacob, a bresslaui egyetem rendes tanára, újkori történész, a Geschichte Polens szerzője.

Caro Georg, zürichi egyet. tanár, középkori alkotmánytörténész, a Wirtschaftsgeschichte der Juden im Mittelalter szerzője, megh. 1908.

Cohn Georg, zürichi egyet. tanár, kiváló jogtörténész.

Adler Georg, a nemzetgazdaságtan tanára a kieli egyetemen, a Gesch. des Sozialismus szerzője, megh. 1910.

Halévy Léon, bordeauxi egyet. tanár, a Histoire d'Angleterre kiváló szerzője.

Arias Gino, genovai egyet. tanár, olasz szenátor, a fascista alkotmány szerzője, kiváló alkotmánytörténész.

Hirsch Siegfried*, v. berlini egyetemi tanár és konzervatív politikus, középkori történész.

Hirsch Theodor*, a Scriptorum Rerum Prussicarum kiadója.

Hirschfeld Gustav*, német klassz-archeológus, königsbergi egyetemi tanár.

Palgrave (Cohen)*, kiváló angol alkotmánytörténész.

Darmstädter Paul, a göttingeni egyetemen az újkori történelem rendes tanára.

Beer A., osztrák gazdaságtörténész, v. egyet. tanár.

Salomon Felix*, lipcei egyet. tanár, újkori angol történész.

Lessmann Daniel*, német középkori történész és költő (megh. 1831).

Leffmann Salamon, v. heidebergi egyet. tanár, India történetírója.

Klein Wilhelm (l. o.), prágai egyet. tanár, klassz. archeológus.

Kanitz Felix Phl.* (l. o.), bizánci archeológus.

Zapperl Georg* (l. o.), bécsi középkori történész.

Bloch Gustave, párisi főisk. tanár, római történész.

Luzzatto Gino, barii tanár, középkori alkotmánytörténész.

Lövinson Ermanno, német-olasz levéltárnok.

Schlesinger L., a bostoni Harvard-egyetem tanára, az Egyesült Államok ma élő vezető történetírója, a Hist. of the United States szerzője, szül. 1888.

Sternfeld Richard, a középkori nyugat- és dél-európai történelem ny. rk. tanára a berlini egyetemen, egyszersmind kiváló zenetörténész, megh. 1926.

Halphen L., francia történész, a Sorbonne tanára.

Stern Alfred, zürichi egyet. r. tanár, az ötkötetes Geschichte Europas 1815—72. és más kiváló művek szerzője, szül. 1847.

Bloch Siegfried*, v. német egyet. tanár, középkori történész.

Cohn J. v. német egyet. tanár, római történész és numizmatikus.

Askenazy Simon, varsói egyet. r. tanár, a legkiválóbb élő lengyel történész, a Cambridge History lengyel történetének szerzője.

Creizenach Theodor*, frankfurti történész, a Schlosser-féle Weltgeschichte (1—20) átdolgozója, kiváló középkori történész, megh. 1877.

Simonsfeld Harry, müncheni egyet. tanár a Gesch. d. Fondaco dei Tedeschi szerzője, megh. 1912

Jastrow Ignatz, berlini egyet. tanár, a Gesch. d. Hohenstaufen szerzője, később kizárólag nemzetgazdász, szül. 1856.

Eulenburg Franz*, a berlini Handelshochschule és egyet. tanára, gazdaságtörténész.

Ferrero Guglielmo, firenzei egyet. tanár, hírneves római történész.

Geiger Ludwig, berlini egyet. tanár, kultúr-történész, megh. 1920.

Simson Bernhard*, v. freiburgi egyet. tanár, középkori történész.

Ezekon kívül ideszámítható több kiváló irodalomtörténész, mint Brandes Georg, Bernays Michael*, Minor Jacob*, Witkowsky Georgn, továbbá a tudományos és forráskutatáson alapuló zenetörténelem megalapítója, Adler Guido bécsi egyet. tanár stb.

II. Magyar zsidó történészek

(l. az illető nevek alatt is).

a) *Magyar zsidó történelem és monográfiák szerzői:*

Löw Lipót, Hochmuth Ábrahám, Kohn Sámuel, Büchler Sándor, Pollák Miksa, Vajda Béla, Venetiánér Lajos, Goldberger Izidor, Guttmann Mihály, Eisler Mátyás, Singer Jakab, Löwy Mór, Bernstein Béla, Mandl Bernát, Stein Miksa, Kecskeméti Ármin, Frisch Ármin.

b) *Magyarország története:*

Kardos Samu, törv. bíró, a Wesselényi összeesküvés történetírója; Acsádi Ignác, Marcali Henrik, Fraknoi Vilmos*, Finály Henrik*, Angyal Dávid*, Óváry Lipót*, Lánczy Gyula*.

c) *Művészettörténet:*

Meller Simon, Eber László*, Lázár Béla*. s. r.

Törvényhozás. A magyar zsidók szerepe az állami közéletben és kifejezetten a T.-ban az emancipáció (l. o.) után kezdődött. Az emancipációt követő időktől egészen a világháborút követő összeomlásig, amikor az alkotmányos élet megingott, a T.-ban a következő zsidó származású országgyűlési képviselők szerepeltek: Arányi Miksa, Bakonyi Samu, Barta Ödön, Beck Marcel, Madarassy-Beck Gyula báró, Bródy Ernő, Darvai Fülöp, Dési Géza, Farkas Pál, Fried Lajos, Hajdu Frigyes, Heltai Ferenc, Hirtenstein Lajos, Horn Ede, Jellinek Arthur, Kardos Samu, Kelemen Samu, Krausz Lajos, Lányi Mór, Leitner Adolf, Mandel Pál, Markbreit Gyula, Mende Bódog, Mezei Ernő, Mezei Mór, Mezőfi Vilmos, Molnár Jenő, Nagy Sándor, Popper Ármin báró, Néményi Ambrus, Nemes Zsigmond, Neumann Ármin, Pető Sándor, Rajk Aladár, Révai Mór, Rosenberg Gyula, Rosenberg Ignác, Ság Manó, Sámuel Lázár, Sándor Pál, Szatmári Mór, Szúnyog Mi-

hály, Ullmann Sándor, Vadász Lipót, Vázsonyi Vilmos, Vészi József, Visontai Soma, Wahrmann Mór, Weisz Berthold, Wolfner Tivadar báró. A mai képviselőház tagjai: Baracs Marcell, Bródy Ernő, Dési Géza, Fábrián Béla, Gál Jenő, Györki Imre, Propper Sándor, Rothenstein Mór, Sándor Pál, Várnai Dániel. A felsőház tagjai: Löw Immanuel, Reich Koppel (a zsidó hitfelekezetet képviselő); Glücksthal Samu (az ügyvédi kamara képviselőjében); Vida Jenő (a tőzsde képviselőjében). — *Főrendiházi tagok* voltak: Bródy Zsigmond hírlapkiadó ésszerkesztő, Chorin Ferenc jogtudós, Hatvany-Deutsch Sándor báró gyáros, Hirschler Ignác orvos, Kornfeld Zsigmond báró bankigazgató, Lévy Henrik báró, a biztosító-intézmény magyarországi megalapítója, Ormódy Vilmos, a biztosító intézmények fejlesztője, Sváb Károly földbirtokos, Weisz Manfréd báró gyáros.

Törvényjavaslat a zsidókról. Ezt a címet viselte Szemere Bertalan miniszterelnöknek az 1849 júl. 28. a Szegedre menekült nemzetgyűlés elé terjesztett emancipációs törvényjavaslata. Rövid beszédben tárta fel azon okokat, amelyek ama elvi kijelentés megtételét kívánják a nemzetgyűléstől, hogy a zsidók, akik életüket áldozták a szabadságért és a hazáért, egyenlők legyenek a haza többi polgáraival jogban és kötelességben. A törvényjavaslat, amelyet «köztapsal», lelkesedéssel és minden hozzászólás nélkül fogadtak el, de amely az aug. 13. bekövetkezett világsi fegyverletétel miatt jogerőre nem emelkedhetett, a következőket tartalmazta:

1. §. A hazának polgárai közt vallásbeli jog és kötelesség tekintetében, különbséget nem tévén, ezen elv szerint kijelentetik, mikép a magyar álladalom határain belül született, vagy törvényesen megtelepedett mózesvallású lakos, mindazon politikai s polgári jogokkal bír, melyekkel annak bármely hitű lakosai bírnak.

2. §. A törvényes telepedésnek föltételei, ideiglenes rendeletnél fogva, a kormány által fognak meghatározatni.

3. §. Keresztény és mózesvallású közt kötéendő házasság, polgári következményeire nézve, érvényesnek nyilvánítatik. Az ily házasság polgári hatóság előtt kötetik, melynek módja, ideiglenesen, rendelet által fog meghatározatni.

4. §. Egyszersmind a belügyminiszternek meghagyatik:

a) A mózesvallásúak papjaiból és népválasztottjaiból hívjon össze egy gyülekezetet, részint, hogy hitágazataikat nyilvánítsák s illetőleg reformálják, részint, hogy a jövőnd egyházi szerkezetekre nézve a kor kívánalmaival megegyező javításokat tegyenek.

b) E törvény foganatosítása azon utasítással tétetik kötelességévé, hogy alkalmas szabályok által a mózesvallásúak a kézi mesterségek és a földművelés gyakorlására vezéreltessenek. U. L.

Törvénytisztelő. A zsidó állam összeomlása után a következő rendszabállyal kötelezte a Talmud (*Gittin* IV.) a szétszórt zsidóságot arra, hogy tartsa tiszteletben új hazája törvényeit: *Dinó demalchuszó: dinó* — Az országos törvény: törvény (és kötelezi a zsidókat is).

Tosk Mordechaj, rabbi, szül. Tosca városában, Olaszországban 1749., megh. Pozsonyban 1837., ahol több mint 50 éven át működött a Bész-dinél, mint annak dájánja. Kiváló tudós volt.

Toszafigisták. Így jelölik a Rasi utáni Talmud-glosszátorokat, tehát a T. nincsenek semmi összefüggésben a Toszeftával, jóllehet a «tosza-fosz» szó után kapták elnevezésüket. Ennek egyszerű oka az, hogy ők is glosszákat írtak, de magához a Talmudhoz. A Talmud-kiadások a T. glosszáit mindig a Rasi-kommentárral szemben levő margón hozzák. Az első T. Rasi veje és unokája voltak s az ő Toszafigisztaik főképen kritikai megjegyzéseket tartalmaztak Rasihoz. I. Weiss szerint a Toszafigiszta «melléklet»-et jelent, mert épenúgy, mintahogyan a *Gemára* kritikai és analitikai magyarázatát adja a *Misnának*, a Toszafigiszta mindkettőnek kritikai és analitikus glosszái. A Toszafigiszta abban is hasonlít a Gemarához, hogy szintén különböző korokban élt szerzők műve s különböző iskolák szellemét tükrözötteti vissza és épenúgy, mint a Gemára, egy gyűjteményben van összefoglalva. Rasi koráig a Talmudmagyarázók pusztán a szövegértelmezésre fektették a súlyt, de a XII. sz. óta a kritikai szellem az analitikus kutatás és kritikai fejtegetés terére is eljutott. Így Rasi unokája *Rasbam* (R. Sámuel ben Meir) a Talmudhoz írott kommentáron kívül külön gloszsákat is írt. Úgy ennek, mint a későbbieknek, fősajátosságuk az erős kritikai szellem. Magát Rasit is a T. szabadon korrigálták, dacára a nagy tiszteletnek, mellyel adóztak neki. A T. csak a Talmud nehezebb helyeivel foglalkoztak s csak azok érthetik meg, akik a Talmudban feltétlenül járatosak, annak szövegét s a rá vonatkozó vitákat már ismerik. A Toszafigiszta grammatikai magyarázatokkal nem foglalkoznak. A fő T. franciák voltak, jóllehet egyidejűleg Rasi tanítványai Németországban is kezdtek glosszákat írni, de az északfranciaországiak túlsúlyban voltak. Az első Toszafigiszta elveszték; ezeknek szerzői Ram (R. Meir b. Sámuel Ramerupt) és R. Juda b. Nathan, Rasi vejei voltak. A fennmaradt nagyszámú Toszafigiszta közül legnevezetesebb S. Jacob ben Meir Tam-é, aki a glosszákat külön stílusát is megalapította. Vele egyidejűleg élt Németországban a másik toszafigista, R. Isaac ben Aser ha-Lévi. R. Jacob Tam után a legkiválóbb toszafigista volt tanítványa. R. Isaac ben Samuel ha-Zaken Dampierreből, akinek glosszáit a «Toszafigiszta Jesónim» tartalmazza. R. Isaac tanítványa, R. Sámson ben Abraham de Sens (megh. 1235.) elődjeit revideálta s valamennyit a *Toszafigiszta Sens*-ben gyűjtötte össze. Őt követte Juda ben Isaac (Sir Leon) Paris, akinek a *Berácho*t traktátushoz írt glosszáit csak 1863-ban adták ki Varsóban. Kiváló toszafigista volt R. Samuel ben Salomon Falaise (Sir Mozel), akinek életében az inkvizíció elégettette a Talmudpéldányok ezreit Franciaországban, mire ő, Rothenburgi Meir feljegyzése szerint, tisztán emlékezetére támaszkodva írta meg glosszáit a nehezebb Talmudhelyekhez. A XIII. sz.-ban még a következő híresebb francia T. éltek: R. Moses Evreux, aki a legtermékenyebb volt valamennyi közt, mert az

egész Talmudhoz írt glosszákat, melyeket az inkvizíció a Talmudokkal együtt elégetett; R. Eliezer Touques, aki kompendiumot készített a sensi és evreuxi glosszákból, de írt eredeti glosszákat is, amelyeket már a könyvnyomtatás kezdő korában Soncino kinyomatott, de hangsúlyozza, hogy többen átdolgozták azokat. A későbbi T. közt a legaktívabb volt R. Perez ben Elijah Corbeil, aki elődjei glosszáit is revideálta, míg az ő munkáját tanítványai folytatták külön Toszafószban. Németországban Baruch ben Isaac regensburgi rabbi és R. Meir Rothenburg, Italiában pedig R. Isaia Trani voltak a legjelentékenyebb T., míg Franciaországban sorrendben az utolsónak lehet számitani R. Aser ben Jeciel rabbit (1328), aki befejezte elődeinek több mint két évszázadig tartó tudományos munkásságát. Működésüknek a bigott IX. Lajos az inkvizíció segítségével vetett véget. Egyéb ismert Toszafószok: az ú. n. Francia Toszafósz; a *Pizské Toszefosz* halachikus döntések gyűjteménye, szintén francia T.-tól; *Spanyol Toszafósz*, melyet F. Josef Colon említ responzumaiban. A kiadott Toszafószok a következők: A Babiloni Talmud 36 traktátusához részben a *Toszafósz Touques*, részben a *Toszafósz Sens*; tizenhét traktátushoz pedig a következő T.-é: R. Moses Evreux, R. Abraham Sens, R. Perez ben Elijah, R. Meir Rothenburg, R. Eliezer Touques, R. Samuel Falaise, R. Baruch ben Isaac Worms. Ezekon kívül a nagyszámú Toszafószok közül ki vannak adva még a következők: R. Aser ben Jeciel *Toszafósz Ha-Ros* c. glosszái különböző időkben és helyeken, így Livorno 1776. 1785. és 1810., Prag 1725., Pisa 1806. Ezek az edíciók azonban csupán a szerzőnek egyes traktátusokhoz írt glosszáit adják. Egységesen valamennyit tartalmazza a Romm-féle vilnai Talmud-kiadás. Úgy R. Jeciel, mint R. Eleazar b. Juda Worms Toszafószja Bezalel Askenázi *Sittó Mekubecesz*-jében is megjelent. Ugyanott található R. Isaac Bamberg Toszafószja is. Rajtuk és a fent említettekén kívül azonban más T.-ról is említést tesznek kortársaik vagy későbbi szerzők responzumai, amelyek hivatkoznak a ma már nagyobb részt elveszett, részben kiadatlan Toszafószokra.

1. Tószefta.

S. R.

Irodalom. Max Seligsohn, Tosefot (Jew. Encycl. 1904); Azulai, Sem ha-Gedolim II.; Benjacob, Ocar ha-Szeforim; I. Weiss, Dor IV; u. o., Toledot Rabbeinu Tam; Zunz, Zur Geschichte und Litteratur (1845); Winter und Wünsche, Jüdische Litteratur II.; Karpeles, Geschichte der jüdischen Litteratur I.; Graetz, Geschichte der Juden VI.

Tószefta. A «tószefta» szó «hozzátéves»-t v. «kifejtés»-t jelent; T.-nak hívják a *Baraitáknak* azt a gyűjteményét, amely a tradicionális törvényt a *Misnánál* teljesebben adja. A tannaita irodalomban már szokásos volt a *Halochósz* (halachot) megmagyarázása jegyzetekkel és hozzáadásokkal, vagyis T.-kkal. Ilyen hozzáadásokat készített R. Akiba, R. Eliezer ben Cadok, R. Simeon, R. Juda és R. József, valamint még több tannaita is. A scholionokhoz a bevezető szó ez volt: «Hoszif», azaz hozzáadta. Az ilyen magyarázatot hívták azután T.-nak s azt nem csupán a magyarázó jegyzetekre alkalmazták, hanem az odavonatkozó aforizmák gyűjteményére is. Már a jeruzsálemi Talmud (*Sabbat* 8. 1.) elmondja, hogy

R. Abbahu rendkívül megörült, amikor egy régi T.-t fedezett fel, ami valójában nem volt más, mint egy régi tannaita aforizma-gyűjteménye, mellyel a szöveget magyarázta. Ily szellemes magyarázó mondásokat tartalmaz világos és érthető nyelven a T., míg a Misna tömörsége miatt sokszor érthetetlen volna a T. magyarázata nélkül. A Talmud bölcsei maguk is többször tesznek említést a T.-ról, gyűjteménye szerzőjétől a tannaita Chijja Jar Abbát tekintették. A későbbi időkben, az amorák korából mindössze egy T. maradt fenn s az autentikus régi T.-kollekció mindenestre a tannaiták korából való, még ha nem is R. Chijja annak a szerzője. Mások R. Hosaiát tartották a szerzőnek. Valószínűen mindketten közreműködtek annak összeállításában, de később, mások fejezték azt be. Ez következik abból is, hogy R. Chijja nevét is idézi a szöveg. A T. célja fontosabb, mint annak szerzősége. Régebben Misna-kommentárnak tekintették, de ma már egyre érthetőbb az az álláspont, amely teljesen önálló és a Misnától független munkának itéli. A T. ugyanis nem vitatkozik a Misna nézeteivel, mint a kommentátorok teszik és olybá tűnik fel, mintha annak folytatása volna. De legalább is egyenrangú azzal, mert a Misna kitételeit ugyanúgy említi, mint maga a Misna, tehát forrásainak alapja is ugyanaz lehet. Minthogy pedig toldalékok és függeléket ad a Misnához, döntései és véleményei pedig néha szószerint ugyanazok, mint a Misnaé, ennél fogva nem lehet kommentár. Megoldatlan még az a kérdés is, hogy a talmudi Baraita a T.-ból citál-e vagy önálló-e a Baraita is, vagy pedig mindkettő régebbi művön alapszik-e? Már Serira gáon, majd Maimonides, a XIX. sz.-ban pedig a híres Frankel Zakariás breslaui rektor foglalkoztak a T. problémájával s különösen az utóbbi kritikai megállapításai járnak közel a valósághoz. A szerzősége vonatkozóan irányadónak veszik a talmudszerző R. Jochanan álláspontját (*Szanhedrin* 86a): «A Misnában foglalt ama véleményeknek, melyek név nélkül említettek, a szerzőjük R. Méir; a T. név nélkül citált véleményei R. Nechemiától és valamenyi többi R. Akibától és tanítványaitól származnak.» A szerzőség eszerint R. Akibaig vezethető vissza, mert a Misna első szövegezése is az ő műve volt. A célja valószínűleg az lehetett, hogy a Misna-szövegben a főbb principiumokat tömörítse, míg a T.-ban az emlékezet számára gyűjtötte össze a tradíciókat, különböző módszer szerint, úgy, hogy egymást támogassák és kiegészítsék. Akiba szerzősége mellett vall az is, hogy az ő célja volt a tradíció szisztematizálása, épen úgy, mint a tudás gyarapítása. R. Méir és R. Nechemia R. Akiba tanítványai voltak s az előbbi a Misna, az utóbbi a T. szöveg összeállítója, ill. a R. Akibától maradt és szerkesztett szövegek újabb rendszerezői voltak. A Misna és a T. különálló művek tehát és az a céljuk, hogy különböző módszerekkel ugyanazt az eredményt érjék el. Ahogyan a Misna, úgy a T. is hat «szedórím»-ra oszlik, ú. m.; *Zeráim*, *Moéd*, *Násim*. *Nezikim* v. *Jesuót*, *Kodósim* és *Tohorót*. Ezek a traktátusok alszakaszokra oszlanak; összesen 61 T. szakasz van, a fejezetek száma pedig 428. Az

első T. kiadás Alfasi művének függelékeképp jelent meg Velencében (1521), a legjobb kiadás a Zuckermann-féle (Pasewalk 1880 és Trier 1882), mely az erfurti kéziratból készült. Harmincegy T. traktátusnak latin fordítása Ugolino *Thesaurus Antiquitatum Sacrarum* c. gyűjteményében jelent meg (Venezia 1755—57). A Talmud-editiók természetesen valamennyien tartalmazzák a teljes T.-t, sőt azonkívül külön T.-kommei tárokat is. S. R.

Irodalom. Jacob Z. Lauterbach, Tosefta (Jew. Encycl. 1904); N. Brüll, Begriff und Ursprung der Tosefta (Zunz Jubelschrift, Berlin 1884); David Hoffmann, Mischna und Tosefta (Berliner's Magazin etc. 1882); J. H. Dünner, Die Theorien über Wesen und Ursprung der Tosefta kritisch dargestellt (Amsterdam 1874); Zuckermann, Die Erfurter Handschrift der Tosefta (Berlin 1876); u. a., Der Wiener Tosefta-Codex (Magdeburg 1877) u. a., Tosefta-Varianten (Trier 1881); J. Oppenheim, Toledos ha-Misna (Béth Talmud II. évf.); Frankel, Hodegetica in Mischnam (Leipzig 1859); Neubauer Mediaeval Jewish Chronicles.

Totis Rezső, belga királyi konzul Temesváron, szül. Budapesten 1881 okt. 27. Kereskedelmi iskolát végzett és számos nagy ipari vállalatot alapított. A legnagyobb román textiltelepek: a Gyapjuipar r.-t. és a kötélékébe tartozó Temesvári Textilipar r.-t. és Kosmos r.-t. megalapítója. Elnöke a temesvári árú és értéktőzsdének, a bánáti textiliparosok szövetségének, a temesvári Kereskedelmi és Gazdasági Banknak, igazgatósági tagja a Creditul Industrial román állami hitelintézetnek és tagja az állami Legfőbb Vámbizottságnak. A közgazdasági irodalom terén széleskörű tevékenységet fejt ki. Példás jótékonytételt fejt ki és feleségével, szül. Schnitzer Stefániával megalkotta Románia gyári csecsemővédő intézetét. Családja Óbudáról származik. Közgazdasági téren szerzett érdemeiért számos kitüntetésben részesült. Sz. I.

Tov, a héber alphabetum huszonkettedik (utolsó) betűje. Hangzó értéke: *t* (pontozatlan alakját sz-nek ejtik), tehát nyelvhang. Számértéke; négyszáz. Neve jelet jelent, talán alakja is ennek felel meg.

Tóvó (*h.*). Jótétemény, szívdesség. Korrumpált kiejtéssel; *tojve*. Aki jót cselekszik, az *bál tóvó*.

Tradíció, tanítások és mondások, amelyek már az első jeruzsálemi Templom fennállása idején, majd később, atyáról fiúra szálltak s amelyeket, mint magát a Szentírást, hagyományként megőriztek s már igen korán szóbeli törvénynek vagy hagyománynak nevezték el (l. *Szóbeli hagyomány*). Eredetüket a talmudi korszak tudósai egyenesen a Tizparancsolat keletkezésére, Mózes korára vezették vissza. A T. részint népies és történeti, részint valláserkölcsei s a Szentírás értelmezését is magába foglalja. A későbbi halachikus (l. o.) és haggadikus magyarázat (l. o.), a sokféle Midrás és a Misna (l. o.), esetleg a kabbalistikus bibliamagyarázat, a Zóhár (l. o.) is a T.-ből eredt, miután később a talmudi korszakban mindezeket a szóbeli hagyományokat egybegyűjtötték, majd a különböző korok szerkesztéseit átrevideálták s a talmudi korszak végén az amoreusok és saboreusok (l. o.) végleg fixirozták azoknak szövegét. A T. héber elnevezése «maszóró» (l. *Mászóra*) és «Kabbala» (l. o.), míg magát a halachikus T.-t «Halóchó»- (Hala-

cha)-nak nevezik. (L. *Halacha* és *Aggada*). A T. a zsidó vallás legszebb tanításait őrizte meg s a zsidó vallástörténelem főforrásait képezi a kanonizált bibliai szövegek mellett. Irodalma végtenélül kiterjedt, miről az említett címszavak adnak felvilágosítást.

Trautmann Henrik*, közgazdasági egyetemi tanár, szül. Stájerlakon 1868 júl. 8. A budapesti műegyetemen tanult. A budapesti kereskedelmi akadémián a kereskedelmi szaktárgyak tanára, majd igazgató volt. 1923-ban a felső kereskedelmi iskolák főigazgatója, 1926. pedig a közgazdasági egyetemen az üzemtechnika nyilvános rendes tanára lett. Önállóan megjelent művei: *Kereskedelmi könyvvitel* (1891); *Kereskedelmi ismeretek* (1912); *A könyvvitel tankönyve* (1922, 4. kiad.); *Folyószámlák* (1903); *Ipari könyvviteltan* (1905).

Trencsén (*Trenčine*, Cs.-Szl.) v. rend. tan. város T. vm., 7805 lak., ebből 1301 a zsidó. A T.-i hitközség 1775 körül alakult. Az alapítók személyére nézve nincs adat, állítólag Bródból költöztek T.-be. A hitközség első rabbija Kohn Dávid volt, aki mint sírkövének feliratából olvasható, 1783. halt meg T.-ben. Volt a hitközségnek egy nagyon régi kb. 125 éves temploma, melyet, miután amúgy is dűledezett, leromboltak s helyébe 1913. közadakozásból új, szép stílusú templomot emeltek. Nagyon régi a hitközség Talmud Tórája is, mely tanerők hiányában ideiglenesen nem működik. A négy tanerős népiskola 1850. létesült és ma is fennáll. Évszázados fennállása alatt a hitközség több intézményt létesített. Ezek közt a legregibb a Chevra Kadisa, melynek Weiner Salamon az elnöke; létesült még egy Bikur Cholim egyesület (vezetői: Rooz Emil és Szűsz József), egy Sasz Chevre egyesület, melyet Fürst Samu vezet és a nőegylet, melynek Lichtenstein Adolfné az elnöknője. A hitközség tagjai közül többen kerültek előkelő pozícióba: Szegheő Ignác nyug. kúriai bíró (megh. 1927.), Korányi Márk, a bécsi Rothschild-kórház vezető-főorvosa volt (megh. 1926.), és több kiváló rabbi: Ziegler Ignác karlsbadi, Jules Lipót (megh.) volt sebeskellemesi, Grünberger Áron (megh.) volt nagymihályi és Schlesinger Fülöp (megh.) volt nagytapolcsányi főrabbi. Fischer Benjamin volt T.-i főrabbi 1927. Budapestre került, azóta a Rombach-utcai templomban működik. A hitközség, melynek több tagja létesített nagyobb arányú kereskedelmi és gazdasági vállalkozást, évi 22,000 öK. költségvetéssel dolgozik és ennek az összegnek egy hetedét fordítja filantrópikus és szociális célokra. Több kisebb-nagyobb alapítványt is kezel a hitközség, mely «Kedusasz Jiszróel» címen egy, a zsidó házasság szabványait tartalmazó, héber nyelvű könyvet is kiadott. A hitközség lélekszáma 1980, a családok száma 403, az adófizetőké 453. A hitközség 150 tagja vett részt a világháborúban, akik közül 14-en haltak hősi halált. A hitközség mai vezetősége: Keller Pinkász főrabbi, Weisz Sándor elnök, Fränkl Mór alelnök, Löwenstein Jakab, Weiner Salamon és Friedmann Vilmos előljárók, Feldmann Mór pénztárnok, Kátser Lipót ügyész, Jerkovitz Lipót titkár és Groszmann Ármán kántor.

Trencsiner Nochum, rabbi, Trencsénben élt. *Dimó énéj* c. alatt jelent meg gyázműve Budán 1840. Szófer Mózes halála alkalmából.

Tulajdonjog kímélete. A bibliai felfogás szerint a tulajdon nem áll oly korlátlan mértékben a tulajdonos rendelkezése alatt, mint a római jogban. Az ország felosztásánál fenntartja a Tóra a föld felsőbb rendeltetését: «mert Enyém a föld», de arról is intézkedik, hogy ne menjen át a birtok törzsről-törzsré (*Móz.* IV. 36. 10. 9) és ezzel a végleges elszegényedéstől óvta meg a nemzetiségeket. A tulajdon védelmét már a Tízparancsolat kodifikálta: «Ne lopj» (*Móz.* II. 20. 10. 15). A Talmud a mások vagyonának kímélését is előírja: «Úgy félted embertársad vagyonát, mint a magadét» (*Abót* II. 2). A tulajdonjog sértésével szerzett dologért Istennek hálát adni: káromlás (*Bábá Káma* 94a). Ha valaki jogtalanul eltulajdonított vagyonból neveli gyermekeit és a vagyon megmaradt, az utódok tartoznak a vagyon megtérítéséért. Nem szabad a vámszedőknél pénzt felváltani, sem tőlük alamizsnát elfogadni, ha csak nem tizletükön kívül (mert a vámszedés uzsorátizlet volt (*Bábá Kama* 10.)). Tanuzási megbízhatóságát is elveszti a kockajátékos, a kamatra kölcsönző és a galambversenyben játszó, amennyiben tizletszerűen űzi a játékok és másokat megkárosít (*Szanhedrin* III. 3).

Tull Odön, festő, szül. Székesfehérvárott 1870., megh. Budapesten 1911. Tájékepeket, főleg magyar tárgyú életképeket festett. A plein-air festésnek kiváló képviselője. Tökéletes technikájú vízfestményeivel háromszor nyerte el a Műcsarnokban az Eszterházy-féle vízfestménydíjat. Napsugaras magyar alföldi tájrészleteket, hollandiai, bretagnei és tuniszi városrészleteket és tájakat is festett. Több könyvet illusztrált. Az 1910. évi bélyegpályázaton az 1 és 6 filléres bélyeggel díjat nyert. A Műcsarnokban először 1892. állított ki. Az 1908-i velencei kiállításon *Akinek senkije sincs* c. képét a velencei modern képtár számára vették meg. Kiállított München, Bécs, Róma és Londonban is. Több képe (*Szélmalom; Ucca Ryeben; Bognárműhely* stb.) a Szépműv. Múzeumban van.

Túlvilág. Teológiai képzet a halál után következő állapotról. A T.-ről való hit csak lassan alakult ki a zsidóságban. A Biblia korában még nem foglalkoztatta a zsidó képzeletet. A Talmud korában már nagy szerepet játszott és nemcsak a vallási, de még az erkölcsi élet is a T.-ban való hiten erősödött meg. A T. üdvösségével biztatták a jót, T.-i bűnhődéssel a rosszat (Aki felebarátját nyilvánosan megszegényíti, nem részesül a T.-i üdvösségben). De szkeptikusok még abban a korban is voltak és a Talmud, amely az ellenvéleményeket is ismerteti, megemlíti azokat a törvénytárgyakat is, akik tagadták a T.-ot. (Én gehinnom leoszid lóvó — nincs pokol a jövő életben.) Nem a halál után való életet tagadták, hanem csak a túlvilági jutalmazást és büntetést, mert az volt a felfogásuk, hogy a jutalmazást és büntetést a tiszta vagy nyugtalan lelkiismeret adja meg. A T.-ról való hit ma már a zsidó vallás leglényesebb alkotóelemei közé tartozik. *L. Halhatatlanság.*

Türellem, erény, amelynek kifejezésére a Szentírás nyelve az *erech áf* (hosszantűrő) és *e. ruach* (lelki T.) szavakat alkalmazza. A T. főképpen a jogos harag elnyomására irányul. A Szentírás, főleg a Példabeszédek (16. 32, 15. 29, 15. 18, 25. 15) nyomán a Talmud nagyon fontosnak tartja a T. gyakorlását s hősnak nevezi azt, aki indulatát, haragját fékezni tudja, jó embernek azt, akit nehéz a T.-ből kihozni és könnyen engesztelődik (*Abót* 5. 17). A hosszantűrést, a harag fékezését Isten tulajdonságának tartja a Szentírás (*Exod.* 36. 6; *Num.* 14. 18; *Zsolt.* 86. 15). Leginkább azonban a hitben gyökerező T.-et hangsúlyozza a Biblia. Ez a szenvedések elviselésében, a lemondásban és Isten akaratában való megnyugvásban nyilvánul meg. Ez a hit hatja át a Zsoltárokat és a prófétákat. Jó, ha az ember remél és nyugodtan várja, míg az Úr üdvöt ad (*Jerémiás Síralmi* 3. 26; v. ö. *Zsolt.* 62. 1—5). Ez a gondolat a Zsoltároknak, Micha, Jesája és Hósa profétáknál, főleg Jóbánál talál markáns kifejezést. A Biblia a T. megtételének Áron főpapot (*Lev.* 10. 3.) és Jóbót (2. 10.) tartja, akik közül az első néma fájdalommal viselte el fiait elvesztését, az utóbbi pedig megnyugvással a sorscsapások egész sorozatát. A T.-ról, mint erényről vallott talmudi felfogást legplasztikusabban a következő szentencia (*Jóma* 23) fejezi ki: «Akik jogtalanságot szenvednek, de nem viszonzják azt, akik meghallgatják az őket gyalázó sértéseket, de nem válaszolnak, akik szeretetből cselekednek és boldogok szenvedéseikben is, azokra vonatkozik az Ige: Akik őt szeretik, olyanok, mint a nap virradásának teljes erejében». A *Bírák* K. 5. és *Szirach* I. 23 a T.-ről azt tartja, hogy az a szenvedések után örömet fog okozni. Az apokrifák a T.-et nem csupán egyes emberek, hanem az egész Izráel szükséges erényének tartják; a *Salamon Bölcsessége* (3. 1, 7) arra buzdít, hogy az ember haláláig fékezze magát és tűrjön, bízva lelke halhatatlanságában. *Szirach* (2. 1, 15) hangsúlyozza, hogy a T. nem csupán a hitnek, hanem az erősségnek, a jellemzilárdságnak is kifejezője. Izráel türelmét legjobban bizonyítja a babiloni fogság alatt mutatott felemelő, Istenben vetett bizodalma, mely végül is elnyerte a jutalmát. De ez elenyésző csekélység ahhoz a T.-hez, amit a zsidóság a diasporában majd kétezer éven át tanúsított. Ezt a T.-et fejezi ki Maimonides egyik hitágazatában: «Hiszem tökéletes hittel, hogy a Messiás el fog jönni s habár késik, mégsem csüggedek várni a napot, melyben el fog jönni». Általában a zsidó messianizmus eszméje (*I. Messiás*) Izráel összes zsidóság T.-vel áll kapcsolatban. A T., melyet a zsidóság az elmúlt sötét századok borzalmai alatt tanúsított anélkül, hogy hitét elhagyta volna, az emberi történet legdicsőbb fejezetébe tartozik (*I. Mártírok*). Viszont meg kell állapítani azt is, hogy az emancipációk óta a zsidóság is az emberi jogok nyilvánítása alapján állva, vesztett évezredek T.-ből, amely már nem a mai nemzedék erénye, csupán a múlté. (V. ö. S. Kahn Jew. Encycl.)

Türelmi adó. Eredetileg rendkívüli hadi segély (subsídium) jellege volt, melylyel a török háborúban támogatták a magyar zsidók a ki-

rályokat. Mária Terézia az örökösödési háború idejében a zsidók köteles adójának tekintette a hadisegélyt, 1743. minden zsidó család 6 forintot, 1746. már minden zsidó személy, nemre és korra való tekintet nélkül 2 forintot volt köteles a királyi kincstárba beszo­l­gáltatni, ellen­esetben kiutasították az országból. A zsidók «Királynő pénzének» (*Malke-Geld*) nevezték ez adót, míg az udvar teljesen önkényüleg, az országgyűlés hozzájárulása nélkül «T.-nak» (taxa tolerantialis) nevezte, melyet 1749. 20 ezer forintban állapított meg és az egész hazai zsidóságot egyetemlegesen tette érte felelőssé. A zsidók *összessége* tartozott beszo­l­gáltatni a kivetett adót, melynek egymásközi beosztása az ő belügyük volt. Az adó behajtásánál a kir. adó­bi­va­talok se­géd­keztek, mert a vármegyék megtagadták közreműködésüket a törvénytelen adó beszo­l­gáltatásánál. Az udvar pedig fokozatosan felemelte az adót 1755. 25 ezer, 1760. 30 ezer, 1772. 50 ezer, 1778. 80 ezer és 1813. 160 ezer forintra, de a megyei hatóságok ellenállása folytán 1828 óta egy fillér sem folyt be. A zsidóság 1842. petícióban kérte V. *Ferdinánd* királytól a már nevé­nél fogva is megalázó és nagyságánál fogva súlyos külön zsidó-adó eltörlését. A király kész is volt azt eltörölni, ha a zsidók lefizetik az 1828 óta be nem folyt 2 és fél millió forintra növekedett hátralékot. A zsidók képtelenek voltak ily nagy összeg lefizetésére, mire az udvar József nádor közbenjárására megelégedett az általuk felajánlott egy millió 200 ezer forintnyi megváltási összeggel. E megegyezés alapján a király 1846. végleg eltörölte a T.-t és a zsidók kötelezték magukat a megváltási összegnek 5 év alatti törlesztésére. Az egyes hitközségekre eső törlesztési részletek pontos behajtására a maguk köréből kezelőbizottságot választottak a zsidók, míg a királyi kincstárral szemben a pesti hitközség vállalt felelősséget. 1848-ban az első magyar felelős miniszterium felfüggesztette a részletek fizetését, de a szabadságharc leveretése után a császári hadsereg behajtotta a teljes hátralékot.

Gr. Zs.

Turóczi-Trostler József, tanár és író, szül. Moskócon (Turóc vm.) 1888 okt. 1. A budapesti és berlini egyetemeken tanult s bölcsész­et­doktori és tanári oklevelet szerzett. Előbb Temesváron főreáliskolai tanár, majd a forradalmak alatt egyetemi tanár volt. 1920 óta a zsidó leánygimnázium tanára. Számos kritikai tanulmánya jelent meg különböző folyóiratokban. Kutatásainak tárgya főképen a magyar és német irodalmi hatások és kapcsolatok megállapítása. Főbb tanulmányai: *Hoffman meséi* (1911); *Merck J. Henrik mint kritikus* (1912); *Goethe Wilhelm Meister ősalakja* (1912); *Német kalandorok Magyarországon* (1913); *Dózsa György a XII. sz. német irodalmában* (1913); *Vajda Péter romanticizmusa* (1913); *A Fülemüle tárgy­ történetéhez* (1914); *Magyar elemek a XIX. sz. német irodalmában* (1914. németül is); *A magyar Simplicissimus* (1915); *Goethe mint természettudós* (1916); *Orosz népmesék* (1916); *A Bánk-bán német*

tárgytörténetéhez (1917); *Stefan George* (1920); *Király György emléke* (1922); *Újabb irányok a német irodalomtörténeti kutatásban* (1923); *Babits és a magyar essay* (1924); *Magyar Robinsonok* (1924); *M. K. Kertbeny* (1913); *Neuere Forschungen zur Geschichte d. deutsch-ungar. liter. Beziehungen* (1914); *Zur Stoffgeschichte von Schillers Balladen* (1915). Újabban szerkeszti a *Geist und Literatur* c. sorozatot, melyben megjelentek tőle *Goethes Herz ein Kieselstein* (1928); *Der Entwicklungsgang der ungarischen Literatur* (1928) c. munkák; *Wassermann* (1927); *Goethe önéletrajza* (1927). Sajtó alatt levő műve: *Ungarns Eintritt in die Weltliteratur*.

S. R.

Tuszkai Ödön, gynekológus, orvostani író, szül. Székesfehérváron 1863. A budapesti egyetemen 1888. orvosi oklevelet szerzett. 1902 óta marienbadi fürdőorvos. Tizennégy esztendeig a Pester Medicinisch-chirurgische Presse tekintélyes orvosi szaklap szerkesztője volt. A világháború alatt az egyik fővárosi helyőrségi kórház sebészeti osztályát vezette. A nőgyógyászatra, gyermekgyógyászatra, az ifjúság testnevelésére és nemi felvilágosítására, a társadalmi egészségügyre vonatkozó számos tanulmánya magyar, német, francia és angol szakfolyóiratokban jelent meg. Önálló munkái: *Klinikai szülészeti műtétek* (1892); *Zur Frage der Hyperemesis gravidarum* (1895); *Über den Zusammenhang zwischen Uterus und Magenleiden* (1900); *Szív­bántalmak a terhesség alatt* (1901); *Mentőőrség szervezete az iskolákban* (1912); *Reformgondolatok* (1913); *Cultura és hygiene* (1913); *Újabb irány a nőgyógyászatban és szülészetben* (1916); *Embergazdaság* (1921); *Menschenökonomie* (1922); *Das hygienische Prinzip in der Volkswirtschaftslehre* (1926).

Sz. G.

Tűzhalálbüntetés I. Inkvizíció.

Tyroler József, litografus, fa-, acél- és rézmetsző, szül. Alsókubinban 1822., megh. Budapesten 1854. 15 éves korában Pestre küldték inasnak. Már akkor kitűnően rajzolt és Tomola zeneműkereskedő rajzoló­nak szerződött. Hamar megtanulta a kőrajzolást, a fa- és rézmetszést és ezen művészetben kortársa, Barabás után ő lett Pesten a magyar és német képeslapok legkeresettebb illusztrátora. József nádor nagy arcképéért még külön 100 forint jutalmat is kapott. Művészi­en rajzolta és metszette a fiatal István nádor, valamint Kossuth Lajos képét is. Elkészítette Barabás szakállas tusrajza után Petőfi acélmetsetű képét Petőfi összes költeményeinek 1847. évi első kiadása elé, továbbá Liszt Ferenc egy arcképét a zongoránál Krichuber híres csoportképből kivéve, nemkülönben egy nagyfólió lapot, mely a királyi párt ábrázolta főhercegek között (1848). Acélba metszette a magyar királyok és hősök sorozatát, továbbá Camarra táncosnő arcképét. Megrajzolta a Kossuth-bankókat, amiért az Újépület börtönébe zárták. Néhány heti fogság után előkelő emberek közbenjárására szabadon bocsátották. (V. ö. I. M. I. T. évkönyve 1910. 162—70 l.)

M. B.